

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**ULUSLARARASI PETROL ŞİRKETLERİNİN
HAZAR BÖLGESİNDEKİ KONUMU**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sibel ÖZSAVAŞ

Enstitü Anabilim Dalı : Uluslararası İlişkiler

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ertan EFEGİL

HAZİRAN– 2009

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**ULUSLARARASI PETROL ŞİRKETLERİNİN
HAZAR BÖLGESİNDEKİ KONUMU**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sibel ÖZSAVAŞ

Enstitü Anabilim Dalı : Uluslararası İlişkiler
Enstitü Bilim Dalı : Uluslararası İlişkiler Bölümü

Bu tez 22/06/2009 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.

Doç.Dr. Ertan EFEGİL

Prof.Dr. Alâeddin YALÇINKAYA

Yrd.Doç.Dr. Bünyamin BEZCİ

Jüri Başkanı

- ☐ Kabul
☐ Red
☐ Düzeltme

Jüri üyesi

- ☐ Kabul
☐ Red
☐ Düzeltme

Jüri üyesi

- ☐ Kabul
☐ Red
☐ Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Sibel ÖZSAVAŞ

15.05.2009

ÖNSÖZ

Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılması, Hazar Havzası'nda bir güç boşluğu meydana getirdi. Bu güç boşluğu içerisinde, yeni rekabet ve çatışma alanları doğdu. Bu rekabet, çoğunlukla Hazar Havzası'nın hidrokarbonları üzerinde cereyan eden bir seyir izledi. Bu çalışma, bu kaynaklar üzerinde, denetim kurma çabasında bulunan bölge içi / bölge dışı devletler ve pastadan pay alma mücadelesinde, etkin bir konuma ulaşan Çok Uluslu Petrol Şirketleri üzerinde bir analiz yapmayı amaçlamıştır. Öncelikle, benim bu alanda çalışmamı destekleyen ve tezimin konusunun belirlenmesi sürecinde yardımcı olan Sayın Hocam Prof. Dr. Emin GÜRSES'e, tezin son şekliyle oluşmasında değerli fikirleriyle önemli katkılar yapan ve bu anlamda ufkumu genişleten Sayın Danışman Hocam Doç. Dr. Ertan EFEGİL'e, yine tez sürecinde yardımlarını esirgemeyen değerli arkadaşlarım Emre Özkan, Bayram Özkan, Erdem Atay ve kardeşim Nilay Özavaş'a teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Ayrıca; tez süreci boyunca ve her zaman, sabırlı davranışlarıyla bana yol gösterip yanımda olan değerli Annem ve Babama teşekkürlerimi sunarım.

Sibel ÖZSAVAŞ

15.05.2009

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
ŞEKİL LİSTESİ.....	.iv
TABLO LİSTESİ	..v
ÖZET.....	.vi
SUMMARY	vii
GİRİŞ	6
BÖLÜM 1: ÇOK ULUSLU ŞİRKETLER.....	11
1.1. Çok Uluslu Şirketin Tanımı	12
1.2. Çok Uluslu Şirketlerin Tarihsel Gelişimi	14
1.3. Çok Uluslu Şirketlerin Özellikleri.....	16
1.4. Çok Uluslu Şirketlerin Dünya Ekonomisi Üzerindeki Rolü	19
1.5. Çok Uluslu Şirketlerin Dünya Enerji Sektöründeki Konumları.....	23
1.6. Çok Uluslu Petrol Şirketlerinin Gelişim Süreci	26
1.6.1. Yedi kız kardeşlerin doğuşu	29
1.6.2. Exxon	29
1.6.3. Mobil	30
1.6.4. Socal	30
1.6.5. Gulf.....	30
1.6.6. Texaco	30
1.6.7. Shell.....	31
1.6.8. BP (british petroleum).....	31
BÖLÜM 2: HAZAR HAVZASI ENERJİ KAYNAKLARI VE DÜNYA ENERJİ	
SEKTÖRÜ AÇISINDAN ÖNEMİ	33
2.1. Hazar Havzası Ülkeleri Hidrokarbon Rezervleri	34
2.2. Hazar Havzasının Dünya Enerji Sektörü Açısından Jeostratejik Önemi	37
2.3. Hazar Havzası Uluslararası Boru Hatları Projelerine Genel Bakış	44

BÖLÜM 3: ÇOK ULUSLU PETROL ŞİRKETLERİNİN BÖLGEYE GELİŞİ VE GÜNÜMÜZDE ŞİRKETLERİN TİCARİ FAALİYETLERİ	52
3.1. Çok Uluslu Petrol Şirketlerinin Bölgeye Gelişi Ve Bölge Enerji Sektöründeki Faaliyetleri.....	52
3.1.1. Çarlık rusya ve sovyetler birliği dönemi	52
3.1.2. Soğuk savaş sonrası dönem.....	56
3.2. Çok Uluslu Petrol Şirketlerinin Durumuna İlişkin Analizler	62
3.2.1. Enerji hatları üzerindeki çatışmalar.....	67
SONUÇ.....	69
KAYNAKLAR	68
EKLER.....	72
ÖZGEÇMİŞ.....	91

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BOTAŞ	: Boru Hatları ve Petrol Taşıma A.Ş.
BTC	: Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı
CPC	: Caspian Pipeline Consortium(Hazar Boru Hattı)
EİA	: Energy Information Administration(ABD Enerji Bilgi İdaresi)
İEA	: International Energy Agency (Uluslararası Enerji Ajansı)
SOCAR	: Azerbaycan Milli Petrol Şirketi
TCF	: Trilyon Cubic Feet
TCP	: Trans Caspian Project

TABLO LİSTESİ

Tablo 1. En Büyük Şirketler Listesi	17
Tablo 2. Gelir ve Kâr Miktarlarına Göre En Büyük Şirketler Sıralaması	18
Tablo 3. Dünyadaki En Önemli Enerji Şirketleri ve Gelirleri	21
Tablo 4. Hazar Havzasının Doğalgaz Rezervleri (trilyon kübik feet).....	29
Tablo 5. Hazar Havzasının Petrol Rezervleri (Milyar Varil)	29
Tablo 6. Orta Asya Bölgesinin Net Doğalgaz İhracı (tkf/yıl)	30
Tablo 7. Doğalgaz Üretim Düzeyleri (Milyar Kübik Feet)	31
Tablo 8. Net Petrol İhracı (Günlük Bin Varil)	31
Tablo 9. Bölgenin Petrol Üretim Düzeyi (Günlük Bin Varil)	31
Tablo 10. Dünya Geneli İspatlanmış Petrol Rezervleri	32
Tablo 11. Dünya Geneli İspatlanmış Petrol Rezervleri (Milyar Varil)	33
Tablo 12. Dünya Geneli İspatlanmış Doğalgaz Rezervleri (Trilyon Kübik Feet)	34
Tablo 13. Dünyadaki İspatlanmış Petrol Rezervleri.....	35
Tablo 14. Dünyadaki İspatlanmış Doğalgaz Rezervleri.....	36
Tablo 15. Bölgelere Uluslararası Petrol Şirketlerinin Dağılımı	57
Tablo 16. Şirketlerin, Projelerin Hisselerinin Yüzde 50 ve Fazlasına Sahip Olma Durumları	57
Tablo 17. Batılı Şirketlerin Yer Aldığı Proje Sayıları	58
Tablo 18. Menşei Ülkelerine Göre Şirketlerin Projelerdeki Durumu	59
Tablo 19. Bölgede Faaliyet Gösteren Şirketlerin Bölge Temelli Dağılımı	60
Tablo 20. Hazar Havzası Petrol Anlaşmaları ile İlgili Veriler	61
Tablo 21. Hazar Havzası Doğalgaz Anlaşmaları ile İlgili Veriler	61
Tablo 22. Hazar Havzası'ndaki Önemli Konsorsiyumlar	62

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1. Dünyadaki İspatlanmış Petrol Rezervleri (2007 Sonu İtibariyle).....	37
Şekil 2. Dünyadaki İspatlanmış Petrol Rezervleri (2007 Sonu İtibariyle).....	37
Şekil 3. Dünyadaki İspatlanmış Doğalgaz Rezervleri (2007 Sonu İtibariyle).....	38

Tezin Başlığı: Uluslararası Petrol Şirketlerinin Hazar Bölgesindeki Konumu	
Tezin Yazarı: Sibel ÖZSAVAŞ	Danışman: Doç. Dr. Ertan EFEGİL
Kabul Tarihi: 22.06.2009	Sayfa Sayısı: vii (ön kısım) +71(tez) + 28(ek)
Anabilimdalı: Uluslararası İlişkiler	Bilimdalı: Uluslararası İlişkiler
Enerji kaynakları dünya ekonomisinin yapıtaşını oluştururlar. Bu bağlamda, günümüzde enerji elde etmek amacıyla kullanılan kaynaklar arasında, petrol ve doğal gazın tüketim açısından, diğerlerinden daha öncelikli bir konuma yükseldiği görülmektedir. Petrol ve doğalgaz enerji kaynakları içerisinde, vazgeçilmez öncelikte olan, stratejik hammaddelerdir. Ülkelerin dış politika yaklaşımlarında önemli rol oynarlar. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlıklarını kazanan Kafkas ve Orta Asya Cumhuriyetleri yeni dünya sisteminin güç mücadelesinde yerlerini almışlardır. Bu bağlamda; Hazar Havzası içerdiği zengin petrol ve doğalgaz kaynakları açısından 21.yüzyılın enerji üretiminin odak noktası olarak görülmektedir. Hazar havzası hem devletler hem de devlet dışı örgütlenmeler için önemli bir kilit noktasıdır. Hazar havzasında etkin rol oynayan devlet dışı aktörlerin başında çok uluslu şirketler gelir. Bu bağlamda bu çalışmanın konusu; Hazar Havzası hidrokarbonları üzerinde faaliyet gösteren çok uluslu şirketlerin etkinlik mücadelesidir. Çalışmanın amaçlarını şu şekilde ifade etmek mümkündür; a) İlk olarak, çok uluslu şirketlerin yapısı ve özellikleri nedir? Dünya ekonomisi üzerindeki etkinliği nedir? b) İkinci olarak çok uluslu şirketlerin Hazar Havzası'ndaki etkinlikleri ve önemli anlaşmalardaki hisse oranları nedir? Bu çalışmanın sonucunda; şirketlerin bölgedeki hâkimiyeti ortaya konmakta ve enerji rekabetinin boyutları analiz edilmektedir.	
Anahtar Kelimeler: Enerji, Hazar Havzası, Çok Uluslu Şirketler	

Title of the Thesis: International Oil Companies in the Position of the Caspian Region

Author: Sibel ÖZSAVAŞ

Supervisor: Associate Professor Dr. Ertan EFEGİL

Date: 22.06.2009

Nu. of pages: vii (pre text)+ 71(main body) + 28(appendic)

Department: International Relations **Subfield:** International Relations

Energy sources are constitutes ‘‘building stone’’ of worlds economy. In this sense, today, it seems that in the case of consumption oil and natural gas having priority position among the other sources that can use to product energy. Oil and natural gas are strategical raw materials that have unentbehrlich priority among the other energy sources. They play important role of the countries foreign policies approach. Caucasus’s and Middle-Asia’s republics who are gain their independence after the soviet union seperation, take their position in the new world power competition. In this sense; Hazar Basin seems as a focus point of energy production in 21th century with it’s substantial oil and natural gas reserves. Hazar Basin is important key for both governments and outer organizations. In Hazar Basin, multinational companies are at the head of the outer organizations who have active role.

In this sense, the topic of this study; forcefullness confliction of the multinational companies who shows activity on the hidrocarbon sources of Hazar. It is possible to say the aim of this study;

a)Firstly, what is the multinational companies contexture and specialities? What kind of activity on the worlds economy?

b)Secondly, activity of the multinational companies on the Hazar Basin and what is their portion of share at the important agreements?

As a result of this study; As a result of this study; its reveal the companies domination of the region and analize the dimensions of energy competition.

Keywords: Energy, Caspian Basin, Multinational Companies

GİRİŞ

Enerji faktörü, gerek sanayi kuruluşlarının gerekse günlük yaşantımızın vazgeçilmez unsurudur. Bu nedenle enerji kaynaklarına sahip olmak ve özellikle de enerji kaynaklarının kontrolünü stratejik planlamalarla uzun zaman dilimlerinde yönlendirmek ayrı bir önem arz etmektedir. Çünkü; devletlerin enerji sektörünü kendi kontrolleri altına alma kapasiteleri, siyasi arenadaki güçlerini de ortaya koymaktadır. Aynı şekilde enerji kaynakları, ülkelerin ekonomilerinin sürdürülebilirliği açısından da vazgeçilmez bir unsurdur. Sonuçta enerji faktörü incelenirken, gerek ülkelerin gücünü gerekse ekonomilerini, enerjiden bağımsız olarak ele almak mümkün değildir. Mevcut devletler politikalarını belirlerken, güçlerini en üst seviyede muhafaza etmek adına, enerji konusunu göz ardı edemezler. Bu yüzden devletler, hem iç hem de dış siyasette, enerji konusundaki eksikliklerini, siyasi ve ekonomik önlemler olarak giderme yolunu tercih ederler.

Aynı zamanda ülkelerin enerji güvenlikleri ile ulusal güvenlikleri arasında da doğrudan ve güçlü bir bağ bulunmaktadır. Bir diğer anlatımla; ucuz, kesintisiz, verimli ve gerek kaynaklar gerekse temin yolları açısından çeşitlendirilmiş enerji üretimi politikası, her ülke için ulusal güvenliğin vazgeçilmez bir parçasını oluşturmaktadır (Pamir, 2000, 19.01.2008). Tüm bu nedenlerden dolayı ülkeler dünya üzerindeki enerji kaynaklarını ve enerji nakil hatlarını, kendi stratejik çıkarlarına uygun şekilde kullanmak ve yönlendirmek istemektedirler. Bu durum ise, dünyadaki enerji kaynakları ve enerji nakil hatları üzerinde, denetim kurma çabası ile birleşerek, devletlerarasındaki stratejik rekabeti sürekli gündemde tutmaktadır. Devletlerarasındaki stratejik rekabet diğer enerji kaynaklarına nazaran, petrol ve doğalgaz kaynaklarında daha fazla hissedilmektedir. Çünkü, bu iki sektör, diğerlerine nazaran daha fazla stratejik öneme sahiptir.

19. yüzyılın sonlarından itibaren üretim sürecinin en önemli girdisi olarak değerlendirilen petrol, dünyanın en değerli yeraltı ham maddelerinden biri olma özelliğini, geçtiğimiz 20. yüzyılda da sürdürmüş ve 21. yüzyılın başlarında da, önemini kaybetmemiştir. Alternatifi tam olarak mevcut olmayan petrol, günümüzde zenginlik, refah ve güç göstergesidir. Bu stratejik maddenin diğer tamamlayıcı ise, yaklaşık olarak son 30 yıldır artan tüketim miktarı ile doğalgaz olmuştur.

Günümüzde ekonominin önemli ölçüde petrole bağımlı olması ülke ve dünya genelindeki ekonomik faaliyetleri doğrudan etkiler. Gerek fiyat konusunda gerekse petrol piyasasında yaşanan her türlü dalgalanma bu anlamda önem arz eder. Petrol sanayisi, alanların keşfi, kuyuların kazılması, üretimi ve boru hatları vasıtasıyla dünya piyasasına ulaştırılmasını kapsamaktadır. Bu kapsamlı faaliyetlerden ötürü, petrol sanayisi, gerek üretim ve tüketim, gerekse sermaye açısından uluslararası bir niteliğe sahiptir ve böylece uluslararası politikayı da belirleyici bir şekilde etkilemektedir (Aras, 2008:9). Dünya ekonomisi üzerinde sermayenin uluslararasılaşması, ulusal sınırları daraltmış ve enerji kaynaklarının denetimi üzerinde rekabete giren yeni aktörler ortaya çıkarmıştır. Bu yeni aktörler ise, teknolojik ve finansal alt yapıları ile enerji rekabetinde söz sahibi olma konumuna erişen *Çok Uluslu Petrol Şirketleri* olmuştur. Bu şirketler, bir yandan uluslararası düzeydeki ekonomik ilişkilere doğrudan etki ederken, diğer yandan da siyasi, kültürel ve sosyal etkileşimleri yönlendirme eğilimi taşımaktadırlar (Arıboğan, 2001:165).

Soğuk Savaş sonrası dönemde, dünya enerji rekabetinin en yoğun yaşandığı alanlardan birisi de, *Hazar Enerji Havzası* olmuştur. Hazar Havzası'nın önemi, önümüzdeki dönemde enerji üretim açığını kapatacak olmasından ileri gelmektedir. Bu sebeple, kaynaklara hâkim olma ve enerji kaynaklarının nakil yollarının yönünü belirleme konusunda devletler ve/veya Çok Uluslu Petrol Şirketleri arasında stratejik bir rekabet yaşanmaktadır. Bu sebepten ötürü, uluslararası alanda, "*Enerjinin Yeni Jeopolitiği*" olarak adlandırılan bölge, dünya ekonomisinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Hazar Bölgesi'nin, Sovyetler Birliği sonrası ortaya çıkan yeni jeopolitik denklemde bölgesel ve bölge dışı büyük devletlerin en çok mücadele ettiği bölgelerin başında gelmesi bu nedenle önemlidir (Ogan, 2005, 3.2.2009).

Nasıl ki, 19. yüzyılda Orta Asya Bölgesi, Rus ve Britanya İmparatorluklarının sömürge mücadelelerine sahne olmuşsa, bugün de aynı topraklar üzerinde farklı düzlemlerde stratejik rekabet devam etmektedir.

"*Büyük Oyun*" ya da "*Gölgelerin Oyunu*" olarak anılan 19. yüzyıldaki mücadelenin bir benzeri de günümüzde yaşanmaktadır. Bu kez mücadelenin merkezi Hazar Denizi, ödülü de zengin petrol ve doğalgaz yataklarıdır (Timor, 2000).

Ayrıca; bugünün Yeni Büyük Oyun'un da tek aktör, devletler değildir, devlet dışı aktörler de etkin bir şekilde sisteme dâhil olmuşlardır.

Hazar Havzası'nın, özellikle Basra Körfezi ve Sibirya'daki rezervlerden sonra en büyük petrol ve gaz rezervlerine sahip olduğu tahmini, devlet dışı aktörlerinde bölge üzerindeki ilgisini canlı tutmaktadır. Çok Uluslu Şirketler'in denetim kurma hırsları bir yana, çoğu Batılı olan bu şirketlere bölge ülkeleri ihtiyaç duyar hale gelmişlerdir. Çünkü; Sovyetler Birliği döneminde Batı'ya ve diğer yabancı unsurlara kapalı olan bölge, artık bu konumunu kaybetmiştir. Ve bölge ülkeleri enerji kaynaklarının boru hatları vasıtasıyla uluslararası pazarlara ulaştırılması için Çok Uluslu Petrol Şirketleri'nin sermayelerine ve teknolojilerine gereksinim duymaktadır.

Bu bağlamda tezimin çıkışına kaynaklık eden konu, Çok Uluslu Petrol Şirketleri'nin Hazar Bölgesi'ndeki petrol ve doğalgaz kaynakları üzerindeki etkinliği ve bu bağlamda enerji rekabetinin boyutları üzerinedir.

Çalışmanın Konusu:

Bu çalışma; Hazar'da Çok Uluslu Petrol Şirketleri bağlamında ele alındığından, toplamda üç bölümden oluşmaktadır. Tezin ilk bölümü; *Çok Uluslu Şirketler* ve bu şirketlerin yapısal özellikleri hakkında bilgi vermek amaçlı hazırlanmıştır. Bu bağlamda; tanım, tarihsel gelişim, özellikler gibi alt başlıklarda *Çok Uluslu Şirket* kavramına açıklık getirmek, ayrıca şirketlerin dünya sisteminde gerek ekonomik gerekse siyasi bağlamda artan önemini ortaya koymak amaçlanmıştır. Şirketlerin, genel itibariyle işleyişi hakkındaki bilgilerden sonra ikinci bölüm; Hazar Havzası enerji kaynaklarının, dünya enerji sektörü açısından önemi üzerinedir. Bu bağlamda, petrol ve doğalgaz rezervleri, Hazar'daki potansiyelin dünyadaki enerji potansiyeli ile karşılaştırılması ile ilgili konular yer almaktadır. Üçüncü ve son bölüm ise, asıl üzerinde durulmak istenen konuyu vurgulamaktadır. Özellikle, dünyada önemli bir tüketim oranına sahip olan petrol ve bu nedenle dünyada önemli bir konuma yükselen petrol şirketleri bu kategoride değerlendirilmektedir.

Şirketler ve enerji arasında kurulan paralellik ile şirketlerin dünyadaki önemi çalışmaya yansıtılmıştır. Genel itibariyle; Çok Uluslu Petrol Şirketleri'nin Hazar Havzası'nda ne oranda yer aldıkları ve bölge kaynakları üzerinde ne oranda kontrol sağladıkları

anlatılmaktadır. Bu nedenle; gerek şirketlerin bölgedeki geçmişi, gerekse bölgenin dünya toplamında sahip olduğu enerji kaynakları miktarları tek tek ele alınmış ve yorumlanmıştır.

Çalışmanın Önemi:

Çalışma, Sovyet hâkimiyeti altındayken dışa kapalı olan, ancak Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra kısmen dünyaya açılan Hazar Havzası'nın jeopolitik ve jeostratejik konumunun önemi üzerinde durmuştur. Bu bağlamda; Hazar için 21. yüzyılın enerji deposu söylemleri, mevcut ve tahmini rezervlerle açıklanmaya çalışılmıştır. Buradaki amaç, devletlerin ve şirketlerin ilgisini açıklamaya çalışmak yönünde olmuştur. Şirketlerin kâr amaçlı faaliyetleri ve bölge ülkelerinin henüz tam oturmamış ekonomik düzenleri arasındaki ikilemler sonucu, bölgeden kimin hangi oranda pay sağladığı sorunsalı üzerinde durulmuştur. Bu durumda, Hazar Havzası ülkelerinin Çok Uluslu Şirketler ile girdiği ortaklıklardan ne kazandığı da ayrı bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmanın Amacı:

Çalışmanın amacı; dünya ülkelerinin dış politikalarının kaçınılmaz bir şekilde bağlı olduğu enerji konusunda, mevcut durumu ve bölgede yaşanan rekabeti ortaya koymaktır. Bölgede yaşanan istikrarsızlıklarda bu doğrultuda incelenmiştir. Çok aktörlü bir stratejik oyun oynanan Hazar Enerji Havzası'nda, ev sahibi ülkelerin yabancı yatırımlardan hangi ölçüde ne fayda sağladıkları değerlendirilmiştir. Bu amaç doğrultusunda Hazar'ın enerji bağlamında önemi ortaya konulmuştur. Şirketlerin bölgedeki etkinliğinin boyutları araştırılmıştır.

Çalışmanın Yöntemi:

Çalışmada izlenen yöntem, görsel ögelere ağırlık verilerek oluşmuştur. Bu yöntemle amaçlanan, bölgeye ilişkin verilerin daha sağlıklı ve somut bir şekilde değerlendirilmesidir. Bölgenin öneminin enerji kaynaklarından ileri gelmesi, kaynakları her yönüyle inceleme gereğini ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda; Hazar Havzası ülkeleri anlaşmaları, boru hattı projeleri, petrol ve doğalgaz üretim, tüketim ve rezerv miktarları güvenilir kaynaklardan, en güncel bilgilerle sunulmaya çalışılmıştır.

Çalışma süresince, uygulanan diğer bir yöntem, bu konuda daha önce yapılmış tez, kitap ve diğer kaynakların titiz bir şekilde taranması olmuştur. Bu şekilde, tekrarlardan kaçınmak ve daha özgün bilgiler yansıtmak hedeflenmiştir.

BÖLÜM 1: ÇOK ULUSLU ŞİRKETLER

1960’lardan itibaren askeri kapasite uluslararası ilişkiler alanında devletlerin gücünü belirleyen tek unsur olma özelliğini kaybetmiştir. Bununla birlikte, Çok Uluslu Şirketler çok boyutlu bir ekonomik güç olarak uluslararası sistemde yer almaya başlamıştır. Böylece, çok boyutlu ekonomik yapı, devletlerarasında karşılıklı bağımlılığı ön plana çıkaran bir dünya ekonomisi meydana getirmiştir. 1980 sonrası dönemde başat konuma gelen küreselleşme olgusu, dünya toplumları arasında karşılıklı bağımlılığı arttıran etkilerde bulunmuştur. Bu bağlamda, uluslararası sistemin daha karmaşık hale gelen yapısını açıklamak üzere ortaya atılan teorik yaklaşımlar da yetersiz kalmıştır. Bilindiği gibi II. Dünya Savaşı’na kadar süren güç dengesi sisteminde, 1648 Westphalia barışından bu yana “Devlet” temel aktör konumundaydı. 1970’lere kadar bu durum geçerliliğini sürdürdü. Fakat, 1970’den sonra uluslararası politikaya ilişkin analizlerde, devlet merkezli bakış açıları nispeten azaldı ve yerine devlet dışı örgütler/yapılanmalar, sistemi etkilemeye başladı. Devletin temel aktör olma konumunun aksine; bir devleti temsil etmeyen, ancak uluslararası bir niteliğe sahip olan *Çok Uluslu Şirketler*¹ ise bu noktada önem kazanmaya başlamıştır.

Güç dengesi sisteminin yerini iki kutuplu sisteme bırakması ile birlikte, Çok Uluslu Şirketler de, uluslararasılaşma sürecine girmiş ve dünya genelinde yaygınlaşmışlardır. Bu dönem, ayrıca dünya ticaretinin de hızla geliştiği bir dönem olması açısından önemlidir. Devlet dışı örgütlenmelerin en önemlisi olarak göze çarpan Çok Uluslu Şirketler; özellikle Soğuk Savaş’ın bitmesiyle başlayan ve günümüze kadar devam eden süreçte, etkinliğini devam ettirmekle birlikte, ekonomik alanların dışında da kendini göstermektedir.

Bunun en önemli nedeni, Çok Uluslu Şirketlerin, Soğuk Savaş sonrası dönemde, kendi aralarında birleşmeleri sonucunda, ekonomik devler haline gelmeleridir.

¹ Şirketler, özellikle global sistemde rol oynayan aktörler anlamında kullanıldıklarında yaygın olarak “Çok Uluslu Şirketler” şeklinde ifade edilmişlerse de günümüzde ise “Uluslararası Şirket” “Devletlerarası/ötesi Şirket” ya da “Evrensel Şirket” gibi kavramlar da aynı anlamda kullanılmaktadır (Arıboğan, 2001).

Bu ekonomik devler, kendi kârlarını artırmakla kalmayıp, dünya siyaseti üzerinde de etkili olmaktadır.²

Günümüzde; ulus devletle rekabet eder konuma gelen ve küreselleşme sürecinin en önemli aktörü olarak nitelendirilen Çok Uluslu Şirketler, çoğu uluslararası ilişkiler bilimcisi tarafından yirminci yüzyılın ekonomik, siyasi ve sosyal alandaki en önemli gelişmesi olarak değerlendirilmektedir.

1.1. Çok Uluslu Şirketin Tanımı

Her geçen gün, coğrafi olarak etki alanlarını genişleten Çok Uluslu Şirketler'in, ekonomik faaliyet alanını, dünya geneli oluşturmaktadır. Bu şirketler, enerji, ticaret, güvenlik ve benzeri alanlarda, ekonominin belirleyici unsuru haline gelmişlerdir. Çok Uluslu Şirketler'in farklı tanımları mevcuttur. Ancak; en genel tanımı itibariyle; Çok Uluslu Şirketler; “Bir ana merkezi bulunan ve bu merkeze bağlı olarak değişik ülkelerde üretim yapan şubelerden ve bağlı birimlerden oluşan işletmelerdir” (Seyidoğlu, 2003:731). Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi'ne göre, Çok Uluslu Şirketler, “İki veya daha fazla ülkedeki imalat ve maden işletmelerini kapsayan ve bunların mal varlıklarını kontrol eden şirkettir” (Karluk,1998:405). Ayrıca, Çok Uluslu Şirketler; hangi bölgelerde yatırım yapılması gerektiğini ve hangi bölgelere ise ne kadar teknoloji transfer edileceğini tespit eden işletmelerdir (Aktan ve Vural, 2006:7).

Çok Uluslu Şirketler'in “*Çok Uluslaşma*” süreci, zaman içerisinde şekillenmiştir. Dünya pazarlarında yer edinmek için tek bir yerde üretim yapan şirketler, başka ülkelerde gerek işgücü gerekse hammaddenin daha ucuza sağlanabileceğini görmüşlerdir. Maliyeti düşürmek adına ucuz kaynaklara yönelen bu tür şirketler, özellikle kendi iç piyasalarında da doyuma ulaştıkları için, yeni pazar alanları elde etmek amacıyla çok uluslaşmaya yönelmişlerdir. Şirketlere atfedilen çok ulusluluk niteliği, şirketlerin yayıldıkları ülkelerin sayısından ve miktarından bağımsız olarak, faaliyetlerini birçok ülkeye yaymış olmalarından ileri gelmektedir (Büyükuslu ve Kutal, 1996:30).

² Küreselleşen dünyanın en önemli aktörleri olarak değerlendirilen şirketler, Uluslararası İlişkiler alanındaki teorik yaklaşımlarda da yer bulmuştur. Fakat, şirketlerin devletlerin dışında bir aktör olarak kabul edilmesi, “Realizm” teorisyenlerini eleştiren “Globalist” ve “Pluralist” bakış açılarının bir ürünüdür (Arıboğan, 2001:166).

Bir şirketin çok uluslu olarak nitelendirilmesi için, birden fazla ülkede faaliyet göstermesi ve ürünlerinin hem üretme hem de pazarlama faaliyetlerini yabancı ülkelerde gerçekleştirmesi gerekmektedir (Seymen ve Bolat, 2005:62).

Buna ilaveten, bir şirketin yabancı ülkelerdeki üretimi, kârı ya da personeli, toplam üretiminin kârının veya personelinin önemli bir miktarını oluşturuyorsa, bu tür şirketler de çok uluslu sayılmaktadır (Dinçer ve Fidan, 1996:73,74).

Özetle; Bir şirketin, faaliyetlerini dünya geneline yayması ve dünya çapındaki uluslararası üretimi planlayıp, organize edip, kontrolünü kendi elinde tutması “Çok Uluslu” (Multinational) bir nitelik kazandığının göstergesidir. Böyle bir şirket, soruları genel bir şekilde cevaplamaya çalışır. Mesela, dünyada en iyi pazar nerededir? Bu pazarlar için nerelerde üretim yapılmalıdır? Muhtemel pazarlar için yeni bir geliştirmeye yönelik araştırma ve geliştirme faaliyetleri nerelerde olmalıdır? Sermaye yatırımları konusunda hangi ülkelerden finansal kaynak bulunabilir? Şirketin uluslararası organizasyonu için ihtiyaç duyulan personel hangi ülkelerden sağlanabilir? türünden sorular, bu örgütlü yapının hedefleri doğrultusunda ilerlemesi için öncelikli cevaplanması gereken sorulardır (Karluk, 1998:407).

Bu şirketlerin yatırım, üretim, araştırma faaliyeti, personel politikası gibi konuları tek bir merkezden alınan kararlarla hareket eder (Büyüksulu ve Kutal, 1996:34). Çok sayıda ulusal pazarda yer edinen çok uluslu bir şirketin kontrolünün her zaman ana merkeze bağlı olması kuralı değişmez. Çünkü; ana merkez tüm üretim faaliyetlerinden teknoloji seçimine kadar tüm stratejik kararları almada ve uygulamada nihai söz sahibidir. Ana merkez, adeta bir komuta kontrol merkezi gibi faaliyet göstermektedir. Şube sayısı ne kadar çok olursa olsun, ana merkez ile şubeler arasında her zaman uyumlu bir koordinasyon vardır. Örnek olarak ise; Exxon, Royal-Dutch Shell, Hewlett Packard, Siemens, Toyota Motors gibi Çok Uluslu Şirketler gösterilebilir.

Richard Robinson’un tanımına göre Çok Uluslu Şirketler dört ayrı grupta incelenebilir:

- (1) Sermayenin hangi alanlara yönlétileceđi, sermayenin ana vatani olan ülkede belirlenen ve yerli şirketlerle hemen hemen aynı politikalarla yönetilen “Çok Uluslu Şirketler”;

(2) Yatırım politikaları sermayenin kökeni olan ülkedeki merkezden belirlenmekle birlikte uluslararası piyasalara girebilmek için “her türlü uygulamaya açık” olan “Uluslararası Şirketler”;

(3) Herhangi bir ülkeye bağlı olmayan farklı uluslardaki sermayedarların oluşturdukları “Uluslararası Şirketler”;

(4) Uluslararası bir kuruluş tarafından kontrol edilen “Uluslararası Şirketler” olarak tanımlanabilir (Arıboğan, 2001:166).

Bu bağlamda; Çok Uluslu Şirketler, yönetim şekilleri açısından da üç farklı grupta incelenmektedir. Bunlardan ilki, *Tek Merkezli (Ethnocentric)* modeldir. Tek merkezli modelde önemli olan; çok uluslu bir şirketin yabancı bir ülkedeki şubesinde yerel ülke personeli yerine, ana şirket personelinin yönetimde olmasıdır. İkinci model ise, *Çok Merkezli (Polycentric)* modeldir. Burada ana şirket, mali konuları kontrol altında tutarken, şubeler yarı bağımsız şirketler gibi faaliyet gösterir. Üst düzey yönetim kadrolar dışında da yerel ülke personeli yer alır. Son model ise *Dünya Merkezli (Geocentric)* modeldir. Bu model yönetim şeklinde, şubeler daha serbest hareket edebilirler. Yönetim kadroları da diğer iki modelden farklı olarak değişik uluslardan uzmanlık alanına göre seçilen kişiler ile doldurulur.

Günümüz Uluslararası İlişkiler’i ele alındığında, özellikle dünya ekonomisi üzerindeki etkileri ile şirketlerin, geleceğin önemli birer kurumu haline geldiği görülmektedir. Bu yüzden şirketlerin yapısını, mantığını ve nasıl işlediğini anlamak kaçınılmazdır.

1.2. Çok Uluslu Şirketlerin Tarihsel Gelişimi

Genel hatlarıyla tanımladığımız, üretime uluslararası bir nitelik kazandıran ve sınır algısı ile hareket etmeyen Çok Uluslu Şirketler’in tarihsel gelişimine bakarsak; eski uygarlıklara kadar gitmek mümkündür. Örneğin; On dördüncü yüzyıl boyunca Alman Tüccarlar Birliği, Alman tüccarların Batı Avrupa ve Doğu Akdeniz ticaretinin yönetiminde söz sahibi olmuş, bunların tarımsal üretim, demir madeni çıkarımı ve genel imalat gibi alanlara girmesini sağlamıştır (Hirst ve Thompson, 2007:45). Ayrıca; Rönesans döneminde İtalya’nın öncü olduğu ticari faaliyetlerde de, İngiliz mallarının, tüccarlar aracılığı ile başka ülkelerde satıldığını görürüz. Bu faaliyetler de, şirketlerin bugünkü mantığı ile o dönemdeki mantığının temelde aynı olduğunu göstermektedir. Bu mantık ise, ticari faaliyetlerde sınırların ortadan kaldırılmasıdır.

On yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda ise Çok Uluslu Şirketler, artık İtalya dışında yayılmaya başlamışlardır. Bu dönemde arkalarında devlet desteği gören şirketler, büyüme ve gelişme imkânı bulmuşlardır. İlk sömürgecilik faaliyetlerinde, devlet desteği ile hareket eden Çok Uluslu Şirketler önemli roller üstlenmişlerdir. Fransız şirketleri, Hindistan'a gittiklerinde hükümetlerinden hiç destek görememişlerken, İngilizlerin Doğu Hint Şirketi ise, İngiliz hükümetince sonuna kadar desteklenmiş ve Hindistan'ın itâatkar bir İngiliz sömürgesi haline getirilmesinde önemli bir pay üstlenmiştir. Zaman içerisinde Hintli racaların da bu şirketin hissedarı olmaları ile birlikte, siyasi ve ticari ilişkiler birbirine geçmiş ve ticari olarak başlayan ilişkiler siyasi alana kaymıştır (Arıboğan, 2001:169). Sömürgecilik faaliyetlerinde şirketleri araç olarak kullanan ülkeler, sömürgeleştirdikleri ülkelerin zenginliklerini Avrupa'ya aktarmak suretiyle yeni bir düzeni başlatmışlardır (Barnet ve Müler, 1976:48).³

Dünya ekonomisinde Çok Uluslu Şirketler, on dokuzuncu yüzyılın ortalarında etkinliklerini arttırmış ve özellikle I. Dünya Savaşı'na kadar kurumsal bir yapıya kavuşmuşlardır.⁴

Bu tarihten itibaren üretim alanında ticari faaliyetler hız kazanmış, ancak 1930'lu yıllarda Büyük Bunalım döneminin kriz ortamıyla ve 1940'larda II. Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkisiyle durgunluk dönemine girilmiştir. II. Dünya Savaşı sonrası ticarete serbestleşme hareketleri, şirketlerin büyümesinde önemli rol oynamıştır.

Bu dönemde, Çok Uluslu Şirketler'in faaliyetleri tekrar canlılık kazanırken, bu şirketlerin sayıları da, hayli artmıştır.⁵

Bugünkü anlamda ilk modern Çok Uluslu Şirketler, 19.Yüzyıl'da Avrupa merkezli olmak üzere Belçika'da (S.A Cockeril-1815), Almanya'da (Bayer-1863), İsviçre'de

³ Sömürgeci yatırımların, özellikle, doğrudan yabancı yatırımın başlangıç noktası olarak kabul edilip edilmemesi gerektiği konusu hep tartışmalı bir konu olmuştur. Buna rağmen, yerel pazarlar için üretim bu şekilde başlamıştır (Hirst ve Thompson, 2007:45).

⁴ Petrolün stratejik önemi, I. Dünya Savaşı'nın sonlarına rastlamaktadır. I. Dünya Savaşı boyunca savaş için gerekli tanklar, uçaklar vs gibi araçlara yakıt sağlaması ile bir zenginlikten öte vazgeçilmez bir stratejik enerji kaynağı haline gelmiştir. II. Dünya Savaşı öncesi de yeni petrol yatakları keşfedilmiştir. Keşfedilen yerlerdeki anlaşmalar ve bu yerlerde sağlanan sayısız ayrıcalıklar tüm ülkeleri bu hedefe yönleltmiştir. Bu dönemde, büyük şirketlerin yabancı ülkelerdeki petrol kaynaklarından yararlanması, petrol bölgelerinden elde ettikleri imtiyazlar yolu ile olmuştur. Ancak ayrıcalıkların elde edilmesi sadece şirketler arası bir mücadele ile değil, şirketlerin uyruğunda bulundukları devletler ile imtiyazı veren devletlerin de mücadelesini zorunlu kılmıştır (Yüce, 2006:63).

⁵ 1990'ların sonunda dünyada 53 bin Çok Uluslu Şirket ile birlikte 450 bin yabancı şube olması şirketlerin hızla artışının en önemli örneğidir (Frieden ve Lake, 2000:141).

(Nestle-1876), Fransa’da (Michelin-1893) ve İngiltere’de (Lever-1890) ortaya çıkmış ve yüksek gümrük tarifeleri nedeniyle ihracatta sıkıntı yaşamamak için yabancı ülkelerde yatırım yapmaya yönelmişlerdir (Arıboğan, 2001:170).

Bu bağlamda; şirketlerin, geçmişe uzanan bir tarihi gelişimi olduğunu, özellikle Sanayi Devrimi ile birlikte uluslararası üretimin gelişmesi ve II. Dünya Savaşı sonrası yaşanan dönemin modern Çok Uluslu Şirketler’in doğuşunu simgelediğini söyleyebiliriz. Genellikle Çok Uluslu Şirketler incelenirken, Amerikan kökenli şirketlerin baskın olduğu konusu, tartışmaların merkezinde yer almaktadır. Özellikle bu bölgede çıkışına kaynaklık eden nedenler sorgulanmıştır. Ancak; dünya genelinde faaliyet gösteren bu dev ekonomik örgütlenmelerin çoğunlukla Amerika’da doğup gelişmiş olmaları, üretimin ve finans sermayenin dünya ölçeğinde örgütlenmesine de olanak vermiştir. Bu durum özellikle Amerika’nın tarihi ve coğrafi koşulları ile toplumun ideolojik yapısının uyumundan kaynaklanmış ve şirketlerin en elverişli gelişme ortamını bu topraklarda bulmasına yol açmıştır (Barnet ve Müller, 1976:8). Sayı olarak Avrupa topraklarında daha fazla olan Çok Uluslu Şirketler, sermaye güçleri açısından ise Amerika’da baskındır. Amerikan şirketlerini, özellikle Batı Avrupa ve Japon şirketleri izlemektedir.

1.3. Çok Uluslu Şirketlerin Özellikleri

Çok Uluslu Şirketlerin özellikleri sıralanırken öncelikle şirketlerin kâr amacına dayalı, ana merkezden ayrı olarak farklı ülkelerde şubelere sahip olan ekonomik temelli örgütlenmeler olduğunu belirtmek gerekir.

Bu şirketlerin, dünya genelindeki ticari faaliyetlerinin temel amacı, evrensel kârlarını en yükseğe çıkarmak, bu şekilde bir örgütlenme içerisinde bulunmak ve her bir parçasının bütüne hizmet etmesi beklenen organik bir yapı oluşturmaktır. Böylece, başarısı tek bir dalının bilançosu ya da bazı ürünlerinin kullanılışlılığı ya da belli bir ülkede meydana getirdiği sosyal etkiden öte, evrensel kârlarının ve evrensel pazardaki paylarının büyümesiyle ölçülmektedir (Barnet ve Müller, 1976:18). Bu nedenle, bir şirketin küresel çıkarlarıyla, içinde faaliyet gösterdiği bireysel ülkelerin ekonomik çıkarları her zaman aynı doğrultuda olmayabilir (Seyidoğlu, 2003:739).

Bu yüzden Çok Uluslu Şirketler, dünyayı tek bir pazar olarak algılamaktadır. Ekonomik düzenlemeler üzerindeki stratejik davranışları ise, kısa süreli önlemler yerine, uzun

sürekli planlamalara dayanır. Bunun nedeni ise, olası istikrarsızlıklardan veya kriz dönemlerinden en az hasarla kurtulmaktır. Güçlü bir sermayeye sahip olan şirketler, evrenselleşmiş bir yapının içinde bulunma sorumluluğunu taşırlar. Bu yüzden yönetici kadroları da, bu titizlikle, uzmanlık alanlarına ve yeteneklerine göre seçilmiş bireylerden oluşur. Bu anlamda ekonomik gücün bireyden şirkete geçmesi, ortak kararlarda deneyim, sağduyu ve uzmanlık gerektirmektedir.

Şirketler; farklı ülkelerde yatırım yaparken iki eğilim gösterirler: Bunlardan ilki, “*Bağlı Kuruluş Açma*” iken; diğeri de, “*Yerel Bir İşletme İle Ortak Girişim*” olarak tanımlanmaktadır (Seymen ve Bolat, 2005:62). Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, her iki eğilimi de içine alır. Sermayenin uluslararası hareketliliği sayesinde, farklı ülkelerde yapılan yatırımlar sonucu, ileri düzeydeki bilgi ve teknoloji, yatırım yapılan ülkeye aktarılır. Ancak; teknolojik bağımlılık oranı ne kadar fazla olursa, yatırım yapılan ülkenin endişeleri de o denli fazla olur.

Özellikle az gelişmiş ülkelere yapılan yatırımlar, sermayenin daha geniş bir alana yayılması ve özellikle maliyetlerini azaltması bakımından şirketlerin lehine bir durum oluşturur. Ancak rekabet ve serbest girişimi azaltıcı etkilerde bulunması nedeniyle, az gelişmiş ülkelerde eşit yarar sağlamamaktadır.

Ayrıca; Çok Uluslu Şirketler’in satış hâsılasının, ülkelerin gayri safi milli hâsılasından daha fazla olması, o ülkenin ulusal ekonomisinin tümüyle şirketlerin yönetimine geçmesi anlamına gelir. Örneğin; Sönmezoğlu’nun belirttiği gibi, dünya genelinde sadece 20-25 ülkenin GSMH’sı (Gayri Safi Milli Hasıla), General Motors Company, Exxon, Royal Dutch Shell gibi Çok Uluslu Şirketler’in yıllık ticari hacimlerinden daha büyüktür (Sönmezoğlu, 2000:52). Diğer taraftan, Çok Uluslu Şirketler’in dünya piyasasındaki önemi ve üstünlüğü, şirketlerin büyüklüğü veya mali güçlerinden çok, yenilik sürecindeki üstünlüklerinden doğmaktadır. Çok Uluslu Şirketler, araştırma ve geliştirmeye yönelik şirketler oldukları için bu anlamda araştırma ve geliştirme (A-G) için önemli miktarda fonlar ayırırlar (Karluk,1998: 409).

Ayrıca; Çok Uluslu Şirketler’in doğrudan yabancı yatırımlarında sağladıkları başarı, yalnızca şirketlere kâr avantajı sağlayacak düşük maliyetli yerler aramaktan öte, yerleştikleri özel, kurumsallaşmış ulusal iş alanlarına kendi stratejilerini nasıl

uyguladıkları ve buna verdikleri önemden kaynaklanmaktadır (Hirst ve Thompson, 2007:89).

Büyük bir ekonomik güç olan şirketlerin felsefesi, üretim merkezlerini, ücretlerin düşük ya da hammadde fiyatlarının ucuz olduğu yerlerde açmalarıdır. Bu, başarılarının devamını sağlamak için geliştirilen bir stratejidir. Küresel düzeydeki bu faaliyetler, ekonomik alanın dışında, yerel ülkelerin siyasi, sosyal ve kültürel alanlarında da etkili olabilmektedirler.

Temsil ettikleri büyük sermaye gücünü arkalarına alarak, herhangi bir denetim mekanizmasından yoksun oluşları ve hükümetlerin uzun sürelerde yapabileceklerini, kısa sürelerde, hesap verme zorunluluğu duymadan gerçekleştirmeleri, bu anlamda siyasi alanda etkinliklerini arttırmalarının ve ulus-devletlerin karşısında rekabet düzeyinde görülmelerinin sebebi olmaktadır. Ayrıca; şirketler, kendi aralarındaki satın alma veya birleşmelerle daha güçlü bir şekilde örgütlendikleri gibi, ekonomik devler haline gelmektedirler. Bu durum da ulusal ekonomilerin zayıflamasına neden olabileceği için, Çok Uluslu Şirketler, zaman zaman, ulus-devletin karşısında bir yapılanma olarak görülmektedir.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Çok Uluslu Şirketler, birleşmelerine, genişlemelerine ve potansiyel güçlerine bağlı olarak, siyasi faaliyetler içerisinde bulunabilmekte ya da siyasi bir tavır içinde olabilmektedirler.

Bu bağlamda Çok Uluslu Şirketler ilk olarak, özellikle “*İstikrar ve Özerklik*” koşullarını genellikle ülke yönetimi ile yakın ilişkiler kurarak elde etmeye çalışır ve kendi amaçları doğrultusunda kullanırlar (Sönmezoğlu, 2000:49). Kurulan bu yakın ilişkilere en güzel örneklerden bir tanesi de, 1956 Süveyş Krizi sırasında yaşanmıştır. Süveyş Krizi sırasında Orta Doğu’nun Batı’ya karşı gösterdiği tepki, bölgede faaliyet gösteren Batılı petrol şirketlerine de yönelmiştir. Birçok petrol şirketine karşı sabotaj ve saldırılar düzenlenirken bu şirketlerden sadece *Tapline* adlı şirketin tesisleri bu saldırılardan hiçbir zarar görmemiştir.

Ve sonrasında şirketin yönetiminin, bölgedeki merkezi ve mahalli yetkililer, iş adamları vb. odaklar ile iyi ilişkiler içerisinde olduğu ve bu sayede özel olarak korunduğu hatta çatışmalar boyunca üretime devam edebildiği anlaşılmıştır (Sönmezoğlu, 2000: 49, 50).

Çok Uluslu Şirketler ikinci olarak, özellikle yerel iktidarların, şirket yönetimlerine karşı tutum takındığı ve devletleştirme çabalarında bulunduğu durumlarda, söz konusu ülkedeki iktidar sürecini etkileyebilmektedirler. Bu faaliyetlerin neler olabileceği ise, söz konusu ülkenin siyasal ve sosyal koşullarına göre değişebilmektedir (Sönmezoğlu, 2000:50). Bu duruma verilebilecek en önemli örneklerden biri de, Şili’de yaşananlardır. Şili’de 1970’lerde Salvador Allende yönetiminin Uluslararası Telefon ve Telgraf (International Telephone and Telegraph-ITT) şirketinin politikalarına karşı tavır alması ile başlayan süreç, iktidardan askeri bir darbe ile uzaklaştırılmasına neden olmuştur. Şirketin, gerek ABD yönetimini kendi amaçları doğrultusunda etkilemeye çalıştığı, gerekse doğrudan Şili’de Allende yönetimi karşıtları ile ilişki kurduğu ise sonradan anlaşılmış ve ortaya çıkmıştır (Sönmezoğlu, 2000:50).

Çok Uluslu Şirketler, kendilerine bağımlı ulusal ekonomiler meydana getirmeleri sonucunda, siyasi kararlar üzerinde etkin olmaktadır. Şirketler büyüdükçe, bu etkinlik oranı da paralel şekilde değişmektedir. Özellikle yerel iktidarların şirketler karşısında gücü azalmakta ve şirketlerin ulusal kimliklerinin olmaması nedeniyle, bu şirketlere karşı milliyetçi müdahale imkânı bulunmamaktadır.

1.4. Çok Uluslu Şirketlerin Dünya Ekonomisi Üzerindeki Rolü

Çok Uluslu Şirketlerin dünya ekonomisi üzerindeki rolü, özellikle dünya piyasalarındaki etkinlikleri ile orantılı olarak incelenmektedir. Bu etkinlikleri hızlandıran süreç, mal, hizmet, teknoloji, bilgi, beceri ve sermaye akışı olarak tanımlanabilir. Şirketlerin faaliyet alanının dünya geneli olması, küresel alandaki faaliyetlerinin boyutunu ortaya koymaktadır. Şirketlerin, en önemli amaçları arasında olan sermayenin uluslararasılaşması, küreselleşme süreci ile de örtüşür. Bu yüzden Çok Uluslu Şirketler küreselleşen ekonomi sürecinin baş aktörleri olarak nitelendirilmektedir.

Genel anlamda küreselleşme; siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal alanlarda ulusal sınırların ortadan kalktığı ve dünyanın tek bir pazar olarak görüldüğü bir yapıyı ifade etmektedir. Bu yapıda, ekonomik anlamda müdahalelerin azaldığı ve ideolojiler anlamında keskin kutuplaşmaların olmadığı varsayımı kabul edilir. Kısacası; dünya artık ‘*Küresel Köy*’ olarak kabul edilmektedir. Bu tanımla dünya küçülmekte, ulus devlet küçülmekte ve gerek teknolojik yenilikler gerekse bilginin önem kazanması ile

dünya sahası sürekli bir etkileşime sahne olmaktadır. Karşılıklı bağımlılıklar artmakta ve dünyanın herhangi bir yerinde uygulanan bir politika ya da değişiklik, dünyanın geri kalanını da etkiler hale gelmektedir. Tüm alanlar üzerinde doğrudan etkileri olan bu süreç, özellikle ekonomik anlamda küresel bir ekonomi yaratması ile daha fazla dikkati çeker.

Ekonomik küreselleşme ise, teknolojinin yaygınlaşması, üretim ve tüketimin standartlaşması ve tüm piyasaların bütünleşmesi olarak tanımlanmaktadır (Seymen ve Bolat, 2005:34). Hızla artan yabancı sermaye yatırımları ve uluslararası sermaye hareketleri, ulusal ekonomiler üzerinde önemli etkiler yapar ve ulusal ekonomilerin dünya ekonomisi ile bütünleşme sürecini ortaya çıkarır. Özellikle az gelişmiş ülkeler, ulusal ekonomilerinin özerk konumunu kaybeder ve kendi kendilerine yeterli olamayıp, dışa bağımlı hale gelirler. Aslında bu bütünleşme sürecinin daha çok gelişmiş ülkelere yarar sağladığı fikri üzerinde bir birlik vardır.

Yukarıda ki görüşler ışığında, insanlar, küreselleşmiş ekonominin kontrol dışı piyasa güçlerinin egemenliği anlamına geldiğini ve bu piyasalardaki egemen güçlerin ulusal düzenlemelerden kaçan Çok Uluslu Şirketler olduğunu düşünmektedirler.

Bu şirketler, her zaman ekonomik avantaj nereyi gösterirse oraya yerleşeceklerdir ve maliyetleri yerel hükümetlere ve yerel vergi yükümlülerine yıkacaklar, rahatsız edilirlse gitme tehdidini ortaya atacaklar ve hem ücretleri hem de sosyal maliyetleri aşağı çekmek isteyeceklerdir (Hirst ve Thompson, 2007:15).

Bu düşünce, gelecek dönemlerde de şirketlerin egemen konumuna ve dünya ekonomisinin hangi oranda şirketlere bağlı olduğuna işaret etmektedir. Şirketlerin kaynakları kullanma konusunda deneyim, bilgi ve teknolojiye hâkim olmaları, önemli bir sermaye gücüne sahip bulunmaları, milliyetçilik bağından uzak olmaları, ulusal sınırları aşabilen bir yapıda bulunmaları, örgütlü yapıları ve ulus-devletlerden bazen daha büyük bir güce sahip olmaları, ulusal ekonomiler üzerindeki egemen konumlarını açıklamaktadır. Stratejik kararları ve uzun dönemli politikaları ile şirketler, sermayenin uluslararasılaşmasında çok önemli bir konumdadırlar. Bu bağlamda, söz konusu şirketlerin, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra gösterdikleri artış, küreselleşme ile birlikte değerlendirildiğinde, bir bütünü parçaları olarak dikkati çekmektedir. Sermayenin uluslararasılaşması sürecinde, önemli dönüm noktaları vardır.

Bunlardan ilki, (1820-1890) ilk evre olan meta-sermayenin baskın olduğu dönemdir. İkinci dönem, (1890-1914) para-sermaye belirgindir. Üçüncü dönem, (1914-1945) dünya savaşlarının etkisiyle uluslararasılaşma süreci kesintiye uğramıştır. Dördüncü dönem, (1945-1970) üretken sermaye öncelikli olmuştur. Beşinci dönem ise, 1970’den bugüne kadar olan dönemdir. Para ve sermaye ön plandadır (Öztürk, 2007:45).

Tablo 1 ve Tablo 2’de görüldüğü gibi, şirketler önemli bir sermaye gücünü barındırırlar. Bu yüzden, küreselleşen ekonominin oluşturduğu bu yapıyı yönlendirme eğilimine sahiptirler. Çok Uluslu Şirketler’in, amaçlarını gerçekleştirmek anlamında sağlamak istedikleri ortam, tüm dünya ülkelerini kapsayan küreselleşme süreciyle kendiliğinden oluşmaktadır. Bu bağlamda küreselleşme, “*Bilinçli Bir Siyasi Proje*” olarak da tanımlanmaktadır (Aktan ve Vural, 2006:3). Daha açık bir ifadeyle, küreselleşme, gelişmiş ülkelerin sistemi yönlendirebilmeleri için inşa ettikleri kurallar bütünüdür. Bu kurallar, ulusal ekonomilerin, şirketlerin lehinde, dışarıya bağımlı olması ve kâr amacının en üst düzeyde elde edilmesine yöneliktir. Tüm sosyal ve ekonomik gelişmeler buna işaret eder. Küresel ve sosyal bütünleşmenin küresel düzeyde artması yerel, ulusal ve bölgesel ölçekte önemli değişikliklerin meydana gelmesine neden olmaktadır. Sonuç olarak, Çok Uluslu Şirketler’in sermaye ve üretimin küreselleşmesini hızlandırmaları, kitle iletişim araçlarını kontrol ederek, küresel düzeyde tüketim kültürünü yaymaları ve tüm ticari faaliyetlerde etkin konuma gelmeleri, dikkatleri, bu şirketlerin faaliyetlerine ve meydana getirdikleri etkilere yöneltmektedir (Aktan ve Vural, 2006:1).

Çok Uluslu Şirketler için hiçbir bölgeye, milliyete, dine, dile ve geleneğe bağlı olmamak da ideal bir durumdur. Çünkü, bu anlamda millî, ahlâki, tarihi, dini ve ideolojik bağlılık, insanların istenildiği gibi kullanılmasını büyük ölçüde engellemektedir (Yeniçeri, 6.6.2008).

Tablo 1. En Büyük Şirketler Listesi

Şirket ismi	500 şirket içindeki sıralama	Milyon Dolar
Exxon Mobil	1	345,815.3
Wal-Mart Stores	2	205,817.8
Microsoft	35	161,185.9
AT&T	8	153,226.0
Johnson & Johnson	29	146,117.4
Procter & Gamble	20	142,350.3
Berkshire Hathaway	13	138,790.4
Chevron	3	138,114.1
International Business Machines	14	126,319.0
General Electric	5	113,841.4
Google	117	109,627.7
Coca-Cola	73	104,391.1
J.P. Morgan Chase & Co.	16	102,967.1
Cisco Systems	57	98,937.4
Apple	71	95,155.7

Kaynak: Fortune Dergisi, 500, 2009,
<http://money.cnn.com/magazines/fortune/fortune500/2009/performers/companies/biggest/>

Tablo 2. Gelir ve Kâr Miktarlarına Göre En Büyük Şirketler Sıralaması

Şirket	Gelir Milyon Dolar	Kâr Milyon Dolar
Exxon Mobil	442,851.0	45,220.0
Wal-Mart Stores	405,607.0	13,400.0
Chevron	263,159.0	23,931.0
ConocoPhillips	230,764.0	-16,998.0
General Electric	183,207.0	17,410.0
General Motors	148,979.0	-30,860.0
Ford Motor	146,277.0	-14,672.0
AT&T	124,028.0	12,867.0
Hewlett-Packard	118,364.0	8,329.0
Valero Energy	118,298.0	-1,131.0

Kaynak: http://money.cnn.com/magazines/fortune/fortune500/2009/full_list/

1.5. Çok Uluslu Şirketlerin Dünya Enerji Sektöründeki Konumları

Enerjinin tarihsel gelişimine baktığımızda, 19. ve 20. yüzyıllarda, enerjinin öneminin anlaşıldığına ve enerjiye olan ihtiyacın arttığına şahit olunmaktadır. 18. yüzyılın ortalarından itibaren, İngiltere’de Sanayi Devrimi ile başlayan süreç, ekonomik ve sosyal kalkınmayı da beraberinde getirmiştir. Sanayi Devrimi’yle birlikte, hammadde kaynakları ayrı bir değer kazanmıştır. Önce; kömürün buharlı trenlerde kullanılmasıyla başlayan, temel enerji kaynağı olma durumu, II. Dünya Savaşı’ndan sonra petrole devam etmiştir. Sanayinin gelişmesine paralel olarak, teknolojinin gelişmesi ve yaygınlaşması, bununla birlikte artan nüfus, enerji tüketiminde artışı da beraberinde getirmiştir. Enerji kaynakları, sahip olunan ülkeler açısından önemli bir servet, stratejik planlamalarda da ilk sırayı alan önemli bir faktördür. Uygarlığın ölçüsü olan enerji, hem sanayi alanında hem de günlük yaşantıda vazgeçilmez bir unsurdur.

İnsanların, enerji kaynaklarını artırabildiği ve verimli kullanabildiği ölçüde önemli öncelikler kazanacaklarının bilincine varmaları ile enerji sektörü de gelişen bir alt yapıya kavuşmuştur. Enerji kaynakları, hem yüksek katma değerli ve sermaye yoğun

hem de dış dengenin üzerinde önemli ağırlıkta ve devlet gelirlerinde de önemli katkısı bulunan stratejik bir sektördür (Aras, 2008:7). Enerji sektörü, ekonomik anlamda dünyanın tek bir pazar halini aldığı küreselleşme çağında belirleyici bir alandır. Küreselleşme çağında, enerji faktörünü avantaja çevirmek dünya ülkeleri açısından, aynı oranda önemli ve belirleyicidir. Sosyo-ekonomik kalkınmanın temel gücünü enerji kaynakları oluşturur ve günümüz dünya ticaretinin devamını sağlayan en önemli fiziki kaynakların başında gelmektedir (Aras, 2008:7). Bu yüzden 21. yüzyılda, ülkelerin öncelikli hedefleri arasında enerji kaynaklarına sahip olmak, kaynakları kontrol altına almak, enerji politikaları üretmek ve uygulamak gibi hedefler yer almaktadır.

Gücün, gelişmişliğin ve zenginliğin belirleyicisi olan enerji kaynakları, dünya siyasetini ve dünya ekonomisini önemli ölçüde belirlediği gibi uluslararası anlaşmazlık ve çatışmalarında kaynağıdır. Bu bağlamda çeşitli alanlarda faaliyetlerini sürdüren Çok Uluslu Şirketleri, enerji sektöründe de ilk sırada görmek mümkündür. Çünkü; şirketler, özellikle gelişmiş bir ekonomik yapısı bulunmayan, buna rağmen önemli enerji kaynaklarını barındıran ülkelere yabancı sermaye akışını sağlayacak ve bu kaynaklara ulaşmada ileri teknoloji getirebilecek en önemli araçlardır. Bu ülkeler, değişim ve gelişmeleri için şirketlere ihtiyaç duyarlar.

Konumuz itibariyle enerji kaynakları arasında stratejik nitelikleri ile ilk sırada yer alan *petrol ve doğalgaz* kaynaklarını inceleyeceğimiz için öncelikle bu fosil kaynaklar ya da hidrokarbonlar olarak da adlandırılan kaynakların önemini açıklamamız gerekir. Enerji kaynakları arasında diğerlerine oranla daha stratejik bir öneme sahip olan enerji kaynakları petrol ve son yıllarda da doğalgazdır. Dünyada enerji ihtiyacının %80'ninin kömür, petrol ve doğalgaz gibi fosil yakıtlardan sağlanıyor olması da, bu hammaddelerin önemini ortaya koymaktadır. Hızla gelişme göstermiş tüm ülkelerin kalkınmalarında, enerji kaynaklarının önemi çok fazladır. Hidrokarbonların, stratejik öneminin yanı sıra, fiyat değişimlerinin gerek üretici ülkelerin, gerekse ithalatçı ülkelerin ekonomilerini nasıl etkilediği düşünüldüğünde, petrol, gaz ve türevlerinin sıradan birer ticari ürün olmadıkları daha iyi anlaşılabilir (Bilgin, 2005:18).

Ülkeler için enerji, artık “kendi kendine yeterlilik” tanımının dışındadır. Bu sebeple ülkeler arasındaki ticarete arz ve talebin dengede olması gerekmektedir. Bu durum doğrudan ekonomiyi etkileyecektir (İTÜ, 2007:4).

Çok Uluslu Şirketler'in siyasallaşmalarının en önemli nedenlerinden biri, hidrokarbonların tüm dengeleri değiştirebilecek türden önemli hammaddeler olmalarıdır (Bilgin, 2005:18,19). Hem devlet politikalarında olsun hem de şirket stratejilerinde olsun, kazanan ile kaybeden arasındaki farkı, sahip olunan ve amaçları doğrultusunda kullanılan petrol belirlemektedir (Yüce, 2006:54).

Özellikle Çok Uluslu Petrol Şirketleri arasında yaşanan rekabet, enerji oyununu yönlendirmektedir. Bu oyunda, özellikle petrol bulunan coğrafyalar her zaman ilgi odağı olmuştur. Çünkü; petrolün alternatifinin halen tam olarak mevcut olmaması, günümüzde zenginlik ve refah göstergesi olması, bu stratejik maddenin enerji savaşlarındaki rolünü ortaya koymaktadır.

Enerji kaynaklarının yeryüzüne dağılım oranlarındaki farklılıklar, bu rekabete küresel bir boyut kazandırır ve şirketler aracılığıyla kaynakların bulunduğu bölgelerde hâkimiyet rekabeti yaşanır. Aynı zamanda uluslararası pazarda belirlenen enerji fiyatları da, ülke ekonomilerini doğrudan etkilemekte ve zincirleme olarak dünya ekonomisine etki etmektedir. Bu yüzden hem enerji kaynaklarına sahip ülkeler, hem de Çok Uluslu Petrol Şirketleri arasında sıkı bir ilişkiler bütünü bulunmaktadır. Petrol ve doğalgaz sektörleri, gerek keşfi ve üretilmesi, gerekse boru hatları vasıtasıyla ulaştırılması işlemlerini içeren uzun süreli, ayrıca çok büyük sermaye gerektiren bir sektördür. Barındırdıkları teknolojik imkânlarla bu sermayeyi sağlayan şirketler, uluslararası politikalarda da etkin konuma gelmektedirler.

Halen dünya nüfusunun 6,4 milyar olarak tahmin edilmesi ve Birleşmiş Milletler'in tahminine göre dünya nüfusunun 2015 yılı itibarıyla 7,2 milyar ve 2050 yılında da 8,9 milyar artacağı düşünüldüğünde enerji kullanımı da nüfusa paralel olarak artacaktır. Başta Çin olmak üzere, gelişen ekonomiler, daha fazla enerji tüketeceklerdir (İTÜ, 2007:4).

Bu yüzden enerji sektörü ve şirketlerle ilişkiler, petrol ve doğalgaza olan ihtiyaçla birlikte şekillenecektir. Şirketlerin dünya ticaretinin üçte ikisini kontrol ettiği göz önünde bulundurulursa, enerji mücadelesinin en önemli aktörleri de belirlenmiş olacaktır.

Tablo 3. Dünyadaki En Önemli Enerji Şirketleri ve Gelirleri

Şirket İsmi	500 İçindeki Sıra	Gelir Milyon Dolar
Exxon Mobil	1	442,851.0
Chevron	3	263,159.0
ConocoPhillips	4	230,764.0
Valero Energy	10	118,298.0
Marathon Oil	23	73,504.0
Sunoco	41	51,652.0
Hess	55	41,094.0
Tesoro	91	28,031.0
Murphy Oil	92	27,512.5
Western Refining	253	10,725.6
Frontier Oil	383	6,498.8
Holly	420	5,867.7
CVR Energy	472	5,016.1
United Refining	688	2,994.2
Calument Specialty Products	779	2,489.0

Kaynak:<http://money.cnn.com/magazines/fortune/fortune500/2009/snapshots/387.html>

1.6. Çok Uluslu Petrol Şirketlerinin Gelişim Süreci

Çok Uluslu Petrol Şirketlerinin tarihine baktığımızda, kurumsallaşmış ve petrol piyasasında söz sahibi olmuş ilk şirketin, Standard Oil olduğunu görürüz. Dünyada ilk kurulan Çok Uluslu Şirketler arasında yer alan ve enerji alanındaki en büyük şirket olan Standard Oil'in yöneticisi ise, tarihe adını yazdırmış olan John Davison Rockefeller'dir.

Amerika'da 1850'li yıllarda ilk bulunduğu anda, kayalardan sızdığı için "Kaya Yağı" adıyla pazarlanan koyu renkli ve kokulu bir madde olarak anılan ham petrol, önceleri ilaç yapımından aydınlatmaya kadar çeşitli amaçlar için kullanılmıştır. Hatta Yale'de Benjamin Silliman adlı bir profesörün kaya yağının farklı kaynama noktalarında, farklı

ürünler elde edilebileceğini belirten ve tarihe Silliman Raporu olarak geçen belge, petrolün gelişiminde önemli bir dönüm noktası sayılır.⁶

Birçok yeni alanda kullanılabilecek bu hammaddenin değeri, keşfini takiben her geçen gün artarken, 1859 yılı Pensilvanya’da Oil Creek (Petrol Deresi) Bölgesi, ilk petrol kuyusunun açıldığı yer olmuştur. 1861’de başlayıp 1865’e kadar sürecektir olan Amerikan İç Savaşı boyunca Pensilvanya’daki petrole olan talebin çoğalması, petrol kuyularının sayısında önemli bir artışa sebep olmuştur. Bu artışı yüzlerce petrol şirketinin kurulması izlemiş ve artık petrolle uğraşmak ya da petrol yatırımcısı olmak, gerek birçok devlet yöneticisi gerekse her meslekten insanlar için cazip hale gelmiştir. Bu bağlamda 1863 yılı önemlidir. Çünkü; bu yılda petrol alanında devrim niteliğindeki görüş ve kararları ile petrolün önemini kavrayan Rockefeller, ilk petrol rafinerisini kurmuştur. 1870’de de “*Standart Oil Company*” kurulmuştur.

Petrolün geleceğini öngörenlerin başında gelen Rockefeller, petrolle elde edeceği zenginlik ile Rockefeller Ailesi’ni adeta bir imparatorluk vasfına taşımıştır. O yüzden daha sonra dağılan ve petrol alanında ilk olan bu Çok Uluslu Şirketin parçalarının, günümüzde halen önemli sermayelere sahip şirketler olması, Standard Oil’i iyi tanımak gerektiğinin ispatıdır. Standard Oil’in, nasıl olup da bu derece yükseldiği ve rakiplerini kısa bir sürede bertaraf ettiği, Rockefeller’in kişiliğinde olduğu kadar, yönetme becerisinde de saklıdır.

Yergin’e göre, “Rockefeller, tek başına, petrol endüstrisinin şekillendirilmesindeki en önemli kişidir” (Yergin, 2007:34). Rockefeller, çevresindeki bazı insanlar tarafından hayranlık duyulan hayırsever ve başarılı bir iş adamıyken, bazıları tarafından da insanlara karşı soğuk ve acımasız bir hesap adamı olarak tanınmıştır. Ayrıca Rockefeller, kendisini bir komutan olarak tanımlamaktan da hoşlanıyordu (Parlar, 2003:16). Bu sebeple olacak ki, Standard Oil’in tek bir merkezden yönetimi, savaş stratejisi izler gibi titizlikle ve gizlilikle yürütüldü.

Rockefeller, rakiplerinden daha iyi satmak için, değişmez kaliteli ürünleri piyasaya sürmek gerektiğine inanmıştır (Durand, 1966:26). Bu yüzden, öncelikle kaliteden ödün vermemek suretiyle geniş bir alana yayılmaya karar verdi. Standard Oil, ABD’nin her

⁶ Daha fazla bilgi için bakınız: Yergin, (Şubat 2007), Petrol, Çev: Kamuran Tuncay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4.baskı, İstanbul.

bölgesinde bulunan rafinerileri satın aldı ve diğer şirketleri bir anlamda fiyat baskısı ile sindirmeyi başardı (Parlar, 2003:16). Demiryolu taşıma şirketleri ile de anlaşılan Standard Oil, rakiplerinin ek taşıma ücretleri ödediği bir sırada, kendisi indirimli tarifelerden yararlanmaya başladı (Parlar, 2003:15). Zaten 1883 yılından itibaren demiryolları ile taşıma, yerine petrol boru hatları gündeme gelmiştir.

1879 sonunda ABD'deki petrol rafinerilerinin %90'ını denetimi altına alan Standart Oil, 1880'li yılların ortalarına gelindiğinde, kendisine ait üç rafineriyle, dünyanın toplam gazyağı arzının dörtte birinden fazlasını sağlar olmuştur. Sözü edilen bu üç rafineri, Cleveland, Philadelphia ve New Jersey'deki Bayonne rafinerileriydi (Yergin, 2007:44). Şirketin, dev kapasitesine cevap verecek yeni pazarlara ihtiyacı vardı ve bu yüzden "*Her Toprakta, Sonuna Kadar*" pazar aramak stratejisini izlemeye başladı (Yergin, 2007:48).

Ve Rockefeller, imparatorluğunun temellerini böylece attı ve bir dünya tekeli haline geldi. Dünya petrol ticareti üzerinde mutlak egemenlik sağladı. Petrol şirketlerini çok uluslaşmaya götüren süreçte böylece gelişti. Hatta çok uluslaşmadan önce Standart Oil, zaten birçok eyaletin yıllık gelirini geçmiş ve önemli sayılabilecek bir mali güce ulaşmıştı. Hatta 20. yüzyılın başında Standard Oil, Pennsylvania, Ohio ve Indiana'dan çıkan tüm petrolün beşte dördünden fazlasının nakil işini yaparken, rafineri alanında neredeyse tekti (Parlar, 2003: 16).

Standard Oil'in bu yüzü dışında rüşvetlerle ve cinayetlerle de anılan diğer bir yüzü de vardı. Çünkü; pazar büyümekte idi ve gelecek vaat ediyordu. Hatta, tröstleşmenin karşısında olan Başkan Roosevelt, 1906 yılında, Standard Oil yöneticileri için ABD Başsavcısı'na, "*Ülkedeki En Büyük Katiller*" ifadesini kullanmıştı (Parlar, 2003:17). Standard Oil'e yönelik tüm bu tepkiler 1880 ve 1890'lar boyunca devam etti ve sonunda "*Sherman Act*"⁷ (Sherman Yasası) adı verilen kanun yürürlüğe girdi. Sherman Yasası, otuz yedi yan kuruluşu ile 20. yüzyıla giren Standard Oil'in ülkenin rafineri kapasitesinin yüzde 85'ini, ham petrol kaynaklarının yüzde 87'sini ve kerozen (gaz yağı), fuel oil ve benzin piyasasının yüzde 85'ini kontrol etmesini engelleyemedi (Parlar, 2003:17).

⁷ Sherman Yasası Anti-Tröst Yasası(1890): Tekel kuran veya kurmaya teşebbüs eden her kişi veya başka kişi ve kişilerle işbirliği yaparak eyaletler arasında veya yabancı milletler arasındaki ticareti engelleyen kimseler suçlu olarak kabul edileceklerdir. Daha fazla bilgi için bakınız: <http://tr.wikiquote.org>

Fakat; Standard Oil'in petrol tekeline yönelik tepkiler artmaya devam etti ve Sherman Yasası'na dayanan Federal Devlet, şirkete yönelik baskısını arttırmasıyla 1911 yılında Standard Oil, kendisini tasfiye kararı aldı (Parlar, 2003:18). Böylece; modern petrol tarihinin ilk çağı kapanmış oldu (Durand, 1966:27).

1.6.1. Yedi Kız Kardeşlerin Doğuşu

Rockefeller'ın mirası uzun süreli bir iz bıraktı (Sampson, 1975:47). Standard Oil'in bölünmesinin ardından, dünya çapında “*Yedi Kız Kardeş*”, yani yedi büyük petrol devi doğdu. Yedi Kız Kardeşler, Standard Oil'in ardından ortaya çıkan, otuz sekiz şirketten sıyrılmayı başarabilen, enerji pazarında da etkin olan Çok Uluslu Şirketler haline geldiler. Bu şirketler; Exxon, Mobil, Chevron, Gulf, Texaco, Shell ve British Petroleum'un oluşturduğu yedi şirkettir. Bu isim ise, İtalyan yönetici Enrico Mattei tarafından verilmiştir. Ve piyasada hep bu şekilde anılmaları gelenek halini almıştır. 1928 yılında İskoçya'nın Achnacarry kasabasında bir araya gelerek, aralarında bir ortak kota ve fiyat birliği oluşturarak Monopol kurmuşlardır (Wikipedia, 15.3.2009).

Petrol, önce I. Dünya Savaşı'nda, sonra da asıl olarak II. Dünya Savaşı'nda vazgeçilmez temel stratejik hammadde haline gelmiştir. Örneğin, II. Dünya Savaşı sırasında Japonlar, Pearl Harbour'a, Doğu Hint Adaları'ndaki petrol kaynaklarına el koyan ordularını korumak amacıyla saldırmıştır.

Ayrıca; Hitler'in Sovyetler Birliği'ni işgal etmesindeki en önemli stratejik hedef, Kafkasya'daki petrol yataklarını ele geçirmek olduğu da bilinmektedir (Yergin, 2007:11). Savaşla beraber, Çok Uluslu Petrol Şirketler'i ile hükümetler arasındaki işbirlikleri de, bu süreçte etkinlik kazanmıştır. Tüm geçmişi boyunca petrol daima pazarlıklara konu olmuş ve hayati önemde kararlarda merkez teşkil eden bir hammadde kaynağı olmuştur (Yergin, 2007:11).

1.6.2. Exxon

Standard Oil'in ardından, en az onun kadar güçlü ve onun yönetim kadrosundan oluşan Exxon, yani Standard Oil of New Jersey, gelmektedir. Exxon'un başında John D.Archibold vardı. Archibold, petrol-politik portrelerin en ilginç örneklerinden biridir. Onun sahip olduğu yetenek ve yöntemler, petrol dünyasının yazısız kurallarının oluşumuna katkıda bulunmuştur. Temsilciler Meclisi için 1914 yılında hazırlanan bir

raporda, Exxon’a dair “Görünmeyen Hükümet” tespiti yapılmıştır (Parlar, 2003:19). ABD’de Exxon, diğer Ülkelerde ise Esso ismiyle bilinen bu petrol şirketi, yüzyılı aşan bir geçmişe sahiptir (Nebiler ve Parlar, 1996:108).

1.6.3. Mobil

Mobil, Standard Oil of New York veya kısa adıyla SOCONY’nin devamı olarak ortaya çıkmış bir petrol şirketidir. 1882 yılında Britanya’ya petrol satan bu şirket, Çin’e lamba ve bu lambalarda kullanılacak yakıtı satıyordu. Bu dev şirket, 1931’de yağ imal eden Vakum adlı bir başka şirketle birleşince ortaya Mobil şirketi çıktı (Nebiler ve Parlar, 1996:110). Başında ise Henry Clay Folger bulunmaktaydı. Rockefeller imparatorluğunun mirasçılarından olan Mobil, uzun soluklu petrol serüvenine bu şekilde başladı.

1.6.4. Socal

Standard Oil of California, yani SOCAL’da, Rockefeller imparatorluğunun mirasçılarının üçüncüsüdür. Exxon, Mobil ve SOCAL, her zaman Standard Oil topluluğu olarak bilindiler ve ortak hareket ettikleri gerekçesiyle tepki aldılar. Bu şirketlerde en büyük hisse sahibi, daima Rockefeller’ler oldu.

Avrupa ve Ortadoğu’da ortak stratejiler izlediler. Piyasayı egemenlik altına alma planlarını birlikte oluşturdular (Parlar, 2003:20).

1.6.5. Gulf

Standard Oil imparatorluğu dışında petrolün en büyük kuruluşlarından biri de, Texas kökenli Gulf firmasıdır. Spindletop adlı küçük bir kasabada bulunan petrol yatakları, Texas’ı ABD’nin en önemli merkezlerinden birine dönüştürdü. 1901 yılında Spindletop’ta petrolü bulan Anthony Lucas adlı bir mühendisti (Parlar, 2003:20). Ayrıca; Gulf daha sonra Chevron tarafından satın alınmıştır.

1.6.6. Texaco

Texaco da, diğer rakibi gibi, Spindletop tepesi petrollerine dayanmaktadır. Büyük şirketlerin hükümetler kadar güce sahip olmaları dikkate değerdir. 1901 yılında kurulan

şirket, 1908 yılında Teksas adlı tankerle Atlantığın ötesine petrol ihracatına başladı (Nebiler ve Parlar, 1996:113).

1.6.7. Shell

Petrol devlerinin Amerika’da hızla yükselmesi, ülkelerinde petrol bulunmayan Avrupalıları da harekete geçirdi. ABD’nin sahip olduğu büyük petrol kaynaklarına İngiliz adalarında rastlanmıyordu. Bu nedenle İngilizler özellikle ulaşım ağına dayalı bir petrol politikası izlemek zorundaydılar (Parlar, 2003:22). İngiltere’de petrol işine verilen önem petrol şirketi yöneticilerine verilen soyluluk ünvanlarında simgeleniyordu. İngiliz devleti açısından yaşamsal önem taşıyan petrol, sadece özel şirketlere bırakılamayacak kadar ciddi bir işti (Parlar, 2003:22). Petrolün denetimi konusunda geçerli politikaların temelini, Winston Churchill atmıştı (Parlar, 2003:22). İngiltere’de “*Tacın İncisi*”, Shell şirketi idi (Parlar, 2003:22). Shell, Standart Oil tekeline meydan okuyarak işe başladı. Batum’da bulunan petrolün Singapur ve Bangkok’a taşınması amacıyla inşa edilen Murex adlı tanker, Shell’in temelidir (Parlar, 2003:22).

1.6.8. BP (British Petroleum)

BP’nin temelinde Churchill’in 1914 yılında yarısını İngiliz devletine satın aldırıldığı İngiliz-İran Petrol Şirketi bulunmaktadır. İngiliz hükümeti, bu firmanın yüzde 51’ini satın almadan önce, şirket Knox D’Arcy’nin yönetiminde bulunuyordu. D’Arcy, 1901 yılında İran’da petrol yatakları bulunduğu haberi üzerine harekete geçti. Dört yüz seksen bin km² lik bir alanda 20 bin sterlin nakit ve 20 bin sterlin hisse senedi karşılığı petrol arama faaliyetine başladı. 26 Mayıs 1908’de toprağın elli metre altında petrol bulundu. Bunun üzerine Burmah Petrol Şirketi ile ortaklık kuran D’arcy, muazzam bir servetin sahibi oldu. İngiliz hükümeti, İran’da bulunan petrol yataklarına özel bir önem verdi; zira, Kraliyet Donanması’nın ihtiyacı bu bölgeden karşılanıyordu (Parlar, 2003:23).

Petrol tekellerinin, sömürgecilik zamanındaki gibi bir imtiyazlar sistemi kurmasıyla, Orta Doğu, Latin Amerika ve Orta Amerika’nın petrol kaynakları, bu imtiyazlar sisteminin bir parçası haline geldiler.⁸ Özellikle 1. Dünya Savaşı’yla, petrolün, askeri

⁸ İmtiyaz alanlarının en önemlisi ise, Ortadoğu’dur. Ayrıca, Petrol kaynakları üzerinde oynanan oyunun en önemli aktörü de İngiltere olmuştur (Parlar, 2003:25).

teknoloji açısından öneminin ortaya çıkması rekabeti daha da hızlandırdı. Hayati stratejik madde konumu ile petrol, devletlerarası ilişkilerin belirleyici unsurlarından biri olmaya başladı.

BÖLÜM 2: HAZAR HAVZASI ENERJİ KAYNAKLARI VE DÜNYA ENERJİ SEKTÖRÜ AÇISINDAN ÖNEMİ

Hazar Havzası, barındırdığı enerji kaynakları ile özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından ilgi odağı olmuştur. Ayrıca, bölgenin büyük enerji potansiyeli, bölgenin ihracat rotasını elinde bulunduran üretici ve tüketiciler arasında rekabete neden olmuştur (Ghafouri, 2008:81).

1991 yılına kadar Sovyetler Birliği ve İran arasında bölünen Hazar, SSCB'nin yıkılmasından sonra Dağıstan (Rusya Federasyonu), Azerbaycan, İran, Türkmenistan ve Kazakistan tarafından çevrelenen yeni bir coğrafi statü almıştır (Yüce, 2006:236).

Sovyetler Birliği döneminde tamamen dışarıya kapalı ve Sovyet hâkimiyetinde olan Hazar Enerji Havzası, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Rusya'nın "*Arka Bahçe*"si olarak anılsa da, bölge dışı aktörlere açık hale gelmiştir. Bu aktörler, kimi zaman enerji mücadelesindeki devletler olurken, kimi zaman da Çok Uluslu Petrol Şirketleri olmuştur. Bu mücadelede, uluslararası sistemi belirleyen devletlerarası ilişkilerin yanı sıra, devlet dışı birimler olan şirketlerin varlığı da, mücadeleyi küresel bir boyuta taşımaktadır. Gerek bölgesel güçlerin, gerek bu bölgeye ilgi duyan yabancı devletlerin ve gerekse şirketlerin politikaları, bölgede kontrol sağlama sorunsalı üzerinde birleşmektedir. Bu rekabeti en güzel tanımlayanlardan biri de, Lutz Kleveman'dır. Kleveman'ın analizine göre şöyle ki; Mecusiler nasıl Orta Çağ'da Apşeron Yarımadası'ndaki petrolün "*Kutsal Ateş*" olduğuna inanıyor ve hacı olmak için ona tapıyorlarsa, bugün çeşitli güçler arasında yaşanan rekabetin sebebi de aynı "*Kutsal Ateşten*" pay alma mücadelesinden başka bir şey değildir (Kleveman, 2004:4).

2.1. Hazar Havzası Ülkeleri Hidrokarbon Rezervleri

Tablo 4. Hazar Havzasının Doğalgaz Rezervleri (Trilyon Kübik Feet)

Ülke	İspatlanmış	Muhtemel	Toplam
Azerbaycan	30	35	65
Kazakistan	65	88	153
Türkmenistan	71	159	230
Özbekistan	66,2	35	101,2
Toplam	232,2	328	560

Kaynak: Caspian Sea Region: Survey of Key Oil and Gas Statistics and Forecasts July 2005
http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/caspian_balances.htm

Tablo 4'e göre, Hazar'da en çok doğalgaz rezervine sahip ülke, Türkmenistan'dır. Türkmenistan, 230 tkf doğalgaz rezervine sahiptir. 133 tkf doğalgaz rezervi ile Kazakistan ve 101,2 tkf rezervle Özbekistan, Türkmenistan'ı takip etmektedir. Azerbaycan'ı doğalgaz rezervi, 65 tkf'tir. Bölgede ispatlanmış doğalgaz rezervi, 232,2 tkf ve muhtemel rezerv ise, 297 tkf'tir. Toplam rezerv miktarı ise, 529,2 tkf'tir.

Tablo 5. Hazar Havzasının Petrol Rezervleri (Milyar Varil)

Ülke	İspatlanmış	Muhtemel	Toplam
Azerbaycan	7-12.5	32	39-44.5
Kazakistan	9-29	92	101-121
Türkmenistan	0.546-1.7	38	38.546-39.7
Özbekistan	0.3-0.594	2	2.3-2.594
Toplam	16.846-43.794	164	180.846-207.794

Kaynak: Caspian Sea Region: Survey of Key Oil and Gas Statistics and Forecasts July 2005
http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/caspian_balances.htm

Hazar Havzası enerji grafiğinde, ispatlanmış ve muhtemel rezervler göz önüne alındığında, aradaki büyük fark ilk olarak dikkati çeken bir husustur. Örneğin, en az 7 milyar varil ispatlanmış petrol rezervine sahip olan Azerbaycan'da tahmin edilen rezerv miktarı ise, 32 milyar varildir. Aradaki 25 milyar varillik fark, Hazar'ın önemini ortaya koymanın dışında, yabancı yatırımların neden odak noktasını oluşturduğunu da ifade etmektedir. Aynı şekilde Kazakistan'ın sahip olduğu en az 9 milyar varillik petrol, tahmini rezervlerde 92 milyar varil beklentiye dönüşmektedir. Değerli hammadde

kaynaklarına sahip diğer ülkelerde olduğu gibi, milyarlarca dolarlık yabancı yatırım potansiyeli, kitlelerin beklentilerinin artmasına neden olmaktadır (Olcott, 1998:78).

Bu bağlamda, tahmini rezervleri göz önüne almadığımızda, Hazar enerji kaynaklarının, Rusya'dan bağımsız olarak incelendiğinde, çok önemli bir paya sahip olmadığını düşünebiliriz. Fakat, tahmini rezervler incelendiğinde, mevcut durum Hazar bölgesi lehine değişmektedir. Yabancı şirketlerin ise, Hazar Havzası enerji kaynaklarından, pay almak üzere bölgeye gelerek mücadeleye koyulmalarının temel nedenleri arasında, Hazar'ın üretim potansiyelinin büyük olması, geçmişte elde edilme imkânı olmayan yatırımın bugün için cazip edici özelliği, gerçek potansiyelin tespit edilebilme imkânının katılımla daha mümkün gözükmesi ve üretilecek petrolün yerel ihtiyaçların ötesinde dünya piyasalarında arz edilecek olması sayılabilir (Yüce, 2006:147).

Çok Uluslu Şirketler'in Hazar'da her türlü riski göze alarak içinde bulundukları “*Para ve Güç Rekabeti*” sağlamaya yönelik yarış, birçok farklı tahminleri de barındırmaktadır. Örneğin, ABD uzmanları, Hazar Havzası'nı “*İkinci Kuveyt*” olarak nitelendirmekte, buradaki petrol rezervinin 20-30 yıl için dünya petrol ihtiyacını karşılayacağını iddia etmektedir. Bununla birlikte Rus uzmanların çoğu da, Hazar Denizi'nin petrol ve gaz rezervlerinin, Kuzey Denizi'ndeki yakıt rezervleri ile hemen hemen eşit olduğunu belirtmektedirler.⁹ (www.diplomatikgozlem.com, 11.12.2004).

Tablo 6. Orta Asya Bölgesinin Net Doğalgaz İhracı (Tkf/yıl)

Ülke	2000	2010
Azerbaycan	-	500
Kazakistan	50	350
Türkmenistan	1170	3300
Özbekistan	100	200
Toplam	1320	6360

Kaynak: Energy Information Administration, <http://www.eia.doe.gov>

⁹ Kuzey Denizi'ndeki petrol ve gaz rezervlerinin Kuveyt'teki rezervlerin yarısı kadar olduğu bilinmektedir.

Tablo 7. Doğalgaz Üretim Düzeyleri (Milyar Kübik Feet)

Ülke	2000	2010
Azerbaycan	220	1100
Kazakistan	380	1100
Türkmenistan	1640	3900
Özbekistan	2000	2400
Toplam	6240	10510

Kaynak: Energy Information Administration, <http://www.eia.doe.gov>

Tablo 8. Net Petrol İhracı (Günlük Bin Varil)

Ülke	2000	2010
Azerbaycan	145	1000
Kazakistan	550	1700
Türkmenistan	100	150
Özbekistan	20	50
Toplam	2815	4910

Kaynak: Energy Information Administration, <http://www.eia.doe.gov>

Tablo 9. Bölgenin Petrol Üretim Düzeyi (Günlük Bin Varil)

Ülke	2000	2010
Azerbaycan	290	1200
Kazakistan	660	2000
Türkmenistan	150	200
Özbekistan	170	200
Toplam	3270	5610

Kaynak: Energy Information Administration, <http://www.eia.doe.gov>

Tablo 6, 7, 8 ve 9 değerlendirildiğinde, yukarıdaki varsayım daha fazla güçlenmektedir. Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan, 2000 yılında, dünya enerji sektörüne, 1320 milyar kübik feet doğalgaz ihracı gerçekleştirdiler. 2010 yılında, bu rakamın, 6360 milyar kübik feet'e çıkması beklenmektedir. Bu durumda, ihracat oranı, yüzde 480 artış gösterecektir. Tablo 9, dört ülkenin, 2000 yılında, günlük 3270 bin varil petrol ürettiklerini ifade etmektedir. Ürettikleri miktarın büyük bir kısmını da, bu ülkeler, diğer ülkelere ihraç etmektedir. Örneğin, 2000 yılında, 2815 bin varil günlük petrol ihraç eden bu ülkelerin, 2010 yılında, 4910 bin varil petrol ihraç edecekleri tahmin edilmektedir. Son olarak, bölge ülkeleri, 2000 yılında, 6240 milyar kübik feet doğalgaz çıkardılar. Bu rakamın, 2010 yılında, 10510 milyar kübik feet'e çıkartılması beklenmektedir.

2.2. Hazar Havzasının Dünya Enerji Sektörü Açısından Jeostratejik Önemi

Tablo 10. Dünya Geneli İspatlanmış Petrol Rezervleri

Bölge	Miktar (Milyar Varil)
Suudi Arabistan	264,2
İran	138,4
Irak	115
Kuveyt	101,5
Birleşik Arap Emirlikleri	97,8
Venezuela	87
Rusya	79,4
Libya	41,5
Orta Asya (toplam)	210
İspatlanmış	17 – 44
Muhtemel	186

Tablo 11. Dünya Geneli Bölgelere Göre İspatlanmış Petrol Rezervleri

Bölge	Miktar (Milyar Varil)
Kuzey Amerika	57
Orta ve Güney Amerika	104
Avrupa	13
Avrasya	126
Orta Doğu	727
Afrika	114
Asya	40
Toplam	1104
Orta Asya (toplam)	210
İspatlanmış	17 – 44
Muhtemel	186

Tablo 10’a bakıldığında, 264,2 milyar petrol rezervine sahip olan Suudi Arabistan, dünya genelinde birinci sırada yer almaktadır. Suudi Arabistan’ı, 138,4 milyar varillik rezerviyle İran takip etmektedir. Orta Asya bölgesinin ispatlanmış petrol rezervi, 17 ila 44 milyar varil arasındadır ve bu rakam Avrupa rakamı geçerken, Asya’nın rezervinden biraz fazladır. Bu rakam, Orta Asya petrolünün, dünya enerji sektörü açısından çok hayati önemde olmadığını göstermektedir. Fakat muhtemel rezervler dikkate alındığında, mevcut durum radikal bir şekilde değişmektedir. Çünkü 186 milyar varil muhtemel rezervi ile toplam 210 milyar varil petrole sahip olan Orta Asya bölgesi, bir anda, İran, Irak, Kuveyt, Birleşik Arap Emirliklerinin rezervlerinden daha fazla sahip bölge haline gelmekte ve tabloda ikinci sıraya yükselmektedir. Bu durumda, bölgenin yakın gelecekte Kuzey Denizi, Orta Doğu ve Rusya petrolüne alternatif enerji kaynağı olarak ortaya çıkması ve dünya enerji arzı açısından hayati rol oynaması yüksek ihtimal dâhilindedir.

Tablo 11’e baktığımızda, 727 milyar petrol rezerviyle, Orta Doğu bölgesinin, dünya petrol rezervleri açısından hayati konumda olduklarını kolayca görmek mümkündür. Orta Doğu bölgesini, 126 milyar varil rezerviyle, Avrasya coğrafyası takip etmektedir. Orta ve Güney Amerika bölgesinin rezerv miktarı, 104 milyar varildir.

Bu bölgenin önünde, 114 milyar varillik rezerviyle Afrika gelmektedir. Ancak 210 milyar varil toplam rezerviyle, Orta Asya, Avrasya rezervinin iki katına yakın rezerve sahip görünmekte ve tabloda ikinci sıraya yükselmektedir.

Tablo 12. Dünya Geneli İspatlanmış Doğalgaz Rezervleri (Trilyon Kübik Feet)

Bölge	Rezerv Miktarı
Kuzey Amerika	314
Orta ve Güney Amerika	246
Avrupa	168
Avrasya	2104
Orta Doğu	2570
Afrika	504
Asya ve Okyanusya	527
Dünya Geneli	6436
Orta Asya (toplam)	529,2
İspatlanmış	232,2
Muhtemel	297

Küresel doğalgaz rezervleri incelendiğinde, 2570 trilyon kübik feet (tkf) doğalgaz rezerviyle Orta Doğu bölgesi, petrol konusunda olduğu gibi, doğalgaz bakımından da en zengin bölgedir. Orta Doğu'yu, 2104 tkf rezerviyle, Avrasya coğrafyası takip etmektedir. Orta Doğu rezervlerinin, dünya genelindeki yüzdesi, 39,93'tür. Avrasya'nın oranı ise, yüzde 32,69'dur. Diğer bölgelerin rezerv miktarları ve yüzdeleri, bu iki bölgenin rezervlerinden oldukça azdır. Orta Asya bölgesinin ispatlanmış ve muhtemel doğalgaz rezervleri düşünüldüğünde, bu rezervler, Kuzey Amerika, Avrupa ve Orta ve Güney Amerika'nın rezervlerinden daha fazladır. Orta Asya, Afrika ve Asya'nın rezervleri, aşağı yukarı birbirine yakındır. Bu rezervlere ilişkin istatistikî bilgilere göre, Orta Asya rezervlerinin yüzdesi, 8'dir.

Dünyada ekonomik kalkınmanın temel girdisini oluşturan enerji ve özelde petrol ile doğalgaz olarak nitelendirdiğimiz hidrokarbonların bulundukları coğrafyalar önemlidir.

Uluslararası ekonomi politik dengenin, Sanayi Devrimi'yle birlikte Asya'dan Avrupa'ya geçmesi ve enerji kaynaklarına duyulan ihtiyacın artması, petrolü stratejik bir araca; petrol bulunan coğrafyaları ise, stratejik bir rekabet alanına dönüştürmüştür (Karadağ, 2005:10,35). Yeryüzünde eşit bir dağılım göstermedikleri için üretici ve tüketici konumunda bulunan ülkeler, bu sebeple karşı karşıya gelebilmektedir. Hem devlet hem de devlet dışı aktörlerin rekabetinde, ilk sıraya oturan bu hammadde kaynakları, stratejik önemin yanı sıra, güç ve zenginliği de barındırmaktadır. Dünyada genel olarak zengin petrol yataklarına sahip bölgeler; Ortadoğu, Kuzey Afrika, Batı Afrika, Kuzey Denizi, Alaska, Latin Amerika, Hazar Bölgesi, Batı Sibirya Bölgesi ve Güney Çin Denizi bölgeleri olarak sıralanabilir.¹⁰

Tablo 13. Dünyadaki İspatlanmış Petrol Rezervleri

	Petrol (Milyar Varil)	Petrol (Milyar Varil)	Petrol (Milyar Varil)
Bölge	BP 2007 sonu itibariye	Oil & Gas Journal Ocak 2009 itibariyle	World Oil 2007 sonu itibariye
Kuzey Amerika	70.311	209.910	57.535
Orta ve Güney Amerika	111.211	122.687	104.793
Avrupa	15.570	13.657	13.801
Avrasya	128.146	98.886	126.000
Ortadoğu	755.325	745.998	727.314
Afrika	117.482	117.064	114.716
Asya ve Okyanusya	40.847	34.006	40.049
Dünya Toplam	1,238.892	1,342.207	1,184.208

Kaynak: Energy Information Administration <http://www.eia.doe.gov/emeu/international/reserves.html>

Dünyadaki ispatlanmış petrol rezervleri, zengin petrol yataklarının bulunduğu coğrafyaları açık bir şekilde gösterir. Tablo 13'de belirtildiği gibi, hem BP, hem Oil & Gas Journal, hem de World Oil istatistikleri ile şekillenen rezervler, arada farklılıklar olmakla birlikte birbirine yakın rezerv miktarlarını göstermektedir.

¹⁰ Hazar Denizi, altı ayrı hidrokarbon havzası içermektedir. Azerbaycan petrol rezervlerinin çoğu (kesinleşmiş ve muhtemel rezervlerde dahil olmak üzere), Kazakistan ve Türkmenistan'ın ise toplam petrol rezervlerinin %30 ila 40'ı denizde bulunmaktadır (Metin, 2004:218).

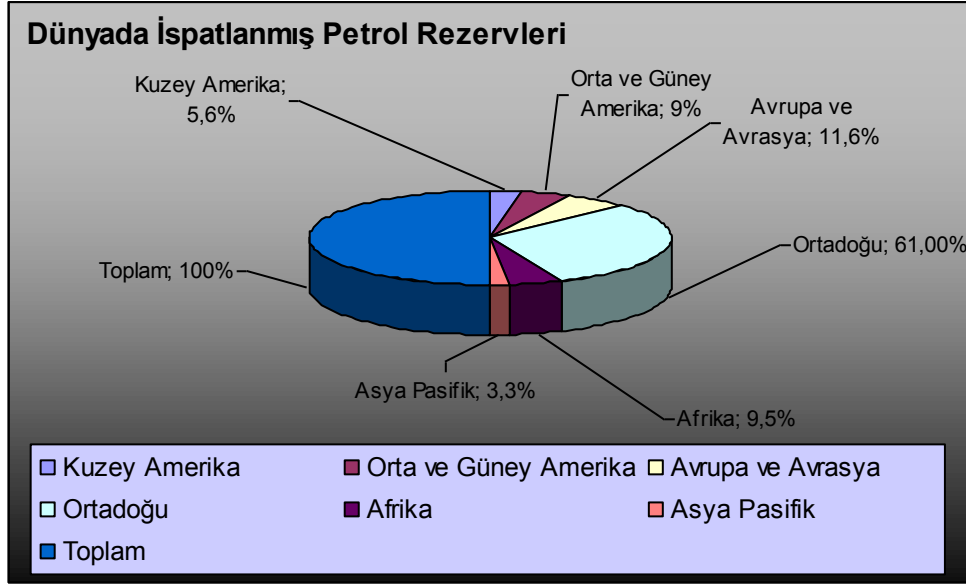
Dünya toplam rezervi, BP istatistiklerine göre, 1,238 trilyon varil iken; Oil&Gas Journal’a göre, 1,342 trilyon varil; ve World Oil’e göre ise, 1,184 trilyon varildir.

Tablo 14. Dünyadaki İspatlanmış Doğalgaz Rezervleri

	Doğalgaz (Tcf)	Doğalgaz (Tcf)	Doğalgaz (Tcf)	Doğalgaz (Tcf)
Bölge	BP 2007 sonu itibariyle	CEDIGAZ Ocak 2008 itibariyle	Oil & Gas Journal Ocak 2009 itibariyle	World Oil 2007 sonu itibariye
Kuzey Amerika	308.289	308.462	308.794	314.059
Orta ve Güney Amerika	272.841	260.095	266.541	246.979
Avrupa	207.654	218.134	169.086	168.978
Avrasya	1,890.891	1,900.265	1,993.800	2,104.000
Ortadoğu	2,585.351	2,609.319	2,591.653	2,570.222
Afrika	514.923	514.328	494.078	504.211
Asya ve Okyanusya	510.687	531.809	430.412	527.580
Dünya Toplam	6,290.636	6,342.411	6,254.364	6,436.029

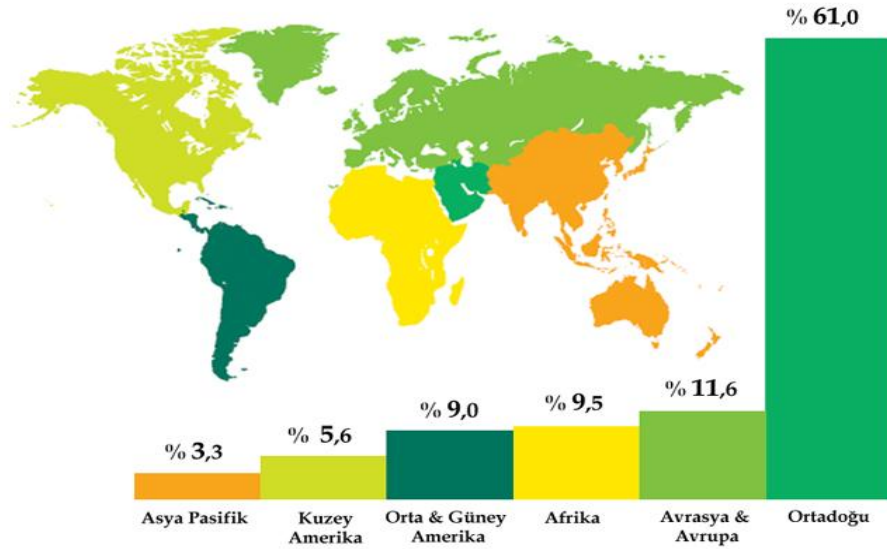
Kaynak: Energy Information Administration <http://www.eia.doe.gov/emeu/international/reserves.html>

Şekil 1: Dünyadaki İspatlanmış Petrol Rezervleri (2007 Sonu İtibariyle)

Kaynak: <http://www.bp.com/statisticalreview> (BP Statistical Review of World Energy June 2008 verileri dikkate alınarak hazırlanmıştır.)

Şekil 2: Dünyadaki İspatlanmış Petrol Rezervleri (2007 Sonu İtibariyle)

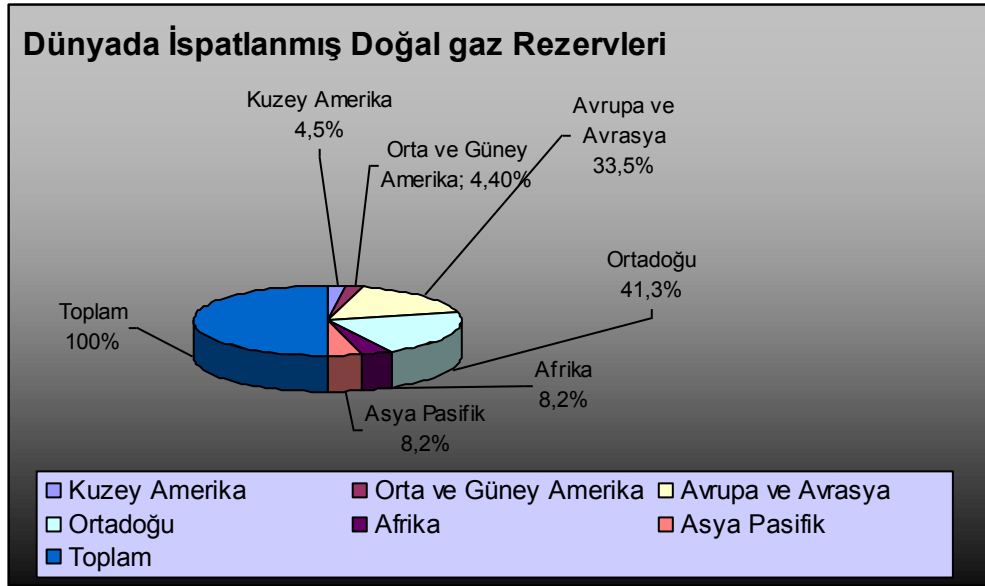

Kaynak: <http://www.bp.com/statisticalreview> (BP Statistical Review of World Energy June 2008 verileri dikkate alınarak hazırlanmıştır.)

Dünyadaki ispatlanmış petrol rezervlerinde, bölgelerin yüzdelik paylarına baktığımızda, en büyük pay, %61 ile Ortadoğu bölgesindedir. Yani, dünyanın en zengin petrol sahaları, Ortadoğu'dadır. Tablo 13' de BP istatistiklerine göre, Ortadoğu Bölgesi 755,325 milyar varil petrol barındırmaktadır. Ortadoğu'nun en yakın rakibi, Avrupa ve Avrasya (Eski Sovyet Cumhuriyetleri) toplamıdır. Rezervleri tek tek karşılaştırdığımızda ise, yine BP verilerine göre; Avrupa'nın 15,570 milyar varil; Avrasya'nın ise, 128,146 milyar varil rezervi bulunmaktadır.

2007 sonu itibariyle dünyadaki ispatlanmış petrol rezervlerinin bölgesel dağılımını incelediğimizde; üçüncü sırada %9.5 ile Afrika, dördüncü sırada % 9.0 ile Orta ve Güney Amerika, beşinci sırada % 5.6'lık oranla Kuzey Amerika ve son olarak da %3.3 oranla Asya Pasifik gelmektedir.

Şekil 3: Dünyadaki İspatlanmış Doğalgaz Rezervleri (2007 Sonu İtibariyle)

Kaynak: <http://www.bp.com/statisticalreview> (BP Statistical Review of World Energy June 2008 verileri dikkate alınarak hazırlanmıştır.)

Şekil 3'de dünyadaki ispatlanmış doğalgaz rezervlerinde ise Ortadoğu'nun toplam payı, Avrupa ve Avrasya ile yaklaşık bir paya sahiptir. Ortadoğu dünya toplamında % 41,3'lük bir payla en büyük doğalgaz rezervine sahiptir.

Avrupa ve Avrasya ise %33,5'lik bir orana sahiptirler. Afrika ve Asya Pasifik, %8.2'ser oranla aynı rezerv oranına sahip görünürken, Kuzey, Orta ve Güney Amerika'da birbirlerine yakın rezervlere sahiptir.

Doğalgaz, en az petrol kadar stratejik bir öneme sahip olan bir hammadde kaynağıdır. Doğalgaz teknolojisi, 20. yüzyılın ilk yarısında, ABD dışındaki ülkelerde yok denecek kadar az kullanılmasına rağmen, daha sonra özellikle Avrupa, Hollanda, Kuzey Afrika, Pakistan ve Sovyetler dönemindeki keşfedilen doğalgaz sanayisini geliştirmiştir (Yüce, 2006:130). Dünyadaki doğalgaz rezervleri, 1980 yılından bu yana artış göstermiştir. Özellikle OPEC üyesi ülkelerde gerçekleşen keşifler bunun sebebini oluşturmuştur (Yüce, 2006:131).

Öncelikle, ispatlanmış ve muhtemel petrol ve doğalgaz rezervleri düşünüldüğünde, Orta Asya bölgesi, dünya enerji sektörü açısından oldukça stratejik öneme sahiptir ve önümüzdeki dönemde bölge kaynakları, dünya enerji talebini karşılamada önemli düzeyde katkıda bulunacaktır. İstatistiki verilere göre, 15 yıl içerisinde, dünya enerji talebi, yüzde 60 oranında artacaktır. OPEC üyeleri, Rusya ve Kuzey Denizi Sahası, yakın gelecekteki enerji talebini karşılayacak yeterli düzeyde üretim yapamayacaktır. Bu durumda, dünya genelinde enerji arzı açığı ortaya çıkacak, petrol ve doğalgaz fiyatlarında artış görülecek, dünya genelinde bütçe açıkları ortaya çıkacaktır. Bu durumda, öncelikle ekonomik, ardından da sosyal sorunlara neden olacaktır. Bu da, birçok ülkede, siyasi sorunların yaşanmasına neden olacaktır. Bu durumun ortaya çıkmasına engel olmak için, Hazar Havzası alternatif enerji kaynakları olarak ortaya çıkmaktadır.

2.3. Hazar Havzası Uluslararası Boru Hatları Projelerine Genel Bakış

Hidrokarbonların uluslararası pazarlara taşınabilmesi ve bu şekilde ticaret hacminin arttırılabilmesi için uluslar arası enerji boru hatlarına ihtiyaç vardır. Özellikle Hazar petrollerinin dünya pazarlarına en kısa yoldan ya deniz yoluyla ya da uluslararası boru hatları vasıtasıyla çıkacağını düşünürsek, boru hatları olmadan ne petrol ne de doğalgaz üretiminin değerinin olmayacağını anlarız. Bu sebeple, enerji kaynaklarının hangi yolla ve kimin kontrolünde dünyaya ulaşacağı önemli bir sorundur.

Bu bağlamda; Hazar petrolleri üzerinden Sovyet tekelinin kalkmasında önemlidir. Çünkü; mevcut boru hatları, Sovyetler Birliği'nin planlı ekonomisi çerçevesinde cumhuriyetler arası işbölümüne göre düzenlenmiş olduğundan, bunların ihraç amaçlı kullanım imkanları sınırlı bir düzeyde kalmıştır (Aras, 2008:69). Aynı zamanda boru hattı inşası ve rotası, üzerinden geçtiği ülkeye sadece çeşitli ulaştırma gelirleri sağlamakla kalmayıp, petrole ulaşım ve petrolün akışında da ülkelere siyasi iltimas sağlar. Bu nedenden dolayı, boru hattının seçimi de son derece önemli bir konu ve karışık bir süreçtir. Sonuçta, Hazar Bölgesi ile ilgilenen pek çok Batılı ülke açısından en önemli faktörlerden birisi, kapalı enerji havzalarında yer alan hidrokarbon kaynaklarını büyük piyasalara taşıyacak, makul fiyatlı ve güvenilir bir boru hattı sisteminin kurulabilirliğidir (Pala, 2003:26).

Sovyet tekelinde ve Rus topraklarından geçen boru hatları, Sovyetlerin dağılması ile birlikte, bölge dışı devletlerin ve Çok Uluslu Şirketler'in üzerinde çok sayıda proje gerçekleştirdikleri bir alan haline gelmiştir. Tam da bu noktada, bölgedeki etnik, dinsel veya siyasal savaşlar, çatışmalar ve gerginlikler su yüzüne çıkmıştır. Ülkeler, boru hatlarının güzergahını belirlerken, geçtiği topraklar üzerindeki istikrarsızlıkları, güvenlik sebebiyle ön planda tutmuş ya da kendi çıkarları doğrultusunda olmasını istedikleri güzergahların kabulü için çözümsüz kalan sorunları çözme yoluna gitmişlerdir. Nihayetinde, boru hatları hafife alınmayacak kadar stratejik öneme haiz olmuş ve siyasi sorunlardan ayrı düşünülemeyecek bir duruma gelmiştir.

Çıkışı olmayan Hazar petrollerinin dünya piyasalarına ulaştırılması güzergahları, beş şekilde değerlendirilebilir; Bunlardan ilki *Hint Okyanusu*'dur. Bu çıkış yolunu, Güneydoğu Asya Ülkeleri olan Tayvan, Güney Kore ve Japonya desteklemektedir. Diğeri ise, *Çin Denizi*'dir. Japonya ve Çin'in ilgisini çeken bu yol, ABD ve Avrupa tarafından destek görmemektedir. *Basra (İran) Körfezi* tercihi ise, İran'ı ilgilendirmekte, ancak yine ABD, Avrupa, İsrail ve Japonya karşı çıkmaktadır. *Karadeniz* çıkış yolu ise, Rusya'nın Novorosissk limanını kullanması açısından önemlidir. Hatta bir destekçi de, Almanya'dır. Almanya, Ren-Tuna Kanalı veya Karadeniz'in kuzeyinden boru hattı ile petrolü Baltık'a taşıma düşüncesindedir. ABD ve Avrupa'nın karşı çıktığı bu yol, Türkiye tarafından da benimsenmemektedir.

Çünkü; Boğazlar'a taşıyamayacağı kadar tehlikeli bir tanker trafiği yükleneceğinden ötürü Türkiye karşı çıkmaktadır. Diğer çıkış ise *Akdeniz*'dir (Gül ve Yazgan, 1995:13,14,16).

Hazar Denizi petrol boru hatları aşağıdaki şekilde sıralabilir:

1-Doğu Hattı: CNPC Hatları

2-Kuzey Hattı: Rusya-Baltık Denizi Hattı

3-Batı Hatları:

a-Bakü-Tiflis-Ceyhan Hattı

b-Bakü-Novorossiysk (erken petrol)

c-Bakü-Supsa (erken petrol)

d-CPC Hattı (Burgaz'dan)

e-CPC Hattı (Türk Boğazlarından)

f-Trans-Hazar Boru hattı (Burgaz'dan)

g-Trans-Hazar Boru Hattı (Türk Boğazlarından)

4-Güney Hatları:

a-Trans-İran hattı

b-Orta asya Boru Hattı (afganistan'dan)

c-İran ile swap (Takas) yolu ile ihracat (Metin, 2004:224)

Boru hatlarının gelişim süreci, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla şekillenmiştir. Çünkü, Rusya, Sovyetler Birliği döneminden kalan boru hatlarını, bağımsızlıklarını kazanan Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan gibi ülkelerin Batı ile bütünleşip, Rusya'yı by-pass edebilecek bir yöne gitmemeleri için kullanmaya devam etmiştir. Böylece Rusya kendi kontrolünde olan güzergahların destekleyicisi olmaya devam etmiştir. Ancak, dünyada hızla artan enerji talebinin fazlalığı ve bölge dışı güçlerin Hazar Havzası üzerindeki rekabeti, Rusya'yı bu konuda zaman zaman güçsüz bırakmıştır.

Sonuç olarak da, Rus politikacıları, eski Sovyet ülkelerinin Batı ile bütünleşme sürecini ve konsorsiyumlar ile yeni nakil yolları projelerini engelleyememiştir. Boru hattı projeleri, uzun süreli pazarlıklar sonucu karar verilen gizli anlaşmalardan da oluşabilen önemli projelerdir. Çok Uluslu Şirketler'in hisselerini çoğu zaman takip etmek mümkün değildir. Çünkü, gerek şirket birleşmeleri, gerekse pay dağılımında bazı şirketlerin hisselerini devretmesi ya da projeden çekildiğini açıklaması, projelerin takibini daha da zorlaştırmaktadır. Ülkeler veya ülkelere ait büyük şirketler, kendi ülkelerinin menfaati doğrultusunda istedikleri yönde ısrarcı davranabilirler. Boru hattının geçtiği güzergahtaki istikrarsızlıklar da, enerji güvenliği sorunsalı çerçevesinde bu projelerin önemli konuları arasındadır.

Hazar Havzası Petrol Boru Hatları Ek 4 incelendiğinde, Hazar Havzasında yapılan petrol boru hatlarının isimleri, hattın nerelerden geçeceği, kapasitesi, uzunluğu ve hatta yapılan yatırımları göstermektedir. Tablo incelendiğinde; AIOC BTC, CPC Tengiz Novorossisk, Aktuibinsk – Xinjiang, Aktuibinsk-Xinjiang ve Orta Asya Hattı yapılan yatırımın yüksekliği açısından dikkat çekmektedir. Özellikle CPC Tengiz – Novorossisk hattının yatırımın yüksekliği, bu hatların yapımında ülkelerin beklentilerinin üst seviyede olduğunu göstermektedir. Yapılan bu anlaşmalarının yüksek maliyette olması, bizlere bölgenin geleceğinin oldukça önemli olduğunu kanıtlamaktadır.

Üzerinde hazırlık yapılan boru hatlarının uzunluğuna baktığımızda, boru hatlarının büyük bir coğrafyayı kapladığını görmekteyiz. Bu hatlara ilerleyen zamanlarda yenilerinin eklenmesi, coğrafyanın ticaret açısından ve devletlerin ilişkileri bakımında olumlu etkiler yapacağı da çok rahat bir şekilde söylenebilir. Boru hatlarının güzergâhlarına dikkat ettiğimizde, boru hatlarının ne kadar önemli olduğunu görmekteyiz. Çünkü üzerinden mutabika varılan hatlar bölgenin gelişimi ve anlaşmaların genişlemesi için de önem teşkil etmektedir. Yine hatların güzergâhına baktığımızda; enerji sıkıntısı yaşayabilme olasılığı yüksek olan Avrupa'ya hatların döşenmesi bu kıta için de büyük önem arz etmektedir. Yapılan hatların Avrupa içlerine kadar ilerlemesi, ülkeler arasındaki ilişkileri daha çok geliştirebilecek ve ticari rekabeti olumlu yönde etkileyecek gelişmelere zemin hazırlayabilecektir.

Ek 5'de ise gösterilen Hazar Havzası Doğalgaz Boru Hatları tablosunda; Hazar Havzası Doğalgaz Boru Hatlarının güzergâhları, kapasiteleri, uzunlukları, yatırımları ve yapımın

tamamlanıp tamamlanmadığını göstermektedir. Tablo incelendiğinde; Türkmenistan ve Çin arasına yapılan Çin Hattı'nın yatırım açısından oldukça maliyetli olduğu görülmektedir. Hattın uzunluğu açısından da yine Çin Hattı en yüksek seviyededir. Tabloya göre, askıda olan iki çalışma bulunmaktadır. Bunlardan birisi Türkmenistan-Pakistan-Hindistan arasındaki Centgas Hattı ve Rusya-Gürcistan-Ermenistan-Türkiye arasındaki Trans Gürcistan Hattı'dır. Şuan çalışmakta olan ve en yüksek kapasiteye sahip olan hat ise, Türkmenistan-Kazakistan-Rusya arasındaki Türkmenistan-Rusya Hattı'dır. Bu hattın tam 3. 5 Trilyon kapasitesi bulunmaktadır.

Boru hatları içerisinde önemli dört ana petrol boru hattından birincisi Bakü'den Gürcistan yolu ile Akdeniz limanı olan Ceyhan'a kadar. 1040 mil uzunluğundaki BTC boru hattıdır. İkincisi; Kuzey Batı Kazakistan'daki Atasu'dan Çin'in Xinjiang ilindeki Alatau geçidine kadar 613 millik bir rotadır. Üçüncüsü CPC projesidir. Kazakların Hazar denizindeki petrol yataklarını Rusya'nın Karadeniz'deki Novorossiysk limanına bağlamaktadır. Dördüncüsü; Kuzey Kazakistan'daki Aktau'yu, Bakü'ye bağlayan Transhazar rotasıdır. Bu 700 km' lik boru hattı BTC boru hattına bağlanacak çünkü bir tarafta Azeri-Çırac-Güneşli bölgesinin ürün miktarı kapasitesinin en üstüne ulaşsa da BTC'yi doldurmaya yetmeyecek. Diğer tarafta mevcut hazar rotası petrol üretimini arttırmada yeterli kapasitede olmayabilir. Kashagan 2009'da hizmete başladığında boru hattı için petrolün en önemli kaynağı kashagan projesindeki petrol olacak. 4 milyon dolarlık boru hattının 2010'a kadar kullanıma hazır olması bekleniyor. (Ghafouri, 2008)

Gaz boru hatları ise, Güney Kafkas boru hattı yani Bakü Tiflis Erzurum'un 1 milyar dolarlık boru hattı 550 millik rotasının çoğunu BTC petrol boru hattı ile paralel gelir. Azerbaycan'daki Şah denizinden doğalgaz getirir. Orta Asya boru hattı (CAC) ise, Doğu Hazar doğalgazının çoğunu Rus doğalgaz boru hattının üzerinden taşıyor. (Ghafouri, 2008) Tüm proje ve yatırımlar, Hazar'ın enerji potansiyeli ile birleştiğinde, muazzam bir enerji ağı ortaya çıkmaktadır.

Hazar'daki üretim, tüketim ve rezerv miktarları ek tablolarda verilmiştir. Ek 6'da verilen Hazar Havzası Toplam Petrol Üretim Miktarları tablosunda, ülkelerin ürettikleri petrol miktarları, sayısal olarak verilmiştir. Verilen bu rakamlar, 2000 ila 2008 yılları arasında kapsamaktadır. Tablo incelendiğinde; 2000 yılından günümüze kadar petrol üretiminde Azerbaycan, Kazakistan, Rusya ve İran'da büyük artışların olduğu

gözlenmektedir. 2000 yılından 2008'e kadar gelen sürede Türkmenistan'ın da petrol üretiminde artış yakaladığını görmekteyiz. Ancak bu artış, Azerbaycan, Kazakistan, Rusya ve İran'daki artışlar kadar yüksek olmadığı, dolayısıyla Türkmenistan'ın, coğrafyada petrol üretiminde rakiplerine karşı biraz daha geri kaldığı söylenebilir. Tabi bu ülkede bulunan petrol rezervlerinin yetersiz olması, üretimdeki artışın fazla olmamasını gerektirmektedir. Bunun yanında; Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan'ın petrol üretiminde son sekiz yılda büyük düşüşlerin yaşandığını görmekteyiz. Bununla beraber tablo, Rusya'nın bölgede petrol üretiminde diğer ülkelere nazaran oldukça üstün olduğunu göstermektedir. Örneğin; Rusya'nın 2000 yılındaki petrol üretiminin tamamı, Azerbaycan, İran, Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan devletlerinin 2008 yılında ürettikleri petrol miktarlarıyla hemen hemen aynıdır. Bu örnek, bölgede Rusya'nın açık ara üretimde önde olduğunu göstermektedir.

Ek 7 Hazar Havzası İspatlanmış Ham Petrol Rezervleri tablosu ise; Hazar Havzası'nda ülkelerde ispatlanmış ham petrol rezervlerinin son 8 yıldaki artışını göstermektedir. Tablo, bölgede ispatlanmış olarak İran ve Rusya'nın petrollerinin diğer ülkelere göre, oldukça fazla olduğunu gözler önüne sermektedir. Özellikle 2003 yılında yapılan petrol araştırmalarında Kazakistan'da, Azerbaycan'da, Rusya'da ve İran'da önceden ispatlanmış rezervlerin daha da fazla olduğunun ortaya çıkarılması, bölgedeki var olan toplam rezervleri açısından baktığımızda, farkın arttığını söyleyebiliriz.

Ek 8'de ki Hazar Havzası Toplam Petrol Tüketim Miktarını gösteren tablo ise; 2000 ile 2008 yılları arasındaki Hazar Havzasındaki toplam petrol tüketim miktarını göstermektedir. Bu tabloda en çok dikkat çeken ülke Özbekistan'dır. Ülkede petrol üretim miktarının az olmasına karşılık, tüketim miktarı komşu devletlere oranla daha fazladır. Yine tablo, İran ve Rusya'nın bölgede diğer ülkelere göre çok daha fazla petrol tükettiğini göstermektedir. Bunun en önemli sebepleri hiç kuşkusuz; ülkelerin kapladığı coğrafi alan, nüfus sayısı ve ülkelerin kullandıkları teknolojilerdir.

Hazar Havzası Doğalgaz Üretim Miktarını gösteren Ek 9 ise; ülkelerin Hazar Havzası doğalgaz üretim miktarının 2000 – 2007 yılları arasındaki artışını, sayısal olarak göstermektedir. Bu tablo incelendiğinde; Rusya'nın petrol üretiminde olduğu gibi, doğalgaz üretiminde de diğer devletlere göre oldukça üstün olduğunu görmekteyiz. Bunun yanında tablo; Özbekistan'ın ve Türkmenistan'ın doğalgaz üretiminde

coğrafyada oldukça iyi durumda olduğunu, bununla beraber Azerbaycan'ın üretiminde düşüş yaşadığını göstermektedir. Hazar Havzası İspatlanmış Doğalgaz Rezervleri Ek 10'da verilmiştir. Bu tablo, ülkelerin Hazar Havzası 2002 – 2009 yılları arasında ispatlanmış doğalgaz rezervlerini göstermektedir. Tablo incelendiğinde, Rusya'nın doğalgaz rezervlerinde diğer ülkelere fark attığı görülüyor. Aynı şekilde; İran'ın da bölgede doğalgaz rezervleri durumu oldukça yüksek bir seviyededir. Diğer ülkelere baktığımızda, Türkmenistan ve Kazakistan'ın kendilerine kıyasla benzer ülkelere nazaran doğalgaz zengini olduğu söylenebilir. Bunu Özbekistan ve Azerbaycan takip etmektedir. Ek 11'de ise Hazar Havzası Doğalgaz Tüketim Miktarı verilmiştir. Ülkelerin 2000 – 2007 yılları arasındaki Hazar Havzası doğalgaz tüketim miktarlarını göstermektedir. Tabloya göre en dikkat çeken ülke; kendisine kıyas edilecek ülkelerle karşılaştırıldığında, doğalgaz tüketim miktarı oldukça fazla olan Özbekistan'dır. Kazakistan'ın da doğalgaz tüketiminde yüksek rakamlara ulaştığını görmekteyiz. Ancak petrol tüketiminde de olduğu gibi doğalgazda da en yüksek tüketimi, Rusya yapmaktadır. Rusya'yı İran takip etmektedir.

Bugün itibariyle 6 milyarı aşmış olan dünya nüfusunun, 2020 yılına kadar yılda %1.4'lük bir artışla 8 milyarın üzerine çıkması ve 2050 yılına kadar da 10 milyara ulaşması beklenmektedir. Dünya enerji konseyi de, 2050 yılına kadar, dünya çapında enerji talebinin büyük olasılıkla 1.5-3.0 kat artacağı sonucuna varmıştır.” (Külebi, 2007:22) Bu artışın kaynağı ise, gelişmekte olan ülkelerdir. Nüfusun artması, dünya toplam enerji tüketimine doğrudan etki edecektir. 2001 yılı sonu itibariyle 9.1 milyar ton petrol eşdeğerine ulaşan dünya enerji tüketiminin, nüfus artışının üzerinde bir seyir izleyerek %1.7'lik yıllık bir artış kaydetmesi ve 2010'da 11.3 milyar TPE'ye (ton petrol eşdeğeri), 2020'de ise 13.4 milyar TPE'ye ulaşması beklenmektedir (Pala, 2003:6).

Özetle, dünyada ekonomik kalkınmayı destekleyecek yeni bir enerji kaynağı bulunmadığı sürece, uluslararası ilişkilerde stratejik önemi ile bu ilişkileri belirlemede etkin bir rolü olan petrole ve bu ana enerji kaynağına sahip olan ulaşım yollarını kontrol eden ülkelerin, petrol açısından jeopolitik ve jeostratejik olarak öneme sahip ülke ve bölgelerdeki ekonomik, siyasi ve bazen de askeri olarak gücünü korumaya yönelik olarak stratejiler izleyecekleri öngörülmektedir (Alkın ve Atman, 2006:56). Petrol

sanayinin çok para içermesinin yanında, güç unsuru olması da devletlerin dış politika yaklaşımlarında enerjinin önemini ortaya koymaktadır (Zubrin, 2007:221).

BÖLÜM 3: ÇOK ULUSLU PETROL ŞİRKETLERİNİN BÖLGEYE GELİŞİ VE GÜNÜMÜZDE ŞİRKETLERİN TİCARİ FAALİYETLERİ

3.1. Çok Uluslu Petrol Şirketlerinin Bölgeye Gelişi ve Bölge Enerji Sektöründeki Faaliyetleri

3.1.1. Çarlık Rusya ve Sovyetler Birliği Dönemi

Hazar petrolünün tarihi, “*Ateş Ülkesi*¹¹” olarak bilinen Bakü’de başlar. İlkel yollarla elde edilen ve farklı amaçlar için kullanılan petrol, 7. ve 8. yüzyıllarda biliniyor olsa da, Hazar Havzası’ndaki ilk petrol, 1594 yılında Bakü’de çıkartılmıştır. Teknik yetersizlikler sonucu derinliği 15 metre olan ilk kuyunun ardından, aynı yıl derinliği 35 metre olan ikinci kuyu kazılmış ve böylece petrol sanayisi ilkel bir şekilde başlamıştır. Petrol, diğer ülkelere taşınmak suretiyle ticari gelişimi de beraberinde getirmiş ve kendi pazarını oluşturmuştur. Bu ticaretle petrole olan talep artmış ve yeni petrol alanları, buna paralel olarak keşfedilmiştir. Ayrıca, mühendis Marcus Semyonov’un 1848’de, Azerbaycan’da (Bibi Eybat petrol bölgesinde), dünyada ilk kez kullanılan teknik yöntemlerle petrol çıkarması da, üretim sürecini hızlandırmıştır. Bu dönemde hegemon güç ise, Çarlık Rusya’sıdır.

Hazar petrolünün yabancı sermaye ile tanışması, 19. yüzyılın sonlarında olmuştur. Bu tanışma, gelecekte Hazar Havzası üzerinde söz sahibi olacak Çok Uluslu Petrol Şirketleri’nin de başlangıcı sayılabilir. Rusya, Hazar petrolü üzerinde tek idareci konumundan, hem petrol kuyularının artmasıyla, daha derinlere inecek teknolojisi olmadığından, hem de bölgedeki etkinliğinin zayıflamasından dolayı vazgeçti ve dışarıya yöneldi. Ayrıca Rusya, bölgeye ne kadar çok yabancı sermaye çekerse, o kadar çok güçleneceği düşüncesi ile de bu şekilde hareket etti. Böylelikle Hazar Havzası’na bölge dışından ilk defa 1870’li yılların başında yabancı sermaye ve teknoloji girmeye başladı.

¹¹ Azerbaycan’da Apşeron Yarımadasında topraktan sızan petrolün doğal alevler oluşturması, ülkenin bu adı almasına neden olmuştur.

Yabancı sermayenin Bakü'ye ilk gelişi, 1874 yılında İsveçli Nobel Ailesi ile başladı ve 1878 yılı geldiğinde Ruslara ait kuyular neredeyse devre dışı kaldı. Ancak, ülke coğrafyası, petrolü adeta imparatorluk sınırları içine hapsetmişti (Yergin, 2007:57,58). Nobellerin kurduğu *Petroleum Producing Company* adlı şirketin, İmparatorluğun sınırları içinde de olsa pazara egemen konumu, Nobellerin kendilerini *Soylular* olarak nitelendirmelerine yetti. Ancak, *Soylular*'ın egemenliği, yalnızca Bolşevik Devrimi'ne kadar sürecekti.

Hazar petrollerinin diğer büyük oyuncusu olan Fransız Rothschild Ailesi de, özellikle petrol taşımacılığı alanında sağladığı finansal kaynaklarla, pazara Nobeller kadar hızlı bir giriş yaptı. Bunun en önemli örneği de; Rothschild Ailesi'nin daha önce başlanan, ancak maddi yetersizliklerden yarım kalan Bakü-Tiflis demiryolunu 1882 'de tamamlayıp kullanıma açmasıdır. Rothschildlerin "*Hazar Denizi-Karadeniz Petrol Şirketi*"ni kurmaları da, 1886 yılında olmuştur (Arslan, 2005:34). Hazar petrolünün, özellikle Rus pazarındaki Amerikan petrolünün etkinliğini azaltması, Standard Oil'i harekete geçirmiş ve öncelikle petrol fiyatları düşürülmüştü. Buna ek olarak; Standard Oil, Rus petrol ve gazyağının kalitesi ve güvenliği konusunda şüphe uyandıran söylentiler yayarak, sabotajdan rüşvete kadar her yola başvurmuştur (Arslan, 2005: 35). Sonuçta, Standard Oil, ABD dışında ilk şirketi olan "*Anglo- American Oil Company*"yi kurmak durumunda kalmıştır (Arslan, 2005:36). 1888 yılında olan bu gelişme artık Standard Oil'in tam anlamıyla bir Çok Uluslu Şirket olduğunu da göstermiştir.

Hazar petrolleri üzerinde, önemli hisselere sahip olan bir diğer Avrupa ülkesi de, İngiltere'dir. Shell şirketinin kurucusu İngiliz Marcus Samuel'in ilk petrol yatırımını 1890'da Azerbaycan'da yapması, daha sonra da "*Royal/Dutch Shell*" olarak Henry Deterding ile Standard Oil'e karşı birlikte hareket etmeleri de, bu döneme rastlamaktadır¹² (Arslan, 2005:55). 1908 yılında mücadeleye dahil olan önemli bir diğer şirket ise İran Şahı'nın İngiliz Knox Darcy'e petrol arama imtiyazı sağlamasıyla birlikte kurulan İngiliz şirketi "*Anglo-Persian Oil Company*" olmuştur.

¹² Halen, iki ana şirket, kendi işlerini ayrı ayrı yürüterek %60'ı Royal/Dutch Petroleum'a, %40'ı ise Shell Transport and Trading Company'ye ait olmak üzere 1700'ün üzerinde aktif şirketin bulunduğu grubu oluşturmaktadırlar. (<http://www.shell.com>, 4.3.2009)

Dünya çapında “*Siyah Altın Başkenti*” olarak bilinmeye başlanan Bakü ve Hazar petrolleri, bu dönemden itibaren üretimi denetim altına almaya çalışıp, kendilerine bağlı bir sistem oluşturmaya çalışan şirket politikalarıyla şekillenmeye başlamıştır. 1873 yılında Azerbaycan’da 12 şirket faaliyet gösterirken, 1874 ve 1899 yılları arasında bir kısmı yabancı sermayeli olmak üzere, 29 tane ortak petrol şirketi kuruldu. 1916 da ise, bu sayı 100’ün üzerine çıktı. Şirketlerin hisse senetleri; Londra, Paris ve Berlin borsalarında popüler olmuştu (Yergin, 2007:22). Ayrıca, 1899-1901 yıllarında Bakü petrol sanayisi, yılda 11.5 milyon ton üretim ile dünyada petrol üretiminde birinci sırada yer aldı (Aras, 2008:22).

1904 yılında olan Rus-Japon Savaşı’nda Rusların yenilgisi ve ardından gerçekleşen 1905 Devrimi, Bakü’deki petrol işçilerinin grevleri ve etnik çatışmalar gibi nedenler, Bakü’deki üretimin düşmesine yol açmıştır. 1904-1913 yılları arasında, Rusya’nın Bakü ağırlıklı olarak, dünya petrol ihracatındaki hissesi, %31’den %9’a düşmüştür.(Yergin, 2007:131) Bununla birlikte, dünyada ilk kez iç savaş ve ayaklanma yüzünden, petrol kesintisi oldu. 1905 olaylarından, Standard Oil, büyük bir kârla çıkmış ve Rus petrolüne kaptırdığı Uzak Doğu pazarlarını geri almıştır (Parlar, 2003:68).

Sonuç olarak; 1872-1913 yılları arasında, sadece Bakü bölgesindeki petrol çıkarımı, Rusya'daki tüm petrol çıkarımının %95'i-%97'sini ve dünyadaki üretimin %50'den fazlasını oluşturmuştur. 1917 Bolşevik Devrimi'yle başlayan Sovyet hâkimiyeti döneminde, Bakü petrol yatakları millileştirilmiştir. Devletleştirmenin ardından, Bakü ile Karadeniz’de bir Rus limanı olan Novorossiysk arasında boru hattı inşa edilmiştir (Bilgin, 2005:157). Ancak, 1921 yılında Rus ekonomisini canlandırmak amacıyla yürürlüğe giren *Yeni Ekonomi Politikası (NEP)* dâhilinde, BP, Standard Oil ve Barnsdall Şirketleri ile İtalya, Belçika, Japonya ve Almanya gibi Batılı ülkelerin petrol şirketlerine, Sovyet petrolünün çıkarılması ve ihracatı için imtiyazlar verilmiştir. 1930’da ise bütün yabancı firmaların imtiyazları geri alınmış ve Sovyet petrol endüstrisi merkezi planlı ekonomi ile bütünleşmiştir (Yüce, 2006:143). Sovyet döneminde enerji alanındaki en önemli idari sorumlu, bakanlıklar olmuştur. Bu merkezi uygulamada en önemli sorun ise; arz tarafında arama, geliştirme projelerinin yetersizliği, talep tarafında ise cumhuriyetlerin ihtiyaçlarını abartılı bir şekilde iletmesi olarak belirmiştir.

Özellikle fiyat konusunda arz ve talebe göre bir uzlaşma sağlanamaması, hidrokarbon üreticisi olan ülkelerin temel ihtiyaçlarını çok pahalıya karşılarken, hak ettikleri ekonomik gelişim seviyesini gerçekleştirememelerine neden olmuştur (Bilgin, 2005:158). Ayrıca 1930'lu yıllar, dünyada petrol şirketlerine çeşitli politik baskılar yapıldığı, hükümetlerin ithalat kotaları koyduğu, fiyatların tespiti ve yabancı petrol değiş tokuşunun kısıtlandığı bir dönem olarak bilinmektedir (Yergin, 2007:259).

1930'larda keşfedilen ve ikinci Bakü olarak bilinen, Urallar'ın bütün bölümlerinde, Başkurdistan, Tataristan ve Kuibyshev Eyaleti, toplam Sovyet petrolünün %72'sini üretmiştir. Ve bu sayede Sovyetler, ABD'den sonra büyük petrol firmalarının tekeli kırımtır. Hazar petrollerinde Sovyet hâkimiyeti 1945'e dek devam etmiş ve bu dönemde Hazar ile ilgili hiçbir bilgi paylaşılmayarak saklı tutulmuştur.

II. Dünya Savaşı sırasında Sovyet ordusunun yakıt kaynağı da, Bakü petrollerinden sağlanmıştır. Hatta bu yüzden Almanya, hem enerji ihtiyacını karşılamak, hem de Sovyet ordusunun gücünü kontrol altına almak için özellikle Bakü petrollerine yönelmiştir (Bilgin, 2005:157)¹³ Savaşın diğer taraflar için de Bakü, stratejik önemde olmuştur. Özellikle Almanya, İngiltere, Fransa ve ABD'nin dikkati bu bölge üzerinde yoğunlaşmıştır. II. Dünya Savaşı boyunca Azerbaycan'da petrol üretimi, 1941'de 25,4, 1942'de 15,8, 1943'de 12,6, 1944'de 11,8 ve 1945'de 10,4 milyon ton olarak gerçekleşmiş ve her geçen yıl düşüş göstermiştir ¹⁴(Aras, 2008:26).

1950 ve 1960'lı yıllarda temel enerji kaynağı olduğu anlaşılan petrol; özellikle sanayide kalkınmanın yaşandığı 1970'li yıllarda, kullanım açısından gerekliliği artan bir meta olmuştur. Sibiryaya yatakları başta olmak üzere, Sovyetler Birliği'nde Volga boyunda, Tataristan'da, Başkurdistan'da, Batı Sibiryada, Kazakistan'da, Türkmenistan'da petrol üretimine başlanması, Bakü petrol üretiminin 1950'lerden sonra önemli düzeyde azalmasına neden olmuştur (Aras, 2008:27). Bununla birlikte, fabrikalardan, işyerlerine, araba sanayinden, evlere kadar artık günlük hayatın her alanında kullanılan petrol tüketimi, tüm dünyada artış göstermiştir. Dünya genelindeki bu artan tüketim sonucunda, mevcut talep ve mevcut arz da dengeli bir şekilde ilerlemiştir.

¹³ Adolf Hitler'in Mareşal Erich Von Manstein'a, "Bu Bakü'nün ele geçirilmesi meselesidir. Bakü petrollerini elde edemezsek, savaşı kaybederiz" sözü de tarihe geçmiştir (Şen, 2009:13).

¹⁴ Sovyet petrol üretiminde Azerbaycan'ın payı 1950 yılında %39.1'den, 1960 yılında %12.9'a ve 1970 yılında %6, 1975'de %3 1980 de %2.40 e ve 1990'da %1.7 ye düşmüştür (Aras, 2008:27).

3.1.2. Soğuk Savaş Sonrası Dönem

Petrol şirketlerinin Azerbaycan'a olan ilgisi, 1989'da "*Ramco*" Şirketi'nin Başkanı S.Rimp'in bölgeye gelmesiyle başlamıştır. Asrın başlarında olduğu gibi, Azerbaycan petrolü yeniden Batı yatırımcılarının dikkatini çekmiş, Ramco'nun ardından "*Pennzoil*", "*BP/StatOil*" ve "*Amoco*" şirketlerinin temsilcileri de gelerek görüşmelerde bulunmuşlardır (Aras, 2008:29). Yine, 1989 yılında Petrol ve Gaz Bakanlığı ile Jeoloji Bakanlığı (MINGEO) bünyesinde "*Gazprom*" adlı arama, üretim ve dağıtımdan sorumlu Rus devlet şirketi oluşturulmuştur (Bilgin, 2005:158).

Sovyetlerin dağılması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, Hazar Havzası, sadece Bakü petroleri ile değil, bir bütün olarak tüm hidrokarbon kaynaklarıyla değerlendirilip, tüm Batılı şirketlerinin ilgi odağı haline gelmiştir. Bölgeye şirketler adeta akın etmiş ve üretimde yeni bir dönem başlamıştır böylece Orta Asya'da Sovyetlerden sonra bağımsızlığını ilan eden devletler de, SSCB'nin dağılmasıyla oluşan güç boşluğunda, yeni mücadele alanının yeni aktörleri olmuşlardır. Hazar Havzası'nın yeni jeopolitiği, özellikle enerji kaynaklarının dünya pazarlarına ulaştırılması ile daha çok değer kazanmıştır. Sovyetlerin dağılmasından sonra, ayrıca Rusya, Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan'da elde edilen petrol ve doğalgazın işleme tesislerinin birçoğu, Beyaz Rusya, Azerbaycan ve Ukrayna'da kalmıştır (Yüce, 2006:146).

Yabancı şirketlerin Bakü petrolünden pay almak üzere bölgeye gelerek mücadeleye koyulmalarının temel nedenleri arasında, Hazar'ın üretim potansiyelinin büyük olması, geçmişte elde edilme imkânı olmayan yatırımın bugün için cazip edici özelliği, gerçek potansiyelin tespit edilebilme imkânının katılımı ile mümkün olabilmesi ve üretilecek petrolün yerel ihtiyaçların ötesinde dünya piyasalarına arz edilecek olması yer alır (Aras, 2008:29,30). Yine de bölgede, etnik çatışmaların yaşanması ve bağımsızlıklarını kazanan cumhuriyetlerin farklı dış politika hedefleri, zaman zaman hidrokarbon kaynaklarını tehlikeye sokabilmektedir. Sovyetlerin dağılmasının ardından istikrarsız bir yapıya bürünen Hazar Havzası'nda üretim miktarı da, 1990'lara oranla 1999'da %30 azalmıştır (Aras, 2008:29).

Soğuk Savaş'ın bitmesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra diğer bir değişiklik büyük sermayenin nitelik değiştirmeye başlamasıyla gerçekleşti. Batı kapitalizmi tek boyutlu bir dünya kurmaya çalışırken; Batı dünyasındaki Çok Uluslu (ve ulusal) Şirketler de aralarında birleşme yoluna giderek dev oluşumlar haline aldılar. Ve bu devlerin kar maksimizasyonları, artık stratejik güç maksimizasyonları haline dönüşmeye başladı (Manisalı, 2007:17). Bu bağlamda; 1991'den sonra Hazar Havzası'nda beliren siyasi ve ekonomik istikrarsızlığın, şirketlerin varlığına da etkisi olduğu söylenebilir.

Sovyetlerin dağılmasıyla, şirketleri Hazar'a çeken diğer bir önemli husus da keşfedilen büyük deniz tabanlı petrol yatağının burada oluşudur. Çünkü; 1925'den itibaren petrol çıkartma çalışmalarının deniz dibinde yürütülmesi, petrol uzmanlarının gözlerini Hazar'a çevirmesinin başka bir nedeni olarak görülmektedir (Arslan, 2005:88).

19. yy'dan itibaren hidrokarbon enerji kaynaklarına sahip olmak, üretimini elde tutmak ve taşıma güzergâhlarını denetim altına almak büyük devletlerin temel amaçları arasında olmuştur (Özalp, 2004:1). Sovyet yönetiminde “*Dünyanın Kara Deliği*” olarak bilinen Orta Asya ve Hazar Havzası, özellikle 1991'den sonra jeopolitik bir öneme sahip olmuştur. Dick Cheney'in “bu kara delikte karanlıkta kalanlar, dünyanın kalanının hayatını önemli ölçüde etkilemekte” sözü, küresel rekabetin boyutlarına da işaret etmektedir. Hazar Havzası için 19. yüzyılın “*Büyük Oyun*” kavramı, “*Yeni Büyük Oyun*” olarak yeniden tanımlanmıştır. Özellikle, 11 Eylül 2001 terör saldırılarından sonra Afganistan operasyonu çok daha büyük bir mücadele olan “*Yeni Büyük Oyun*”un sadece bir parçası olarak değerlendirilmektedir (Kleveman, 2004:2).

Bilindiği üzere, ilk Büyük Oyun; 19. yüzyılda Rudyard Kipling'in “Kim” adlı romanında ölümsüzleştirdiği bir isimdir ve İngiliz İmparatorluğu ile Çarlık Rusya'sının, Orta Asya'da üstünlük kurma mücadelesini ifade eder (Kleveman, 2004:2,3). Bu mücadele, Londra ve Kalküta, Çarlık ordularının Kafkaslar'ı ele geçirip Türkistan'ın göçmen halklarını buyruğu altına almasını, İngiliz İmparatorluğu'nun, Hindistan sömürgesine karşı bir tehdit olarak görmesi ve St.Petersburg'daki Rus hükümetinin de, İngilizlerin Orta Asya'daki Müslüman boylarını Rusya'ya karşı isyan ettireceklerini düşündüklerinden dolayı ortaya çıkan bir mücadeledir (Kleveman, 2004:3).

Yeni Büyük Oyun'un ise en büyük farkı ganimetlerdir. Victoria dönemi mücadelesinde, Londra ve St. Petersburg, Hindistan'ın zenginliklerini ele geçirmek için mücadele ederken; Yeni Büyük Oyun, Hazar Denizi'nin petrol ve doğalgaz rezervlerine odaklanmaktadır (Kleveman,2004:4). Eski İpek Yolu'nda kaşif kılığında gezen İngiliz ve Rus memurların yerini artık jeologlar ve petrol mühendisleri almıştır. Çarlık Rusyası'nın Dışişleri Bakanı Kont Karl Robert Nesselrode'un "*Gölgelerin Turnuvası*" olarak tanımladığı Büyük Oyun'un oyuncularını ise değiştirmiştir. Artık büyük şirketler, bürokrasi ve askeri güçlerle birlikte oynanan "*Yeni Büyük Oyun*" vardır (Kleveman, 2004:5).

Yeni Büyük Oyun'da ise; aktörler yalnızca Rus Çarlığı ve İngiliz imparatorluğu değil, ABD, Çin, İran, Türkiye, Pakistan ve Çok Uluslu Petrol Şirketleri'dir. Yeni Büyük Oyun'da Hazar Havzası'na jeostratejik bir önem yüklenmektedir. Taraflar, enerji mücadelesinde enerji kaynaklarını kendi denetimleri altında tutmaya çalışmaktadırlar. Çünkü; sanayi çağının bu kritik hammaddesini elinde tutanlar, kural koyucu; buna sahip olmayanlar ise, artık kurala uyucu duruma gelmişlerdir (Sabuncu, 1998:7). Yeni Büyük Oyun teriminin 11 Eylül ile birlikte daha çok gündeme gelmesi, Afganistan Operasyonu ve Irak Operasyonu ile başlamıştır. Hatta, ABD'nin Kırgızistan ve Özbekistan'daki üsler kurması da, bu amaca yönelik girişimler olarak değerlendirilmiştir. Hatta Lutz Kleveman, 11 Eylül sonrası Orta Asya'da yaşananları, şu şekilde kaleme almıştır: "*Bugün farklı aktörler var ve yeni sömürgeci oyunun kuralları 100 yıl öncesinden çok daha karmaşık: ABD, İngiltere'nin öncü rolünü devralmış durumda ve Rusların yanı sıra Çin, İran, Türkiye ve Pakistan gibi bölgesel güçler de güç arenasına dahil olmuşlardır. Bölgede ayrıca uluslararası şirketler de kendi çıkarları doğrultusunda strateji izlemektedirler*" (Kleveman,2004:3). Tüm bu gelişmeler, Tarihi İpek Yolu coğrafyasının, Avrupa ile Kafkasya arasındaki yeni ticari metasının petrol ve doğalgaz üzerine olacağı kesinleşmiştir. Ve artık *Yeni Büyük Oyun*, güç ve zenginlik savaşının rekabetidir.

Önceki bölümlerde de ifade edildiği gibi, genel anlamda, Çok Uluslu Şirketler, özellikle 1970'li yıllardan itibaren etkin bir konuma yükselen kurumlar olarak göze çarparlar. Birçok sektörde önemli konumlar elde eden şirketler, enerji alanında da geleceğe önemli yatırımlar yapmışlardır.

Enerji alanında, dünyanın en önemli petrol tekelleri olarak anılan “Yedi Kız Kardeşler”, hala isimlerini korumakla beraber, nerdeyse bu şirketlere rakip sayılabilecek onlarca şirket hızla yükselme grafiği göstermektedir. Hızla yükselen şirketleşme olgusu, dünyada küreselleşmenin bir sonucu olarak kabul edilmekle birlikte, ulus-devletlerin sınırlarını, ciddi anlamda ekonomik yaptırımlarla zorladığı da, kabul edilmesi gereken bir gerçektir.

Hazar Havzası’nın stratejik bir öneme sahip olmasını, sadece Sovyetler Birliği’nin dağılma süreci ve sahip olunan enerji kaynakları ile açıklamak yetersiz kalır. Bununla birlikte enerji nakil güzergâhlarının belirlenmesi ve dünya pazarlarına ulaştırılması sorunları da, hem bölge güçlerini, hem de bölge dışı güçleri, burada kontrol sağlama amacına yönlendirmektedir. Bölgede hâkimiyet sağlama, şirketler aracılığıyla enerji anlaşmaları ya da boru hatları anlaşmaları üzerinden olmaktadır. Bu anlaşmalarda hisse sahibi olan şirketler, böylece bölgedeki tüm değişikliklerde söz sahibi olmaktadır. Menşe ülkeleri farklı olan yüzlerce şirket, petrolün bu bölgede ilk bulunduğu zamanlardan beri faaliyet göstermektedirler. Özellikle enerji alanındaki bu Çok Uluslu Şirketlerin başka sektörlerdeki şirketlerden farkı, zaman zaman gerek çıktıkları ülkelere, gerekse faaliyet gösterdikleri coğrafyalardan bağımsız politikalar izlemeleri, hatta devletleri etkilemeleri olmaktadır (Bilgin, 2005:87). Bunun en çarpıcı örneklerinden birisi; 2000 yılının Mart ayında hem İngiliz, hem Türk, hem de Azeri basınının aynı zamanda, 1993 yılında BP’ye çoğunluk hisselerini vermek istemeyen Azeri Devlet Başkanı Elçibey’e karşı düzenlenen ve Haydar Aliyev’i iktidara getiren süreci başlatan darbenin, BP tarafından desteklendiği haberini yansıtmalarıdır. Çünkü; Azerbaycan’da yapılan darbe sonucunda Aliyev iktidara gelmiş ve Çok Uluslu Şirketlerle çok sayıda enerji anlaşmaları imzalanmış, aynı zamanda IMF ile müzakereler yapıp, ekonomik liberalleşme programları hızlı bir şekilde uygulanmaya başlanmıştır (Bilgin, 2005:87).

Ayrıca, şirketler arasındaki birleşmeler, şirketlerin etkilerini ve etkinlik alanlarını arttırmaktadır. Şirketler, adeta dev ekonomik örgütlenmeler haline gelmektedirler. 1984’de Gulf Oil ile Chevron’un, daha sonra Chevron’un 2000’de Texaco ile, Exxon ve Mobil’in 1999’da, yine 1999’da Total ve Petrol Fina’nın birleşmesiyle Fransız devi TotalFinaElf’in ve BP, Arco ve Amoco’nun da birleşmesiyle BPAmocoArco’nun

doğması birleşmelerin önemli örneklerinden sayılabilir. Şirket evlilikleri olarak nitelendirilen birleşmelerde şirketler, özellikle güç mücadelesindeki konumlarını sağlamlaştırma amacını taşırlar.

“Aralık 1999’da 81 milyar dolarlık birleşme ile dünyanın en büyük petrol firmasını oluşturan ExxonMobil bu operasyon sırasında Tosco ve Duke gibi bazı bağımsız petrol firmalarıyla yeni anlaşmalar yapmak suretiyle bu firmaların güçlenmesine de neden olmuştur.Tosco 1740 adet servis istasyonunu alırken, Duke firması Mobil’in Avrupa’da ki doğalgaz ticaretini üzerine aldığını belirtmiştir.Ekim 2000’de ilan edilen ve tam bir sene sonra onaylanan anlaşmayla Chevron ve Texaco, ChevronTexaco adı altında birleşmelerinin hemen akabinde Kasım 2000’de açıklanan Rus Lukoil firmasının Getty Petroleum Marketing firmasını 71 milyon dolara alma anlaşması , Ocak 2001’de hissedarlarca onaylanmıştır. Böylelikle halka açık bir Amerikan firması ilk defa Ruslarca satın alınmıştır. 2000 yılının Mart ayında Philips Petroleum firmasının Arco’nun Alaska’daki tesislerini 6.5 milyar dolara almasının hemen ardından, Nisan ayında BP, Amoco ve Arco arasında birleşmeye varan 27.6 milyar dolarlık anlaşma onaylanmıştır. Böylelikle BP adı altında faaliyetine devam eden BPAmocoArco, ExxonMobil ve Shell’in ardından dünyanın en büyük üçüncü petrol firması haline gelmiştir. 2001 yılının sonlarında Philips Petroleum ile Conoco 15.2 milyar dolarlık bir birleşme gerçekleştirerek dünyadaki en büyük altıncı, ABD orijinli en büyük üçüncü petrol firmasını oluşturmuşlardır. Eylül 2002’de Shell’in Pennzoil-Quaker State Co. Firmasını alması onaylanmıştır. 2003 yılında iki bağımsız rafineri firması Frontier Oil ve Holly birleşirken Devon Energy ‘nin Ocean Energy firmasını 5.3 milyar dolar karşılığında alması kararlaştırılmıştır...”(Bilgin, 2005:89-90).

Hazar Havzası’nda Çok Uluslu Petrol Şirketleri’nin etkinliği özellikle 1991 sonrası dönemde ilk olarak servis şirketleri aracılığıyla başlamış ve bir geçiş dönemi yaşamıştır. Servis şirketleri; gerek arama ve haritalama, gerekse rezerv tahmini, yatak geliştirme, optimizasyon, çimentolama, anti-korozyon gibi çalışmalarda bulunan şirketlerdir (Bilgin, 2005:94) Yaptıkları iş, petrolün çıkartılmasından sonra, bakım, yenileme, onarım gibi çalışmalarla süreklilik göstermektir ve bu anlamda servis şirketleri geçiş sürecini yansıtır.

Hazar’da, önceleri servis şirketlerine gösterilen ilginin sebebi, bu şirketlerin bilgi ve teknolojisinden yararlanarak, Çok Uluslu Petrol Şirketleri’ne daha az bağımlı kalmayı sağlamaktı.

Ancak; servis şirketleri ve Çok Uluslu Şirketler arasındaki yakın ilişki, ülkelerle servis şirketleri arasındaki ilişkinin önüne geçmiş ve servis şirketlerini bağımsız hareketlerden kısıtlamıştır. Ve ileri dönemlerde bölgeye gelecek tüm yatırımcılar için servis şirketleri, arabulucu bir misyon yüklenmiştir. Çok Uluslu Petrol Şirketleri’nin, enerji anlaşmaları ile ev sahibi ülke üzerinde bağımlı bir ilişki kurmasının tersine, servis şirketlerinin

böyle bir amacının olmaması da tercih sebebi olmuştur. Bu sebeple, bağımsızlıklarını yeni kazanan ülkelerin, öncelikle servis şirketlerine kapılarını açmasını sağlayan bu özellik, yerini Çok Uluslu Şirketler'e bırakmak da gecikmemiştir.

İkinci olarak, bölgesel bir güç olan Rusya ise, Hazar'da Sovyetlerden kalan etkin konumunu kısmen de olsa sürdürmeye devam etmektedir. Sovyetler Birliği döneminde merkezi planlı ekonomik politikalar doğrultusunda, Bakanlıklara bağlanan enerji sanayinin ilk Rus şirketi, *Rozneftgaz*'dır. *Rozneftgaz*, *Gazprom*'un da öncüsü sayılır. *Rozneftgaz* şirketinden 1993'de *Lukoil*, *Surgutneftgaz*, *Yukos*, 1994'de *Sidonko*, *Komitek*, *Slavneft*, *Tatneft*, *ONAKO*, *Eastern Oil Company*, 1995'de *Rosneft*, *Tyumen Oil*, *Sibneft*, *Bachneftekhim*, *Yunko* ve 1998'de de *Yuski* şirketleri türemiştir. Bununla birlikte *Gazprom* ise önemli bir şirket olarak bu şirketlerin yanında yer almıştır (Bilgin, 2005:97) Ayrıca bu şirketler, sadece Rusya ile sınırlı kalmayıp, Avrupa'daki birçok önemli şirket ile zamanla rekabet konumuna yükselmişlerdir. Örneğin; *Lukoil* 15.7 milyar tonluk petrol rezervi ile *Shell*'den sonra dünyanın ikinci büyük petrol şirketidir (Bilgin, 2005:97) Dünyanın en büyük petrol şirketleri sıralamasında; *ExxonMobil* 315 milyar dolar sermaye ile birinci, *Royal Dutch Shell* 221 milyar dolar sermaye ile ikinci, *BP Amoco* 209 milyar dolar sermaye ile üçüncü, *TotalFinaElf* 113 milyar dolar sermaye ile dördüncü, *Chevron-Texaco* 90 milyar dolar sermaye ile beşinci ve *Eni* 45 milyar dolar sermaye ile altıncı sırada bulunmaktadır (Yüce, 2006:126). Bunlara ek olarak dünyanın en büyük doğalgaz şirketi olan Rus *Gazprom*'uda verebiliriz. Üçüncü olarak ise, Hazar ülkeleri olan Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'ın öncelikli politikasını, dış bağımlılığı azaltmak üzere kendi petrol şirketlerini yapılandırma faaliyetleri olarak tanımlayabiliriz.

Yukarıda belirttiğimiz üç temel gelişme dışında, dünyanın her yerinden Çok Uluslu Petrol ve Gaz Şirketleri'nin ilgisinde olan Hazar, üzerinde birçok anlaşma yapılan önemli bir sahadır. Bu şirketler, Hazar kaynaklarından pay alma çabası içindedir. Bu şekilde Orta Asya'da yaşanan "Yeni Büyük Oyun"un yeni aktörleri haline gelmektedirler. Ayrıca, gerek kaynakları gerek kadroları gerek yöntemleri ve politik ilişkileri ile bir dünya hükümeti niteliğine sahiptirler (Nebiler ve Parlar, 1996:107).

3.2. Çok Uluslu Petrol Şirketlerinin Durumuna İlişkin Analizler

Tablo 15. Bölgelere Uluslararası Petrol Şirketlerinin Dağılımı

Bölge	Firma Sayısı	Yüzdesi
Avrasya	13	12,26
Avrupa	19	17,92
Orta Doğu	5	4,71
Kuzey Amerika	16	15,09
Asya	8	7,54
Latin Amerika	1	9,43
Bilinmeyen	44	41,50
Toplam	106	100,00

Tablo 15'e göre, yaklaşık 25 uluslar arası projede, 106 uluslar arası petrol şirketi yer almaktadır. Bu firmalardan 16'sı, Amerikan; 19'u da, Avrupa menşelidir. Batılı firmaların toplam firmalara göre oranı, yüzde 33'tür. Yerel firmaların (Rus, Türkmen, Kazak ve Azeri menşeli) sayısı, sadece 13'tür ve bu firmaların genele oranı, 12,26'dır. 5 Ortadoğu, 8 Asya, ve 1 Latin Amerika kökenli firmada, bölgede faaliyet göstermektedir. Ancak 106 firmanın 44'ünün menşei tespit edilmemiştir.

Tablo 16. Şirketlerin, Projelerin Hisselerinin Yüzde 50 ve Fazlasına Sahip Olma Durumları

Ülke	Proje Sayısı	Yüzdesi
Rusya	4	18,18
ABD	16	72,72
Çin	1	4,54
Japonya	1	4,54
Toplam	22	100,00

Tablo 16 incelendiğinde, 22 proje arasında, Rus şirketlerin, sadece 4 projede, yüzde 50 ve üzeri hisseye sahip olduğu görülmektedir. Fakat Amerikalı şirketlerin sayısı, 16'dır ve yüzde 72'lik oranıyla Amerikalı şirketlerin bölgedeki uluslararası projelerde yegâne

karar verici konumundadırlar. Sadece iki projede, Çin ve Japon şirketleri, karar verici konumda görünmektedir.

Tablo 17. Batılı Şirketlerin Yer Aldığı Proje Sayıları

	Proje sayısı	Yüzdelik
Batılı	21	84,00
Batılı Olmayan	4	16,00
Toplam	25	100,00

Şirketlerin menşelerini, Batılı ve Batılı – olmayan diye ayırdığımızda, karşımıza, Batılı şirketlerin, uluslararası projelere, ağırlıklı olarak hâkim olduklarını görmekteyiz. Batılı şirketler, 25 projenin 21’inde ticari hisseye sahip iken, Batılı olmayan şirketlerin dâhil olduğu proje sayısı ise, sadece 4’tür. Bu durumda Batılı şirketlerin oranı yüzde 84 iken, Batılı olmayan oranı sadece yüzde 16’dır.

Tablo 18. Menşei Ülkelerine Göre Şirketlerin Projelerdeki Durumu

Ülke	Sayı	Oran
Rusya	8	9,09%
Kazakistan	2	2,27%
ABD	14	15,91%
Türkmenistan	1	1,14%
Azerbaycan	24	27,27%
Türkiye	5	5,68%
İtalya	4	4,55%
İngiltere	7	7,95%
Hollanda	1	1,14%
Japonya	5	5,68%
Norveç	4	4,55%
Fransa	4	4,55%
Çin	2	2,27%
Kanada	2	2,27%
Suudi Arabistan	1	1,14%
İspanya	1	1,14%
İran	2	2,27%
Almanya	1	1,14%
Toplam	88	100,00%

* Toplam proje sayısı, 30'dur.

Tablo 18'e bakıldığında, incelenen 30 uluslar arası projede, 88 Uluslararası Petrol Şirketi yer almaktadır. Herhalde bu projelerin 24'ünde Azeri şirketleri hisse sahibi olsa da, ki bu kendi hukuksal yapılarından ötürü böyledir, yine de ABD menşeli şirketlerin üstünlüğünü görmekteyiz. Çünkü yaklaşık 14 uluslararası projede, ABD'li şirketler hisse sahibidir ve bu durumda ABD'li şirketlerin oranı yüzde 15,91'dir. Rus şirketleri 8 projede yer almakta ve bu nedenle yüzde 8 oranına sahiptir. Hollandalı, İngiliz, İtalyan, Fransız ve Norveç menşeli şirketler, Rus şirketlerini takip etmektedir.

Tablo 19. Bölgede Faaliyet Gösteren Şirketlerin Bölge Temelli Dağılımı

Bölge	Ülke	Firma Sayısı
Ortadoğu	Suudi Arabistan	2
	İran	1
	Umman	1
	Katar	1
Ara Toplam		5
Avrupa	Norveç	1
	İspanya	1
	İngiltere	8
	Hollanda	1
	Fransa	2
	Almanya	2
	Türkiye	2
	İtalya	2
Ara Toplam		19
Latin Amerika	Arjantin	1
Ara Toplam		1
Kuzey Amerika	Kanada	2
	ABD	13
Ara Toplam		15
Asya	Japonya	7
	Çin	1
Ara Toplam		8
Avrasya	Türkmenistan	2
	Azerbaycan	1
	Kazakistan	6
	Rusya	5
Ara Toplam		14

Tablo 19'a göre, sadece Orta Doğu menşeli 5 şirket bölge enerji sektöründe hizmet vermektedir. Ancak 19 Avrupalı ve 15 Amerikalı şirketler, uluslararası enerji projelerinde yer almaktadır. 14 yerel ve Rus şirketi, bölgede petrol ve doğalgaz araştırması yapmaktadır. Sadece 1 Çin menşeli şirket, bölgede faaliyet göstermektedir. Sonuçta 61 şirketin yarıya yakını, Amerikalı ve Avrupalı şirketlerden oluşmaktadır.

Tablo 20. Hazar Havzası Petrol Anlaşmaları ile İlgili Veriler

Ev sahibi Ülke	Anlaşmalar Toplamı ¹⁵ (Milyar Varil Petrol)	İspatlanmış ¹⁶ Hazar Rezervleri (Milyar Varil Petrol)	Muhtemel ¹⁷ Hazar Rezervleri (Milyar Varil Petrol)	Toplam Rezerv Miktarı	Dünya Toplamı İçindeki Payı	Avrasya Toplamı	Dünya Toplamı (Milyar Varil Petrol)
Azerbaycan	30,24	7	32	39	% 0.5	98,886	1.332,043
Kazakistan	20,28	30	92	122	% 2		
Türkmenistan	3,02	0,6	80	80,6	% 0.04		
Toplam	53,54	37,6	204	241,6	% 3		

Kaynak: * eia.doe.gov.tr ** (Bilgin, 2005:176) kaynaklarından yararlanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 21. Hazar Havzası Doğalgaz Anlaşmaları ile İlgili Veriler

Ev sahibi Ülke	Anlaşmalar Toplamı ¹⁸ (tcf)	İspatlanmış ¹⁹ Hazar Rezervleri (tcf)	Muhtemel ²⁰ Hazar Rezervleri (tcf)	Dünya Toplamı İçindeki Payı	Avrasya Toplamı	Dünya Toplamı (tcf)
Azerbaycan	133, 8436	30	35	% 0, 48	1890.891	6290.636
Kazakistan	47, 6685	100	88	% 1, 63		
Türkmenistan	9, 8868	100	159	% 1, 63		

Kaynak:*Lukarco ile ** Rosneft ve Shell ile Perspectives on caspian oil and gas development december 2008 s: 9 international energy agency working paper series directorate of global energy Dialogue 2008/1

¹⁵ Onshore ve Offshore yataklar birlikte hesaplanmıştır.

¹⁶ Energy Information Administration, <http://www.eia.doe.gov>, 2008

¹⁷ (Bilgin, 2005:176)

¹⁸ Onshore ve Offshore yataklar birlikte hesaplanmıştır.

¹⁹ Energy Information Administration, <http://www.eia.doe.gov>, 2008

²⁰ (Bilgin, 2005:176)

Tablo 22. Hazar Havzası’ndaki Önemli Konsorsiyumlar

Azerbaijan International Operating Company (AIOC)	BP, Unocal, SOCAR, LUKoil, Statoil, ExxonMobil, TPAO, Devon Energy, Itochu, Delta Hess
Offshore Kazakhstan International Operating Company (OKIOC)	Agip, BG, ExxonMobil, Shell, TotalFinaElf, BP, Philips, Inpex, Statoil
Tengizchevroil (TCO)	Chevron, ExxonMobil, KazakhOil, LUKArco

Kaynak: http://www.lib.utexas.edu/maps/middle_east_and_asia/caspian_sea_oil_gas-2001.jpg

3.2.1. Enerji Hatları Üzerindeki Çatışmalar

Enerji kaynaklarının bulunduğu alanlardaki istikrarsız yapılar, enerji güvenliğini doğrudan etkilemektedir. Yaşanan krizler, çatışmalar ya da savaşlar, hem bu ülkelerde yatırım yapan diğer ülkeler tarafından, hem de yatırım yapan şirketler açısından oldukça önemlidir. Bu anlamda; taraflar, istikrarsız bir yapının ortasında kalıp, yatırımlarını kaybetmek veya şirket ve/veya devlet politikalarını değiştirmek istemezler. Ancak Hazar Havzası, enerji kaynaklarının kilit noktası olduğu gibi, etnik çatışmaların yoğun yaşandığı merkezlerden birisidir. Kafkasya’daki etnik çatışmaların temelinde, Çarlık Rusyası’nın Kafkasya’da uyguladığı “etnik yapıya dayalı idare” politikasının, Sovyetler Birliği tarafından da aynı şekilde uygulanması olmuştur (Kılıçbeyli, 82).

Bu sorunlardan biri, Abhazya sorunudur. Bu sorun, Rusya’nın Gürcistan’ı zayıflatma politikası üzerine kuruludur. Batı ve Türkiye’nin bölgedeki etkinliğini azaltmak ve sonucunda ise enerji geçiş hatlarının denetiminin Rusya’ya geçmesini sağlamaktır. Rusya’nın hedefleri içinde, Abhazya’daki uzun Karadeniz sahilinin kontrolü, Novorossiysk Limanını korumak ve Poti’deki Gürcistan petrol ihraç limanına daha yakın olmak vardır (Yüce, 2006,286). Abhazya’nın 1992 ve 1993’te Gürcistan’a en az seviyede bağlı olan bağımsız olma isteği ile verdiği sivil savaş, Rusya ile olan çatışmanın temelini oluşturmuştur (Bahgat, 2005).

Diğer bir çatışma ise, Rusya ve Çeçenistan arasında yaşananlardır. Rusya'nın Çeçenistan'ı işgal etmesinin sebebi, Bakü'den gelip, Çeçenistan'da Grozni'den geçen ve Tikhoretsk'e ulaşan boru hattının kontrolü ve burada bulunan zengin enerji yataklarını kontrol etmektir (Yüce, 2006:287). Çeçenistan'daki gelişmelere rağmen, Gürcistan ve Azerbaycan, mevcut çatışmada, Rusya'nın tarafında yer almıştır (Kılıçbeyli, 87).

Bir diğer sorun, Dağlık Karabağ'da yaşanmaktadır. Dağlık Karabağ bölgesinin stratejik önemi, petrolün Hazar'dan Türkiye'ye ulaşmasındaki konumudur (Yüce, 2006:288). Dağlık Karabağ, Müslüman Azerilerle çoğunlukla etnik Ermenilerin iç içe geçtiği dağlık bir yerleşime sahip bir alanken, 1988'deki bağımsızlık açıklaması ile 6 yıllık bir savaş başladı ve 30 binden fazla kişinin ölmesi, çoğunluğunu Azerilerin oluşturduğu 1 milyonun üzerindeki insanın evlerinden sürülmesiyle sonuçlandı (Bahgat, 2005).

Diğer bölgesel sorunlar arasında Azerbaycan ve Türkmenistan gerginliği, Azerbaycan ve İran gerginliği ve Gürcistan olayları sayılabilir. Hatta Hazar'ın halen çözümsüz kalan kıta sahanlığının paylaşımı sorunu da, bu anlamda bölgede gerginlik yaratmaktadır.

Mevcut bölgesel istikrarsızlıkların dışında enerji sektör ve piyasalarını her an etkileyebilecek riskler de bulunmaktadır. Petrol tesislerinden, ulaşım hatlarına kadar yapılabilecek terörist eylem ve saldırılar, deniz yolunda ya da boğazlarda tanker taşımacılığını etkileyebilecek farklı tehditler, başta OPEC olmak üzere, petrol ihraç eden ülkelerin ortaya koyacağı politikalar, İran'ın nükleer faaliyetleri ya da olası yaptırımlarla meydana gelebilecek ambargolar, petrol ihraç eden ülkelerin siyasi baskı aracı olarak petrolü kullanabilecek olması ve 2005 yılında ABD'de meydana gelen Rita ve Katrina kasırgalarına benzer ya da büyük ölçüde olabilecek fırtına ve felaketler gibi tüm unsurlar, jeopolitik risk faktörlerini oluşturmaktadırlar (Alkın ve Atman, 2006:57).

SONUÇ

Dünyada stratejik bir öneme sahip olan petrol ve doğalgazın, kullanım alanlarının artmasıyla birlikte, pazar payı da aynı oranda gelişmiştir. Bu derece önemi anlaşılan bu hammaddeler, birçok pazarlıklara da konu olmuştur. Bu kaynakların keşfedilmesinden, dünyaya ulaştırılmasına kadarki süreç, belli değişkenlere bağlanmıştır. Bu enerji kaynaklarına sahip olan ülkeler ise, dünya pazarlarıyla bütünleşmek ve bu kaynaklardan gelir sağlamak adına dünyanın her yerinde çeşitli ortaklıklara girmektedirler. Sovyetlerin dağılmasından bu yana, geçen on sekiz yıl boyunca *Hazar Havzası* olarak nitelendirdiğimiz coğrafyanın önemi artmıştır. Bölgede, Sovyet tekelinin kırılması da Hazar'ı bu pazarlıkların en yoğun yaşandığı yerlerden biri haline getirmiştir. Bu dönemde bölgeye ilgi gösteren tüm taraflar, yatırım anlaşmaları vasıtasıyla, pastadan pay alma mücadelesine girmişlerdir ve bu sürecin Hazar'daki en yetkin gücü ise Çok Uluslu Petrol Şirketleri olmuştur. Şirketler, anlaşmalarla petrol ve doğalgaz kaynaklarının işletilmesini kendilerine bağımlı kılmışlardır. Şirketlerin, teknoloji ve sermaye gücüne, bağımsızlığını yeni kazanan Orta Asya ülkeleri olan Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan tarafından ihtiyaç duyulmuştur. Ancak, bu süreç her zaman kaynakların sahibi ülkelere değil, çoğunlukla şirketlere fayda sağlamıştır. Hazar Havzası'nın diğer bir özelliği de jeopolitik teorisyeni Mackinder'in *Heartland* olarak tarif ettiği alanın sınırlarında olmasıdır. Kara gücünün, deniz gücüne üstünlüğünü ifade eden Heartland, bu anlamda tarihsel bir perspektifle bakmamız gereken, geniş anlamda Orta Asya'nın jeopolitik önemini ortaya koymaktadır.

Küresel güçlerin ve Çok Uluslu Petrol Şirketleri'nin adeta kuşatması altında olan Hazar Havzası'nın 21. yüzyılın en önemli enerji pazarı olacağı tahmininden hareketle, bölgede hegemonya yarışının artarak devam ettiğini savunabiliriz. Bu bağlamda, Petrol sanayisinin oluşmasında önemli rolü olan Rockefeller'in deyiimiyle “*Petrol Paradır Paraysa Güç*” cümlesi bu alandaki rekabetin enerji kaynakları tükenene dek bitmeyeceğinin habercisidir. Petrole sahip olan ülkelerin, hiçbir zaman bağımsız hareket edebilme özgürlüğüne sahip olamayacakları da bir başka gerçektir. Özellikle de az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde bu durum daha belirgin olarak gözler önündedir.

Bu anlamda güçlü devletlerin yeni işgal şekli şirketlerdir denilebilir. Ayrıca, şirket mantığına uygun olan ve adeta Çok Uluslu Şirketler'in bir ideolojisi haline gelen küreselleşme ise süreci şirketlerin lehine hızlandırmıştır.

Çok Uluslu Petrol Şirketleri'nin Hazar'daki etkinliği aslında dünya ekonomisindeki yükselişleri ile doğru orantılıdır. Bu süreci, küreselleşme olgusunun, tüm dünyaya yayılan bir sonucu olarak nitelendirmek yanlış olmayacaktır. Burada asıl önem kazanan konu; şirketler ve devletlerarasındaki bağımlı ilişkiler bütünüdür. Bölgede göze çarpan yabancı şirket ağırlığı, şirketlerin yalnızca ekonomik anlamda dâhil oldukları bir süreçten ziyade sosyal, siyasal ve kültürel gelişmelerdeki aldıkları rolleri de düşündürmektedir. Bu nedenle, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan gibi ülkeler, dünya sistemi ile bütünleşmek isterken, büyük güçlerin çıkar mücadelesi arasında kalmışlardır. Zaman zaman bu çıkar mücadelesi farklı bir hal almakta ve şirketler birbirleriyle rekabetten öte, gizli anlaşmalar sonucunda fiyatları kendi çıkarlarına göre yönlendirmektedirler. Ve fiyatlarda dalgalanmalar yaratan bu ittifaklar, yine şirketlere kazandırmaktadır. Bu bağlamda, gerek kaynakların dünyaya ulaştırılması gerekse işletilmesi alanında şirketlerin ağırlığı kuşkusuz ortadadır.

Ancak daha önemli olan durum şudur; bugünkü fiyat ve teknoloji sabit kalmak koşuluyla, dünyada 1 trilyon varilden fazla ispatlanmış rezerv vardır. Bunun da yaklaşık yüzde 65'i OPEC üyesi Ortadoğu ülkelerinin elindedir ve bu ülkeler dünya pazarının da, gerek üretim, gerek pazar itibarıyla yüzde 40'ını da ellerinde tutarlar. Ayrıca, 1980'den bu yana, dünya genelindeki petrol ve doğalgaz rezervlerinin artması ve bu artışın önemli bir oranda OPEC üyesi ülkelerde gerçekleştiği de bilinmektedir. Dolayısıyla, dünyanın enerji kaynakları, çoğunluğu elinde bulunduran bu ülkelerinin isteği doğrultusunda şekillenmektedir.

Hazar Havzası, petrol üreticisi ve tüketicisi durumunda olan ABD, Çin ve Rusya gibi ülkelerin kıskacındadır. Çünkü, istatistikî verilere göre, 15 yıl içersinde, dünya enerji talebinin, yüzde 60 oranında artacağını düşündüğümüzde, OPEC üyeleri ile Rusya ve Kuzey Denizi sahasının, yakın gelecekte enerji talebini karşılayamayacağını tahmin etmek zor değildir. Bu durumda, dünya genelinde enerji arzı açığı ortaya çıkacak, petrol ve doğalgaz fiyatlarında artış görülecek, dünya genelinde bütçe açıkları ortaya çıkacaktır. Öncelikle ekonomik, ardından da sosyal ve siyasal sorunlar ortaya çıkacaktır.

Tam bu noktada Hazar Havzası en iyi alternatif olarak belirecektir. Bunu öngören ABD, Çin ve Rusya gibi ülkelerin bölgeye yönelik çıkarları ise çeşitlidir. Örneğin, Çin öncelikle artan enerji ihtiyacını karşılamak üzere bölgede etkin olmaya çalışırken, Rusya ve ABD ise bölgenin kontrolünü elde etmek adına mücadele ederler.

ABD, Rusya, Çin, AB ülkeleri arasında Hazar Havzası'nda geçen büyük çekişme her ülkenin kendi stratejik konumunu güçlendirmesine yönelik olarak devam etmektedir. Enerji kaynaklarını yalnızca zenginlik olarak görmeyen güçlü devletler, kaynakların siyasi hâkimiyet sağlamak içinde ne kadar önemli olduğunun bilincindedirler. Bu sebeple izledikleri politikalar uzun vadeli.

Sonuç olarak, mücadelede herhangi bir büyük devletin, bölge ülkelerini ve/veya bölge kaynaklarının kendi hâkimiyeti altına tek başına veya grup halinde almaya gücü yetmeyecektir. Çünkü bölge, bu devletlerin mali, askeri ve teknik anlamda kapasitelerinin çok üzerinde yeraltı kaynaklarına sahiptir ve birçok bölge devleti – Avrupa Birliği, Güney Asya, Çin gibi – kendi iç enerji ihtiyaçlarını gidermek için bölge kaynaklarını ithal etmek istemektedirler. Bu nedenle, bölge devletleri, doğu – batı ve kuzey – güney enerji nakil hatları üzerinde, birçok devlete yeraltı kaynaklarını ihraç etmek istemektedirler. Çok çeşitli sayıda uluslararası projelerin hayata geçirilmesi girişimlerinden ötürü, Batılı ve Rus şirketlerinin tek başlarına ve kendi öz kaynaklarına dayanarak bu projeleri üstlenmeleri veya diğer ifadeyle ortaklık kurmadan işi yüklenmeleri mümkün değildir. Çünkü yeterli mali ve teknik kapasiteleri bulunmamaktadır. Bu nedenle, büyük petrol şirketleri, ticari faaliyetlerini garanti altına almak için diğer şirketler ile ticari ortaklıklar kurmak zorundadır. Aynı zamanda, Batılı ve Rus devletlerinin de, bölge kaynakları üzerinde, petrol şirketleri gibi, yetersiz kapasitelerinden ötürü, hâkimiyet kurmaları mümkün değildir. Aynen petrol şirketleri gibi, bu devletlerde, bölge kaynaklarından faydalanabilmek için, diğer devletler ile işbirliği yapmak zorundadır. Kısacası, bölgede karşılıklı bir bağımlılık ilişkisi vardır.

Bununla birlikte, bölge ve bölge-dışı devletler, Orta Asya bölgesine ilişkin olarak daha gerçekçi ve daha rasyonel politikalar gütmek zorundadır. Diğer ifadeyle, bu devletler, ideolojik yaklaşımlardan uzak, karşılıklı çıkara dayalı, işbirliğini ve ticari kaygıları daha fazla gözeten, stratejik, yayılmacı emellerden arındırılmış politikalar izlemek zorundadır.

Ancak küresel üretim, aynı oranda artmamaktadır. Diğer taraftan, tarihsel ilişkilerine dayanarak, Rusya'nın bölge üzerinde hâkimiyet kurması gerçekçi görünmemektedir. Batılı petrol şirketlerinin, bölge enerji sektöründe ağırlıklı olarak etkin oldukları görülmektedir. Yine de bu şirketler, doğulu meslektaşları ile işbirliği yapmak zorundadır. Batılı, Rus, Çin ve diğer petrol şirketleri, güçlü devletlerin yapmak zorunda oldukları gibi, işbirliği içersinde hareket etmek zorundadır. Aksi takdirde, jeostratejik rekabet, uluslararası enerji nakil projelerinin hayata geçirilmesi geciktirilmiş olacaktır ki enerji açığını kapatmak için bu projelerin en kısa sürede tamamlanması gerekmektedir.

Dünya nüfusunun yüzde 75'inin Avrasya'da yaşaması ve Avrasya'nın toplamda bilinen enerji kaynaklarının dörtte üçüne sahip olması da bu coğrafyanın gelecekteki etkin konumunu ortaya koymaktadır. Bölge ülkeleri bağımsızlıklarını kazanmıştır ancak şirketlerin sağladığı sermaye ve teknoloji gücüne bağımlı kalmışlardır. Sürecin çoğunlukla ev sahibi ülke yerine, kaynakları işleten büyük şirketler lehine işlemesi ayrı bir tartışma konusu olarak ortaya çıkmaktadır. Bölge ülkelerinin uzun vadede ekonomik ve sosyal göstergeleri incelendiğinde, bu anlamda elde edilen zenginliğin ülkelerin kalkınmasına yeterli düzeyde yardım etmediği görülmektedir. Bu da örgütlenmiş bu ekonomik devler karşısında ulus-devletleri zayıf gösterebilmektedir.

Sovyet sonrası Hazar'da yaşananlar bu anlamda jeostratejik üstünlük mücadelesinin boyutlarını ortaya koymaktadır. Zaman zaman bölgedeki istikrarsızlık ortamları, etnik ve dini temelli çatışmalar enerji politikaları üzerinden şekillenmektedir. Bu sebeple Hazar'a ilişkin özellikle enerji politikaları bir bütün halinde düşünülmek zorundadır. Bu bütün içerisinde, kaynakların üzerinde hâkimiyet kuran devletler ve şirketler ayrı bir şekilde incelenmelidir. Çünkü şirketlerin özellikle 1970'lerden itibaren artan bir şekilde dünya ekonomisini yönlendirmeleri kuşkusuz bu süreci etkileyen ve hatta seyrini değiştirebilen en önemli unsurdur. Ülkelerin güvenliklerini etkileyen enerji kaynaklarına sahip olma sorunu ülkelerin ne kadar bağımsız olduğunu da belirlemektedir. Bu kaynaklara sahip olmak ve ev sahipliği yapmak kadar kaynakların sunduğu fırsatları değerlendirmek ve her ülkenin bu fırsatları kendi lehine çevirmesi de önem taşımaktadır. Hazar Havzası'nda bu anlamda barındırdığı ispatlanmış ve muhtemel rezervler toplamıyla güç merkezi olma konumunu gelecek zamanlarda da koruyacaktır ve Yeni Büyük Oyun'un oynandığı rekabetin merkezi olacaktır.

KAYNAKLAR

- AKTAN, Coşkun Can ve İstiklal Y.Vural, (Mayıs 2006), **Çok Uluslu Şirketler Global Sermaye ve Global Yatırımlar**, Çizgi Kitapevi, Konya.
- ALKIN, Kerem Akın ve Sabit Atman, (2006), **Küresel Petrol Stratejilerinin Jeopolitik Açidan Dünya ve Türkiye Üzerindeki Etkileri**, İstanbul Ticaret Odası, Yayın No: 2006-48, İstanbul.
- ARAS, Osman Nuri, (Ocak 2008), **Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi**, Derin Yayınları, İstanbul.
- ARIBOĞAN, Deniz Ülke, (Eylül 2001), **Globalleşme Senaryosunun Aktörleri**, Der Yayınları, Üçüncü Basım, İstanbul.
- ARSLAN, Faruk, (2005), **Petrol İmparatorluğundaki Güç Savaşları: Hazarın Kurtlar Vadisi**, Karakutu Yayınları, İstanbul.
- BAHGAT, Gawdat, (2004), “Regional Report The Caspian Sea: Potentials and Prospects”, **Blackwell Publishing**, Vol. 17, No. 1, s. 115–126.
- BARNETT, Richard j. ve Ronald E. Müler, (1976), **Evrensel Soygun Çok Uluslu Şirketlerin Gücü**, Er-Tu basımevi, 1.Baskı, Ankara.
- BİLGİN, Mert, (Temmuz 2005), **Avrasya Enerji Savaşları**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2.Baskı, İstanbul.
- BÜYÜKUSLU, Ali Rıza ve Gülten Kutal, (1996), **Endüstri İlişkileri Boyutunda Çok Uluslu Şirketler ve İnsan Kaynağı Yönetimi, Teori ve Uygulama**, Der Yayınları, 1996, İstanbul
- DİNÇER Ömer, Yahya Fidan, (2000), **İşletme Yönetimine Giriş**, Beta Basım Yayım, 5. Baskı, İstanbul
- DURAND, Daniel, Çev: Ahmet Angın, (1966), **Milletlerarası Petrol Politikası**, Tan Matbaası, İstanbul

FRIEDEN, Jeffry A. ve David A. Lake, (2000), **International Political Economy: Perspectives on Global Power and Wealth** ,4. Baskı.

GHAFOURI, Mahmoud, (Yaz 2008), “The Caspian Sea: Rivalry and Cooperation”, **Middle East Policy Council**, Vol.15 No2, s.81-96.

GÜL, Atakan ve Ayfer Yazgan Gül, (Nisan 1995), **Avrasya Boru Hattı ve Türkiye**, 1. Basım, Bağlam Yayınları, İstanbul.

HIRST, Paul ve Grahame Thompson, (Mayıs 2007), **Küreselleşme Sorgulanıyor**, Dost Kitabevi, 4.baskı, Ankara.

[Http://www.eia.doe.gov/cabs/Caspian/Background.html](http://www.eia.doe.gov/cabs/Caspian/Background.html)

[Http://www.energy.gov/](http://www.energy.gov/)

[Http://www.iea.org/](http://www.iea.org/)

[Http://www.shell.com/home/](http://www.shell.com/home/)

[Http://www.diplomatikgozlem.com/ozeldosya_oku.asp?id=35](http://www.diplomatikgozlem.com/ozeldosya_oku.asp?id=35)

[Http://www.wikipedia.org](http://www.wikipedia.org)

[Http://www.bp.com.tr](http://www.bp.com.tr)

[Http://www.21yyte.org/tr/yazi.aspx?ID=1272&kat=5](http://www.21yyte.org/tr/yazi.aspx?ID=1272&kat=5)

İTÜ, (2007), Türkiye’de Enerji ve Geleceği, **İTÜ Görüşü**, Nisan, <http://www.energy.itu.edu.tr/iTUOnerileri.pdf>, 3.03.2009)

KARADAĞ, Refik, (Haziran 2005), **Petrol Fırtınası**, Emre Yayınları, 4.Baskı, İstanbul.

KARLUK, Rıdvan, (1998), **Uluslararası Ekonomi**, 5.Baskı, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.

KILIÇBEYLİ, Elif Hatun, “Sovyet Sonrası Kafkasya’da “Yeni Egemen” Devletler: Bölge ve Bölge Dışı Aktörler İle Bütünleşme Süreci” Makalesi, Editörler: Yelda DEMİRAĞ ve Cem Karadeli, (2006), **Geçmişten Günümüze Dönüşen Orta Asya ve Kafkasya**, Palme Yayıncılık, Ankara.

- KLEVEMAN, Lutz, (2004a), **Yeni Büyük Oyun Orta Asya’da Kan ve Petrol**, Everest Yayınları, Birinci Basım, İstanbul.
- MANİSALI, Erol, (Şubat 2007), **Dünya’da ve Türkiye’de Büyük Sermaye**, Derin Yayınları, 6.Basım, İstanbul.
- METİN, Meftun, (Aralık 2004), **Politik ve Bölgesel Güç Hazar**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 1.Baskı, İstanbul.
- NEBİLER, Halil ve Suat Parlar, (Temmuz 1996), **Petrolün Ekonomi Politikası**, Sarmal Yayınevi, Birinci Baskı, İstanbul.
- OLCOTT, Martha Brill, (Yaz 1998), “Amerikan Hegemonyası Hazar’ın Sahte Vaadi”, **Foreign Policy**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul.
- OGAN, Sinan, (2005), **Yeni Global Oyun ve Hazar’ın Statüsü**, www.turksam.org.tr, 20.02.2008
- ÖZALP, Necdet, (2004), “Büyük Oyunda Hazar enerji Kaynaklarının Önemi ve Konumu”, **Panorama Dergisi**, Şubat 2004, sayı 1
- ÖZTÜRK Özgür, (2007), “Para, Finans ve Sermayenin Uluslararasılaşması”, **İktisat Dergisi**, Sayı:485-486, Mayıs-Haziran
- PALA, Cenk, (2003), Avrasya Dosyası, Enerji Özel Sayısı, Cilt 9, Sayı 1, Ankara.
- PAMİR, Necdet,(2000), “**Hazar Bölgesi Enerji Politikaları: Avrupa’nın ve ABD’nin Konseptleri**”, www.turksam.org.tr/yazilar.asp?kat=27&yazi=291, 19.01.2008
- PARLAR, Suat, (Mayıs 2003), **Barbarlığın Kaynağı Petrol**, Anka Yayınları, 1.Basım, İstanbul.
- SABUNCU, Murat, (Kasım 1998) **Yüzyılın Son Petrol Savaşı**, Stratejik Araştırmalar Grubu, Elya Yayıncılık İstanbul.
- SAMPSON, Antony, (1976), **The Seven Sisters**, First Published, Great Britain.
- SEYİDOĞLU, Halil, (Mart 2003), **Uluslararası İktisat**, 15. Baskı, Güzem Can Yayınları, İstanbul.

- SEYMEN, Oya Aytemiz, Tamer Bolat, (Mayıs 2005), **Küreselleşme ve Çok Uluslu İşletmecilik**, Nobel Yayın Dağıtım, 1.Basım, Ankara.
- SÖNMEZOĞLU, Faruk, (2000), **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, Üçüncü Baskı, İstanbul
- ŞEN, Yunus, (2009), **Hazar'ın Kanı:Orta Asya'nın Petrolle Yazılan Tarihi**, Doğan Kitap, 1. Baskı, İstanbul
- TİMOR, Ayşe Nur, (2000), “Hazar Denizi Bölgesi Petrol ve Doğalgaz Kaynakları”, **Coğrafya Dergisi**, Sayı 8, İstanbul.
- YENİÇERİ, Özcan, **Küresel Şirketlerin İktidar ve Toplum Hayatı Üzerindeki Etkileri**, www.2023.gen.tr, 5.05.2008
- YERGİN, Daniel, (Şubat 2007), **Petrol**, Çev: Kamuran Tuncay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4.baskı, İstanbul.
- YÜCE, Kürşat Çağrı, (2006), **Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerinde Mücadele**, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- ZUBRIN, Robert, (2007), **Energy Victory**, Prometheus, 1.Title , New York.

Ek 1. Azerbaycan Enerji Anlaşmaları

Ev Sahibi Ülke	Anlaşma İsmi	Şirket	Menşe Ülke	Hissesi	Tahmini Rezerv	Yatırım Bedeli	Anlaşma Tarihi ve Süresi
Azerbaycan	Azeri-Çirak-Güneşli Yatakları Anlaşması (Mega Proje)	BP (Operatör) Chevron-Texaco Amerada Hess Devon Energy ExxonMobil Lukoil SOCAR Statoil TPAO Itochu	İngiltere ABD ABD ABD ABD Rusya Azerbaycan Norveç Türkiye Japonya	%34.1 %10.2 %2.7 %5.6 %8 %10 %10 %8.6 %6.8 %3.9	6.5 milyar varil petrol 140 bcf doğalgaz (Milyar feet küp)	20 milyar dolar	1994-30 yıl
Azerbaycan	Şah Deniz Yatağı Anlaşması	BP (Operatör) Statoil SOCAR LukAgip Total Fina Elf OIEC TPAO	İngiltere Norveç Azerbaycan Rusya Fransız İran Türkiye	%25.5 %25.5 %10 %10 %10 %10 %9	2.5 milyar varil kondensat rezervi 22 tcf doğalgaz	Yaklaşık 3 milyar dolar	1996-30 yıl
Azerbaycan	Lenkeran-Talış Deniz Yatakları Anlaşması	TotalFinaElf(Operatör) Wintershall SOCAR OIEC	Fransız Almanya Azerbaycan İran	%35 %30 %25 %10	700 milyon varil petrol	2 milyar dolar	1997-25 yıl
Azerbaycan	Yalama (D-222)	Lukoil(Operatör) SOCAR	Rusya Azerbaycan	%80 %20	750 milyon varil petrol	2.5-5.5 milyar	1997
Azerbaycan	Abşeron Yatağı Anlaşması	Chevron(Operatör) SOCAR TotalFinaElf	ABD Azerbaycan Fransa	%30 %50 %20	858 milyon varil petrol 100 tcf doğalgaz	3.5 milyar dolar	1997
Azerbaycan	Oğuz Yatağı Anlaşması	ExxonMobil(Operatör) SOCAR	ABD Azerbaycan	%50 %50	290 milyon varil petrol 685bcf doğalgaz	2 milyar dolar	1997- Nisan 2002 de exxon projeyi terk etti.

EKLER

Ek 1 Devamı. Azerbaycan Enerji Anlaşmaları

Ev Sahibi Ülke	Anlaşma İsmi	Şirket	Menşe Ülke	Hissesi	Tahmini Rezerv	Yatırım Bedeli	Anlaşma Tarihi
Azerbaycan	Nahçıvan Yatağı Anlaşması	ExxonMobil(Operatör) SOCAR	ABD Azerbaycan	%50 %50	750 milyon varil petrol	2 milyar dolar	1997
Azerbaycan	Kürdaşı-Kirgan-Arazdaşı Yatakları Anlaşması	Agip(Operatör) SOCAR Mitsui TPAO Repsol	İtalya Azerbaycan Japonya Türkiye İspanya	%25 %50 %15 %5 %5	730 milyon varil petrol	2.5 milyar dolar	1998
Azerbaycan	İnam Yatağı Anlaşması	BP(Operatör) SOCAR Royal-Dutch Shell	İngiltere Azerbaycan İngiltere/Hollanda	%25 %50 %25	2.2 milyar varil petrol	2 milyar dolar	1998

Kaynak: <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Azerbaijan/azerproj.html> (November 25, 2007)

Ek 2. Kazakistan Enerji Anlaşmaları

Ev Sahibi Ülke	Anlaşma İsmi	Şirket	Menşe Ülke	Hissesi	Tahmini Rezerv	Yatırım Bedeli	Anlaşma Tarihi ve Süresi
Kazakistan	Tengizchevroil(TCO) Anlaşması	Chevron(Operatör) ExxonMobil Kazakhoil Lukarco(Lukoil-Arco)	ABD ABD Kazakistan Rusya-ABD	%50 %25 %20 %5	7-9 milyar varil petrol	10 milyar dolar	1993
Kazakistan	, Karaçaganak Anlaşması	Agip(Operatör) BG(British Gaz) Texaco Lukoil	İtalya İngiltere ABD Rusya	%32.5 %32.5 %20 515	1.2 milyar ton petrol 1.35 trilyon metre küp doğalgaz	6 milyar dolar	1997-40 yıl
Kazakistan	Kaşagan Anlaşması	PhilipsPetroleum ExxonMobil BPAmoco Shell Inpex ENI British Gaz Statoil TotalFinaElf	– ABD İngiltere İngiltere Japonya – İngiltere Norveç Fransa	%7.14 %14.28 %9.52 %14.28 %7.14 %14.28 %14.28 %4.76 %14.28	10 milyar varil petrol	20 milyon dolar	2000
Kazakistan	Kurmangaz	Rosneft KazMunayGas	Rusya Kazakistan	%50 %50	980 milyon ton petrol rezervi	23 milyar dolar	2005-55 yıl
Kazakistan	Tup –Karağan Anlaşması	Lukoil KazMunayGas	Rusya Kazakistan	%50 %50	100 milyon ton petrol rezervi	3 milyar dolar	40 yıl

Kaynak: (Bilgin, 2005:207-223), (Yüce, 2006: 280-284)

Ek 2 Devamı. Kazakistan'daki Diğer Enerji Anlaşmaları:

Ev Sahibi Ülke	Anlaşma İsmi	Şirket	Ev Sahibi Ülke	Anlaşma İsmi	Şirket
Kazakistan	Uralsk, Aktubinski, Atyrau ve Aktau Anlaşması	Kazakturkmunai TEPCO LLC	Kazakistan	Begaidar Bloğu Anlaşması	FIOC Potential Oil
Kazakistan	Federovskoye Yatakları Anlaşması	FIOC (First International Oil Corp.) Rosneft Itera	Kazakistan	Mangystau Anlaşması	Texaco (%65) Suudi Nimir Petrol (%35)
Kazakistan	Aliaru Anlaşması	Kazakoil Philips	Kazakistan	Karazhanbas Anlaşması	Nations Energy Firması
Kazakistan	Adaiski Bloğu Anlaşması	FIOC Rosneft	Kazakistan	Saigak Anlaşması	Maersk Veba Oil & Gas
Kazakistan	Sagiski Bloğu Anlaşması	FIOC Falcon Energy Overseas	Kazakistan	Kızılov Anlaşması	Atlantic Caspian Resource (PLC)
			Kazakistan	Akşabulak, Nuraly ve Aksai Anlaşması	Veba Oil & Gas (%25) EEG(%17.5) IFC(7.5)
Ev Sahibi Ülke	Anlaşma İsmi	Şirket	Ev Sahibi Ülke	Anlaşma İsmi	Şirket
Kazakistan	Aktobe	CNPC (%60) Aktobemunaigaz (%40)	Kazakistan	Atyrau	Seneca Resources Şirketi
Kazakistan	Demunai	Ceaser Oil	Kazakistan	Kumkol Sahası	Lukoil
Kazakistan	Embavedoil (Onshore)	Mol Rt Vegyepszter	Kazakistan	Matin	Matoil (%50)
Kazakistan	Gyural	Urals Şirketi	Kazakistan	Svetlandoil	—
Kazakistan	Hurricane-Kumkol	Hurricane	Kazakistan	Tasbulat Yatağı	Gendor Şirketi
Kazakistan	Karakudukmunai JV	American-Turkish Central Asia Guernsey (%50)	Kazakistan	Tenge	Anglo-Dutch
Kazakistan	Kazakoil-Telf	Elf AG	Kazakistan	Turan	—
Kazakistan	Zhetbay Yatağı	—	—	—	—
Kazakistan	American International Petroleum Corporation (AIPC)(%70)	—	Kazakistan	Mangystau	Partex (%50) Oman Oil Oman (%50)
Kazakistan	Ertismunai	IPI (%50) Kuat Holding (%50)	Kazakistan	Aktobe	BP Amoco/TPAO
Kazakistan	Mertyvi Kutluk PSA	Exxon (%50) Oryx (%50)	Kazakistan	AKJT Yatakları	CNPC
Kazakistan	Munai NPT	—	Kazakistan	Pavlodar	ONGC
Kazakistan	Temir	Shell (%60) Veba Oil (%40)	Kazakistan	Aktobe	Repsol (%60)/Enterprise (%40)
			Kazakistan	Aral Sahası	JIT
			Kazakistan	Sazankurak	FIOC / Atyraumunaigazgeologia

Ek 3. Türkmenistan Enerji Anlaşmaları

Ev Sahibi Ülke	Anlaşma İsmi	Şirket	Menşe Ülke	Hissesi	Tahmini Rezerv	Yatırım Bedeli	Anlaşma Tarihi	Anlaşma Süresi
Türkmenistan(Onshore)	Nebitdağ (Burun yatakları)	Exxon Mobil Lasmo Burren Energy	ABD – –	%40 %35 %25	–	–	–	–
Türkmenistan	Graşsızlık	Mobil Exploration and Production Turkmenistan Inc.Lasmo Turkmenneft	– – Türkmenistan	%52.4 %27.6 %20	400 milyon ton petrol 280 milyar m ³ doğalgaz	5.5 milyar dolar	–	6
Türkmenistan	Amu Derya Nehri	Exxon Mobil	ABD	–	–	–	1998	
Türkmenistan	Amu Derya Nehri'nin Sağ Baseni	Turkmenneft Shell Turkmengaz	Türkmenistan İngiltere Türkmenistan	–	–	–	1999	
Türkmenistan	Keimir Ekplatluk ve Çıkışlar	Bridas Şirketi	–	–	–	3 milyar dolar	–	
Türkmenistan	Bektas-Konys Yatağı (Kuatamlonmunasi Projesi)	Amlon Şirketi	–	–	–	–	–	
Türkmenistan	Teplovsko-Tokareyev (Stepe Leopard)	Snow Leopard Resources Snow Leopard international	–	%45 %5	100 milyon varil	–	–	

Kaynak: (Bilgin, 2005:229-233)

Ek 4. Hazar Havzası Petrol Boru Hatları:

Proje	Hat	Kapasite (Milyonvaril/gün)	Uzunluk	Yatırım
AIOC BTC	Azerbaycan-Türkiye	1	1726	2.4-2.3 milyar
AIOC Bakü-Supsa	Azerbaycan-Gürcistan	0.115-0.21	880	590 milyon
AIOC Bakü-Novorossisk	Azerbaycan-Rusya	0.3	1397	600 milyon
AIOC Mahaçkala-Novorossisk	Azerbaycan-Rusya	0.12-0.16	328	140 milyon
CPC Tengiz- Novorossisk	Kazakistan-Rusya	0.56-1.34	1500	6.6 milyar
Trans-Hazar Aktau-Bakü (Ceyhan)	Kazakistan-Azerbaycan	Veri Yok	595	2 milyar
Aktuibinsk-Xinjiang	Kazakistan-Çin	0.4-0.8	2880	3-3.5 milyar
Orta Asya Hattı	Kazakistan-Pakistan	1	1650	2.5-3 milyar
Bakü-Tebriz	Azerbaycan-İran	0.2-0.4	Veri Yok	500 milyon
Proje	Hat	Kapasite (Milyonvaril/gün)	Uzunluk	Yatırım
Aktuibinsk-Xinjiang	Kazakistan-Çin	0.4-0.8	2880	3-3.5 milyar
Orta Asya Hattı	Kazakistan-Pakistan	1	1650	2.5-3 milyar
Bakü-Tebriz	Azerbaycan-İran	0.2-0.4	Veri Yok	500 milyon
Kazakistan-Türkmenistan-İran	Kazakistan-Türkmenistan-İran	0.5-1	1496	1.2-1.6 milyar
Neka-Tahrán Swap Hattı	Neka Limanı(İran)-Tahrán	0.37	335	400-500 milyon
Khasuri-Batum	Dubendi Limanı(Azerbaycan) Gürcistan	0.7-1.4	232	70-100 milyon
Atyrau-Samara	Kazakistan-Rusya	0.21-0.31	695	37.5 milyon
Gardabani-batum	Azerbaycan-Gürcistan	Veri Yok	Veri Yok	Veri Yok
AMBO Trans-Balkan	Bulgaristan-Arnavutluk	0.75-1	901	1.13 milyon
Burgaz-Trans-Balkan	Bulgaristan-Yunanistan	0.6-0.8	322	800 milyon
Constanza-Trieste	Romanya-İtalya	1	1376	1.2-1.6 milyar
Odesa-Gdonsk	Ukrayna-Polonya-Avusturya	0.18-0.8	668	540-590 milyon

Kaynak: (Bilgin,2005.268)

Ek 5. Hazar Havzası Doğal Gaz Boru Hatları

Proje	Hat	Kapasite(cf)	Uzunluk(km)	Yatırım(USD)	Son Durum
Bakü-Tiflis-Erzurum	Azerbaycan-Türkiye	175-565 milyar	280	682-782 milyon	Tamamlandı
Centgas	Türkmenistan-Pakistan-Hindistan	700 milyar	1448+643	1.95 milyar	Askıda
Türkmenistan-Rusya	Türkmenistan-Kazakistan-Rusya	3.5 Trilyon	—	—	Çalışıyor
Çin Hattı (Xinjiang)	Türkmenistan-Çin	1 Trilyon	8045	10 Milyar	Fizibilite
Trans-Hazar	Kazakistan-Azerbaycan-Türkiye	VY	VY	VY	Fizibilite
Trans-Hazar	Türkmenistan-Azerbaycan-Türkiye	1.1 trilyon	1696	2-3 Milyar	Fizibilite
Trans-Gürcistan	Rusya-Gürcistan-Ermenistan-Türkiye	425 milyar	201	250 milyon	Askıda
Korpeje-Kurdkui	Türkmenistan-İran	283 milyar-1.1 trilyon	145	190-590 milyon	Swap başladı
Serakhs-Tahran	Türkmenistan-İran	1.8 trilyon-2.1 trilyon		1.2-1.5 milyar	Fizibilite
Ekarem-Turan	Türkmenistan-İran-Türkiye	1 Trilyon	2172	3.8-4 milyar	Askıda

Kaynak: (Bilgin, 2005:270)

Ek 6. Hazar Havzası Toplam Petrol Üretim Miktarı (Bin Varil/ Gün)

Ülke	<u>2000</u>	<u>2001</u>	<u>2002</u>	<u>2003</u>	<u>2004</u>	<u>2005</u>	<u>2006</u>	<u>2007</u>	<u>2008</u>
Azerbaycan	288,58721	308,86234	315,41845	325,17476	317,63403	440,00603	646,75397	848,06647	875,15215
Kazakistan	725,62922	835,97119	967,51436	1061,97374	1245,86688	1337,17306	1387,22221	1444,22812	1429,30912
Türkmenistan	156,63607	167,8753	192,56792	200,00085	213,94316	196,65006	177,315	180,38979	189,40278
Kırgızistan	2,02986	2,01058	1,50952	1,35818	1,36466	1,95843	1,95843	0,95843	0,95843
Özbekistan	151,91619	156,04377	153,25575	155,99554	142,00735	125,33253	108,4076	99,68416	83,81923
Tacikistan	0,39202	0,32903	0,31178	0,35478	0,25277	0,2821	0,30278	0,28109	0,23802
Rusya	6723,63889	7159,73476	7658,89118	8534,77855	9273,77037	9511,24158	9674,83487	9874,03212	9789,7625
İran	3765,38516	3799,99117	3523,96857	3833,03404	4104,20868	4238,58358	4148,69317	4033,8466	4149,30411

Kaynak: Energy Information Administration verileri dikkate alınarak hazırlanmıştır.

<http://tonto.eia.doe.gov/cfapps/ipdbproject/iedindex3.cfm?tid=5&pid=53&aid=1&cid=&syid=2000&eyid=2008&unit=TBPD>

Ek 7. Hazar Havzası İspatlanmış Ham Petrol Rezervleri (Milyar Varil)

Ülke	<u>2000</u>	<u>2001</u>	<u>2002</u>	<u>2003</u>	<u>2004</u>	<u>2005</u>	<u>2006</u>	<u>2007</u>	<u>2008</u>	<u>2009</u>
Azerbaycan	1,178	1,178	1,178	7	7	7	7	7	7	7
Kazakistan	5,417	5,417	5,417	9	9	9	9	30	30	30
Türkmenistan	0,546	0,546	0,546	0,546	0,546	0,546	0,546	0,6	0,6	0,6
Kırgızistan	0,04	0,04	0,04	0,04	0,04	0,04	0,04	0,04	0,04	0,04
Özbekistan	0,594	0,594	0,594	0,594	0,594	0,594	0,594	0,594	0,594	0,594
Tacikistan	0,012	0,012	0,012	0,012	0,012	0,012	0,012	0,012	0,012	0,012
Rusya	48,573	48,573	48,573	60	60	60	60	60	60	60
İran	89,7	89,7	89,7	89,7	125,8	125,8	132,46	136,27	138,4	136,15

Kaynak: Energy Information Administration verileri dikkate alınarak hazırlanmıştır

.<http://tonto.eia.doe.gov/cfapps/ipdbproject/iedindex3.cfm?tid=5&pid=57&aid=6&cid=&syid=2000&eyid=2009&unit=BB>

Ek 8. Hazar Havzası Toplam Petrol Tüketim Miktarı (Bin Varil/Gün)

Ülke	<u>2000</u>	<u>2001</u>	<u>2002</u>	<u>2003</u>	<u>2004</u>	<u>2005</u>	<u>2006</u>	<u>2007</u>	<u>2008</u>
Azerbaycan	136,88773	119,88992	110,35008	110,77723	112,60131	128,35159	120	115	NA
Kazakistan	194,74788	210,45053	217,15918	206,9837	221,25186	228,97926	234,2	231	NA
Türkmenistan	62,36065	74,14633	78,45829	86,78452	94,5529	95,59068	99,2	103	NA
Kırgızistan	10,5695	9,24867	10,09052	9,57267	12,23265	13,69773	13,9	14	NA
Özbekistan	146,09207	148,25523	151,36345	150,46685	152,1107	145,26308	147	148	NA
Tacikistan	23,33237	24,95694	25,44528	27,4935	29,48893	31,74588	33	34	NA
Rusya	2578,49807	2590,23179	2636,40875	2681,86287	2750,81387	2785,13646	2830	2820	2907
İran	1248,31697	1285,31813	1350,34668	1425,65445	1488,52473	1556,44021	1655	1708	NA

Kaynak: Energy Information Administration verileri dikkate alınarak hazırlanmıştır.

<http://tonto.eia.doe.gov/cfapps/ipdbproject/iedindex3.cfm?tid=5&pid=54&aid=2&cid=&syid=2000&eyid=2008&unit=TBPD>

Ek 9. Hazar Havzası Doğalgaz Üretim Miktarı (Bcf)

Ülke	<u>2000</u>	<u>2001</u>	<u>2002</u>	<u>2003</u>	<u>2004</u>	<u>2005</u>	<u>2006</u>	<u>2007</u>
Azerbaycan	486,6407	202,0018	181,87225	181,16595	176,92815	205,5333	240,8483	345,02755
Kazakistan	314,3035	355,9752	462,6265	490,1722	723,60435	934,78805	905,82975	984,5822
Türkmenistan	1642,1475	1702,183	1889,3525	2087,1165	2068,39955	2224,845	2231,908	2432,4972
Kırgızistan	0,4591	0,56504	0,35315	0,95351	1,02414	1,05945	0,91819	0,63567
Özbekistan	1991,766	2228,3765	2037,6755	2029,94152	2113,9559	2107,95235	2215,6631	2302,18485
Tacikistan	1,4126	1,76575	0,7063	1,4126	1,37729	1,44792	1,27134	1,13008
Rusya	20631,023	20510,952	21026,551	21768,166	22386,1785	22622,789	23166,64	23064,2265
İran	3870,524	3927,028	4273,115	4555,635	4767,525	5385,5375	5950,5775	0

Kaynak:Energy Information Administration verileri dikkate alınarak hazırlanmıştır.

<http://tonto.eia.doe.gov/cfapps/ipdbproject/iedindex3.cfm?tid=3&pid=3&aid=1&cid=&syid=2000&eyid=2007&unit=BCF>

Ek 10. Hazar Havzası İspatlanmış Doğalgaz Rezervleri (tcf)

Ülke	<u>2002</u>	<u>2003</u>	<u>2004</u>	<u>2005</u>	<u>2006</u>	<u>2007</u>	<u>2008</u>	<u>2009</u>
Azerbaycan	4,4	30	30	30	30	30	30	30
Kazakistan	65	65	65	65	65	100	100	85
Türkmenistan	101	71	71	71	71	100	100	94
Kırgızistan	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
Özbekistan	66,2	66,2	66,2	66,2	66,2	65	65	65
Tacikistan	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
Rusya	1680	1680	1680	1680	1680	1680	1680	1680
İran	812,3	812,3	940	940	971,15	974	948,2	991,6

Kaynak: Energy Information Administration verileri dikkate alınarak hazırlanmıştır.

<http://tonto.eia.doe.gov/cfapps/ipdbproject/iedindex3.cfm?tid=3&pid=3&aid=6&cid=&syid=2000&eyid=2009&unit=TCF>

Ek 11. Hazar Havzası Doğalgaz Tüketim Miktarı (Bcf)

Ülke	<u>2000</u>	<u>2001</u>	<u>2002</u>	<u>2003</u>	<u>2004</u>	<u>2005</u>	<u>2006</u>	<u>2007</u>
Azerbaycan	199,8829	237,3168	319,9539	324,898	351,0311	366,5697	399,0595	345,02755
Kazakistan	490,8785	505,0045	526,1935	557,2707	811,89185	1075,34175	1096,53075	1079,9327
Türkmenistan	261,331	339,024	406,1225	554,4455	585,16955	628,607	639,2015	687,9362
Kırgızistan	67,5576	71,19504	42,378	26,02716	32,45449	26,1331	27,40444	27,12192
Özbekistan	1511,482	1596,238	1642,1475	1669,72852	1772,813	1702,183	1768,92835	1807,4217
Tacikistan	44,14375	45,9095	42,02485	47,67525	49,05254	50,50045	45,06194	29,73523
Rusya	14129,5315	14412,0515	14567,4375	15291,395	16022,4155	16153,081	16598,05	16746,373
İran	2220,96035	2478,4067	2798,00745	2909,956	3020,8451	3615,5497	3839,09365	3948,217

Kaynak: Energy Information Administration verileri dikkate alınarak hazırlanmıştır.

<http://tonto.eia.doe.gov/cfapps/ipdbproject/iedindex3.cfm?tid=3&pid=26&aid=2&cid=&syid=2000&eyid=2007&unit=BCF>

Ek 12. Dünyadaki İspatlanmış Petrol Rezervleri ve Toplamı (Milyar Varil)

<i>Bölgeler</i>	<i>1987 Sonu</i>	<i>1997 Sonu</i>	<i>2006 Sonu</i>	<i>2007 Sonu</i>
Kuzey Amerika	101.2	89.0	70.0	69.3
Orta ve Güney Amerika	68.1	93.4	111.0	111.2
Avrupa ve Avrasya	75.8	88.0	144.1	143.7
Ortadoğu	566.6	683.2	756.3	755.3
Afrika	58.7	75.3	117.1	117.5
Asya Pasifik	39.8	40.4	41.0	40.8
Toplam	910.2	1069.3	1239.5	1237.9

Kaynak: <http://www.bp.com/statisticalreview> (BP Statistical Review of World Energy June 2008 verileri dikkate alınarak hazırlanmıştır)

Ek 13. Dünyadaki İspatlanmış Doğalgaz Rezervleri (Trillion Cubic Metres)

<i>Bölgeler</i>	<i>1987 Sonu</i>	<i>1997 Sonu</i>	<i>2006 Sonu</i>	<i>2007 Sonu</i>
Kuzey Amerika	10.11	8.34	7.99	7.98
Orta ve Güney Amerika	4.67	6.21	7.64	7.73
Avrupa ve Avrasya	45.06	61.02	59.37	59.41
Ortadoğu	31.18	49.53	72.95	73.21
Afrika	7.39	10.62	14.46	14.58
Asya Pasifik	8.45	10.73	13.82	14.46
Toplam	106.86	146.46	176.22	177.36

Kaynak: <http://www.bp.com/statisticalreview> (BP Statistical Review of World Energy June 2008 verileri dikkate alınarak hazırlanmıştır.)

Ek 14. Dünyadaki Petrol Üretiminde Yıllık Üretim ve Büyüme Verileri (Milyon Varil/Gün)

Bölge/Ülke	Yıllık Üretim				Yıllık Büyüme		
	2007	2008	2009	2010	2008	2009	2010
OPEC Ülkeleri	34.389	35.709	33.652	35.386	1.319	-2.057	1.734
Kuzey Amerika	15.379	15.033	15.241	15.367	-0.345	0.208	0.126
Kanada	3.422	3.353	3.423	3.496	-0.069	0.070	0.073
Meksika	3.500	3.186	2.908	2.697	-0.314	-0.278	-0.211
ABD	8.457	8.495	8.910	9.174	0.038	0.415	0.264
Rusya ve Hazar Denizi	12.347	12.284	12.259	12.408	-0.063	-0.025	0.149
Rusya	9.874	9.790	9.541	9.414	-0.084	-0.248	-0.127
Azerbaycan	0.848	0.875	0.997	1.153	0.027	0.122	0.156
Kazakistan	1.444	1.429	1.524	1.637	-0.015	0.095	0.113
Türkmenistan	0.180	0.189	0.197	0.204	0.009	0.007	0.007
Latin Amerika	4.576	4.763	4.967	5.182	0.186	0.204	0.215
Arjantin	0.787	0.768	0.770	0.755	-0.019	0.002	-0.015
Brezilya	2.277	2.434	2.629	2.919	0.157	0.195	0.290
Kolombiya	0.544	0.600	0.601	0.564	0.056	0.001	-0.037
Ekvator	0.512	0.497	0.482	0.467	-0.015	-0.015	-0.015
Diğer	0.456	0.464	0.485	0.476	0.008	0.022	-0.009
Kuzey Denizi	4.544	4.316	3.924	3.656	-0.228	-0.392	-0.268
Norveç	2.565	2.466	2.298	2.204	-0.099	-0.168	-0.094
İngiltere	1.607	1.518	1.305	1.147	-0.089	-0.213	-0.158
Diğer	0.371	0.332	0.321	0.305	-0.039	-0.011	-0.016
Diğer OPEC Üyesi Olmayanlar	13.193	13.352	13.377	13.419	0.159	0.025	0.042
Dünya Toplam	84.428	85.456	83.420	85.418	1.028	-2.036	1.998

Kaynak: Short-Term Energy Outlook, April 2009 (www.eia.doe.gov) verileri dikkate alınarak hazırlanmıştır.

Ek 15. Kazakistan’da Üretim ve Boru Hatları Projelerinde Şirketlerin Hisseleri

Şirket İsmi	Kaşagan	Karaçaganak	Tengiz	BTC	CPC
BG Group	–	% 32.50	–	–	% 2.00
ExxonMobil	% 16.81	–	% 25.00	–	% 7.50
Lukoil	–	% 15	% 2.70	–	% 6.75*
Shell	% 16.81	–	–	–	%3.68**
Total	% 16.81	–	–	% 5	–
ConocoPhillips	% 8.40	–	–	% 2.50	–
Inpex	% 7.55	–	–	% 2.50	–
BP	–	–	% 2.30*	% 30.10	% 5.75*
Chevron	–	% 20.00	% 50	% 8.90	% 15.00
ENI	% 16.81	% 32.50	–	% 5.00	% 2.00
StatoilHydro	–	–	–	% 8.71	–
TPAO	–	–	–	% 6.53	–
Itochu	–	–	–	% 3.40	–
Rosneft	–	–	–	–	% 3.82**
KazMunaiGaz	% 16.81	–	% 20.00	–	% 19.00
SOCAR	–	–	–	% 25.00	–
Russia (Transneft)	–	–	–	–	% 24.00
Oman	–	–	–	–	% 7.00
Others	–	–	–	% 2.36	% 3.50

Kaynak: Energy Information Administration verileri dikkate alınarak hazırlanmıştır.
www. eia.doe.gov

Ek 16. Hazar Havzası'nda Faaliyet Gösteren Önemli Enerji Şirketleri ve Menşe Ülkeleri

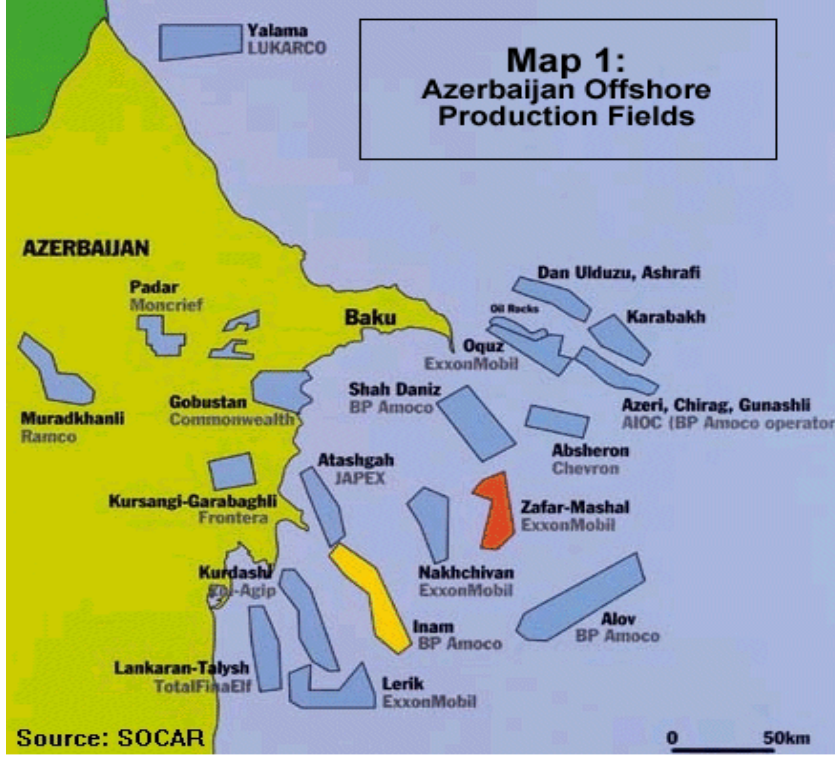
Şirket	Menşe Ülke	Şirket	Menşe Ülke	Şirket	Menşe Ülke
ACR	ABD	Moncrief	ABD	Alberta Energy	Kanada
AIPC	ABD	Sooner	ABD	Commonwealth	Kanada
Anadarko	ABD	Texaco	ABD	Nations Energy	Kanada
Anglo Dutch	ABD	Whitehall	ABD	Nelson Resources	Kazakistan/Kanada
Chaparral	ABD	XCL	ABD	Kazakhoil	Kazakistan
Chevron	ABD	Atilla Doğan	Türkiye	CAP	Endonezya
Conoco	ABD	Petoil	Türkiye	CNPC	Çin
Exxon Mobil	ABD	TPAO	Türkiye	Oman Oil	Umman
FIOC	ABD	Agip	İtalya	Türkmenneft	Türkmenistan
Frontera	ABD	LUKAgip	Rusya/İtalya	SOCAR	Azerbaycan
KerrMcGee	ABD	LUKoil	Rusya	Maersk	Danimarka

Ek 16 devamı:

Şirket	Menşe Ülke	Şirket	Menşe Ülke	Şirket	Menşe Ülke
BP	İngiltere	Dragon	Birleşik Arap Emirlikleri	Teikoku	Japonya
British Gas	İngiltere	Grunwald	Almanya	Inpex	Japonya
Burren Energy	İngiltere	GWDF	Almanya	Japex	Japonya
Enterprise	İngiltere	Preussag	Almanya	JNOC	Japonya
JKX	İngiltere	Veba	Almanya	Mitsui	Japonya
Lasmo	İngiltere	Wintershall	Almanya	Nimir	Suudi Arabistan
Ramco	İngiltere	TotalFinaElf	Fransa	OIEC	İran
Can Argo	İngiltere/Norveç	Partex	Portekiz	Pado	Panama
Shell	İngiltere/Hollanda	Petrom	Romanya	Repsol	İspanya
Petronas	Malezya	NPD	İsviçre	–	–
Land&General	Malezya	Statoil	Norveç	–	–

Kaynak: http://www.lib.utexas.edu/maps/middle_east_and_asia/caspian_sea_oil_gas-2001.jpg

Ek 17. Azerbaycan Petrol Yatakları ve Şirketler

Kaynak: <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Azerbaijan/Oil.html>

ÖZGEÇMİŞ

1983 yılında doğdu. İlk, Orta ve Lise öğretimini Sakarya’da tamamladı. 2006 yılında Konya Selçuk Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümünden mezun oldu. Yine 2006 yılında Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümünde yüksek lisansına başladı.